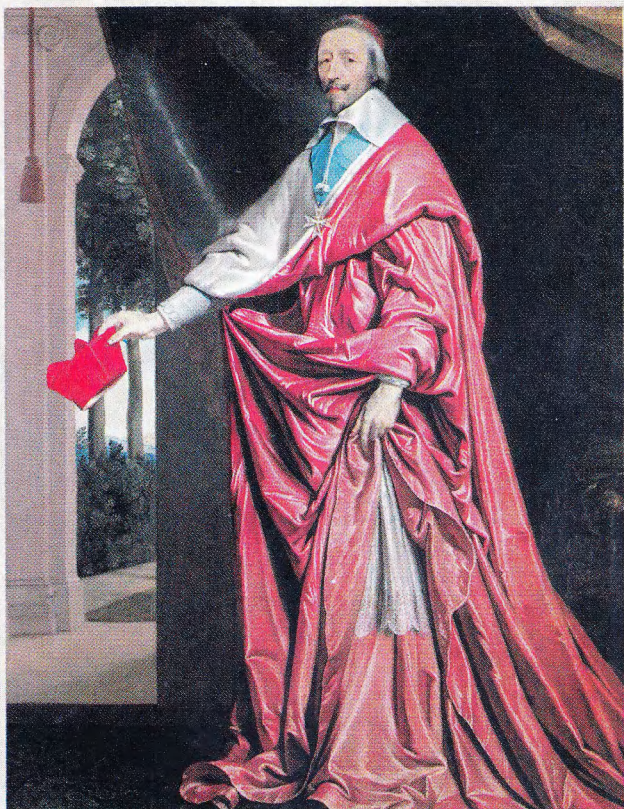

acces la istorie

FRANȚA și CARDINALII
1610 - 1661

Richard Wilkinson

EDITURA ALL

France and the Cardinals

1610-1661

Richard Wilkinson

Copyright © 1995 Richard Wilkinson

First published in English by Hodder & Stoughton

Franța și cardinalii 1610-1661

Richard Wilkinson

Copyright © 1999 **ALL EDUCATIONAL**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

WILKINSON, RICHARD

Franța și cardinalii 1610-1661 / Richard Wilkinson;

trad.: Mihai Mănăstireanu - București: Editura ALL

Educational, 1999

184 p.; 21 cm - (Acces la istorie)

Tit. orig. (eng.): France and the Cardinals

Bibliogr.

Index.

ISBN: 973 - 9431 - 37 - 2

I. Mănăstireanu, Mihai (trad.)

1. Franța

94(44)"1610/1661"

Editura ALL EDUCATIONAL Bd Timișoara nr. 58, sector 6

București, cod 76548

☎ 413 11 58; 413 43 21; 413 18 50

Fax: 413 05 65

Departamentul difuzare

☎ 413 44 43; 413 16 12; 413 07 15

Fax: 413 03 29

Redactor: Lia Decei

Ilustrația copertei: cardinalul Richelieu, portret de Philippe de Champaigne.

Acces 18 la istorie

FRANȚA și CARDINALII
1610 - 1661

Richard Wilkinson

Traducerea: Mihai Mănăstireanu

Cuprins

CAPITOLUL 1	Introducere: Pledoarie pentru absolutism	1
	1 Interpretări și controverse	1
	2 Perioada de derivă, 1610-1624	5
	Îndrumări pentru studiu	18
CAPITOLUL 2.	Starea unei națiuni	20
	1 Modernism timpuriu sau medieval târziu?	20
	2 Realitățile politice	32
	3 Un cuplu nefericit	44
	Îndrumări pentru studiu	47
CAPITOLUL 3	Ministeriatul cardinalului Richelieu, 1624-1642	50
	1 Introducere: Problemele importante	50
	2 Adevărul Richelieu	52
	3 Politica externă a lui Richelieu	55
	4 Războiul împotriva inamicului intern	69
	5 Politica economică și financiară a guvernului	82
	6 Absolutismul lui Richelieu	92
	7 Richelieu pro și contra: o evaluare	99
	Îndrumări pentru studiu	106
CAPITOLUL 4	Ministeriatul cardinalului Mazarin, 1643-1661	109
	1 Introducere: Problemele	109
	2 Mazarin: omul	110
	3 Politica externă a lui Mazarin	113
	4 Politica internă a lui Mazarin - Fronța	122
	Îndrumări pentru studiu	154
CAPITOLUL 5	Concluzie: Moștenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea ...	157
	Îndrumări pentru studiu	167
	Familia lui Ludovic al XIII-lea	169
	Tabel cronologic	170
	Lecturi suplimentare	172
	Index	174

Cuvânt înainte

Către cititorul obișnuit

Seria „Acces la istorie” a fost inițiată mai ales la nivelul cerințelor studenților și elevilor care susțin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulțime de informații interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții (textul propriu-zis, mai puțin îndrumările de la sfârșitul capitolelor) reprezintă un studiu ușor de citit și incitant totodată, ce are coerența necesară unei cercetări istorice. Intenția autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară și concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar și pe cei neinițiați) în a-și forma o opinie despre subiectul pus în discuție. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice” plate, lucrările din această colecție conțin puncte de vedere și interpretări diferite.

Către studenți și elevi

În funcție de subiectele care vă interesează și de timpul de studiu pe care îl aveți la dispoziție, puteți proceda în mod diferențiat atunci când folosiți această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

- Citiți capitolul 1 în întregime.

- Pentru fiecare dintre capitolele următoare, începeți cu secțiunea „Să luăm notițe” și, dacă subiectul vă interesează, citiți tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriți totuși să abordați întreaga tematică a cărții și dispuneți de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiți pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiți tot capitolul, de preferat într-o singură ședință.

2. Studiați schema de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-ați înțeles.

3. Citiți secțiunea „Să luăm notițe” (și secțiunea „Să răspundem la întrebări-eseu”) și decideți dacă mai aveți de lucrat la capitolul respectiv.

4. Abordați secțiunea „Întrebări bazate pe izvoare”. Citiți întrebările și formulați-vă răspunsurile mental sau în scris.

După ce ați citit întreaga lucrare, studiați secțiunea “Lecturi suplimentare” și alegeți acele titluri care v-ar putea completa informațiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul și să vă facem studiul cât mai aplecat. Să sperăm că la încheierea lecturii veți aprecia că el a fost atins.

Introducere: Pledoarie pentru absolutism

1 Interpretări și controverse

Cum lucrează un guvern? Cum reușesc autoritățile să determine oamenii să se supună reglementărilor emise de acestea, mai ales când respectivele reglementări sunt absurde sau greșit concepute? De ce se plătesc impozitele, se respectă legile și chiar se suferă sau se moare pentru un guvern? Acestea sunt, pe drept cuvânt, preocupări ale istoricilor, deoarece răspunsul la aceste întrebări îl trimite pe cercetător chiar la esența unei civilizații. Să ne gândim la monumentele epocii de piatră, cum ar fi Silbury Hill din nordul comitatului englez Wiltshire. Ce stil de viață extraordinar reprezintă! Este oare acesta un produs al tiraniei? Al religiei? Sau al amândurora? Sau să luăm Anglia din perioada normandă. Manualele de istorie afirmă că „normanzii erau mari constructori de castele”. Această afirmație nu este adevărată, deoarece castelele au fost construite de țărani englezi, ca garanții ale supunerii față de un baron normand străin de acele pământuri. Categorie, aici putem identifica simbolurile unei societăți bazate pe constrângere. În perioada „civilizată” de astăzi, oamenii cooperează datorită așa-zisului consens democratic sau, cum ar argumenta unii, deoarece așa i-au învățat autoritățile zilei. Realitatea este că de-a lungul secolelor autoritățile au acționat în contextul propriului mediu social și politic, obținând supunerea prin teroare, corupție sau înșelăciune. Proporțiile amestecului au variat în funcție de subtilitatea și complexitatea mijloacelor de persuasiune avute la dispoziție.

Această carte tratează elementul politic și social din Franța anilor 1610 - 1661, investigând modul în care autoritatea centralistă regală a fost în mod efectiv exercitată. Este un studiu de caz fascinant, dar și problematic. Orice automobilist care a parcurs teritoriul Franței trebuie să fi rămas impresionat de întinderea acestuia. Din punctul de vedere al guvernului francez de acum patru secole, țara părea și mai mare. Nu existau telefoane, căi ferate și nici măcar drumuri corespunzător pavate care să permită transmiterea și aplicarea rapidă a dispozițiilor legale.

Aproximativ 18 milioane de francezi trebuiau să se supună regelui, funcționarilor săi administrativi puțin numeroși, precum și unei armate adesea de foarte mici dimensiuni și ca atare capabilă să controleze o porțiune de teritoriu extrem de redusă la un moment dat. Aristocrații, susținuți de veritabile armate de slujitori proprii, îl tratau pe rege, aflat atât de departe, cu mai mult sau mai puțin dispreț, în timp ce țăranii aveau posibilitatea de a ignora, cu o obstinație proverbială, edictele regale. Provincia era bântuită de bande de vagabonzi și criminali evadați. Cu toate acestea, se pare că autoritățile reușeau să guverneze. Se pare chiar că francezii se conformau instrucțiunilor sosite de la Paris. De-a dreptul uluitoare rămâne însă proporția în care aceștia au suferit, au murit și, mai presus de orice, au plătit strategiile adoptate de stăpânii lor politici. Povestea este ciudată. Cum a fost posibilă realizarea acestui remarcabil exercițiu de control guvernamental?

De multă vreme, istoricii au convenit asupra răspunsului corect la această întrebare. Astfel, s-a arătat că guvernarea atât de eficientă a Franței se datorează absolutismului regal, instituit metodic și fără cruțare de doi mari miniștri, cardinalii Richelieu și Mazarin. Prin absolutism se înțelege o guvernare care nu cunoaște restricții constituționale, cum ar fi răspunderea în fața parlamentului, drepturile celor guvernați sau supremația legii; avem de-a face cu o anticipare a totalitarismului, absolutismul secolului al XX-lea. Richelieu a impus absolutismul din 1624 și până la moartea sa, survenită în 1642, în numele regalului său stăpân, Ludovic al XIII-lea, iar Mazarin a continuat opera predecesorului său, în numele regelui copil Ludovic al XIV-lea, din 1643 și până la propria sa moarte, în 1661.

Analiza prezentată de această „veche” abordare convențională poate fi rezumată după cum urmează. Absolutismul regal a înflorit spectaculos în Franța secolului al XVII-lea datorită supunerii francezilor față de monarhii lor. S-a dezvoltat, astfel, o societate conformistă, bazată pe clase. Biserica catolică, arta și literatura s-au combinat pentru a-i convinge pe francezi să-i dea ascultare monarhului lor. În acest mod, unicul element necesar devenea un rege eficient și încrezător în sine. Totuși, dintr-un motiv sau altul, regii Franței din perioada 1610-1661 nu s-au ridicat la înălțimea misiunii încredințate. După asasinarea, în 1610, a primului Bourbon care a stat pe tronul Franței, puternicul și eficientul Henric

al IV-lea, credibilitatea politică a familiei regale franceze s-a menținut la cote constant reduse. Regența nechibzutei regine-mame Maria de Medici a deschis calea guvernării fără succes a unui Ludovic al XIII-lea lipsit de echilibru, iar moartea prematură a acestuia a dus la exercitarea unei alte regențe de către o altă regină-mamă, Ana de Austria, în numele fiului său, Ludovic al XIV-lea. Cardinalii au reușit să înlocuiască aceste „marionete” asumându-și atribuțiile de prim-ministru. Richelieu și Mazarin, ajutați de sinistrele lor echipe de *intendenți* (salvatori sau supărători, în funcție de punctul de vedere al cititorului), au creat statul absolutist, o realizare care depășea categoric slabele puteri ale „conducătorilor” teoretici ai Franței. Printr-o politică internă lipsită de orice compromis, cardinalii au salvat țara de anarhie internă, iar prin strategii externe calculate și agresive Franța a fost scutită de umilințele de dincolo de propriile-i granițe.

Această interpretare a fost recent pusă în discuție. S-a arătat - de către Roger Mettam, de exemplu - că „absolutismul” nu a fost o invenție a secolului al XVII-lea și că întregul concept este de fapt o simplificare excesivă a unui scenariu cu mult mai complicat. Mettam a argumentat că puterea guvernanților din Franța acelor vremuri era sever limitată, nu atât de factorul distanță, de numărul celor guvernați sau de lipsa metodelor de pedepsire aflate la dispoziția tiranilor secolului nostru, ci mai ales de extinderea privilegiilor, de existența grupurilor de interese și a corupției. În opinia sa, toate realizările lui Richelieu și Mazarin stau sub semnul compromisului, al unor concesiuni bine gândite și al alianțelor tactice realizate cu elitele aristocratice ce dețineau puterea.

De asemenea, există păreri conform cărora subiecte ca „patronaj”, „facțiune sau „grupuri locale de interese” se pretează mai bine la investigații și cercetări decât „absolutismul”. De exemplu, rolul intendentului a fost supus reevaluării în contextul politicilor locale. Concluzia la care s-a ajuns a fost aceea că, deși societatea franceză a veacului al XVII-lea îl avea pe rege ca element central, mai prezenta și alte repere de loialitate, și anume cele față de familie, poziție geografică și organizație profesională. Contribuția „marilor bărbați de stat” este privită ca mai puțin semnificativă față de activitatea nobililor locali, a funcționarilor sau a elitelor urbane. În plus, această abordare „structuralistă”, care scoate în evidență elementele impersonale ale societății

franceze, pune sub semnul întrebării semnificația politicii „absolutiste” a cardinalilor, deoarece pune accentul pe continuitate, care se opune schimbării. În aceeași ordine de idei, se afirmă că anumiți factori cheie, ca activitatea intendenților, vânzarea și exploatarea funcțiilor, precum și rolul aristocrației în guvernarea pe plan local, își au sorgintea încă în secolul al XVI-lea. De asemenea, se mai susține că aceste tendințe au cunoscut o dezvoltare și o evoluție mult după așa-zisele contribuții revoluționare aduse sistemului de guvernare de către Richelieu și Ludovic al XIV-lea.

Chiar și acolo unde contribuțiile așa-numiților mari bărbați de stat au fost recunoscute, acestea au fost supuse reevaluării. Au fost scoase în evidență atât succesele, cât și slăbiciunile sau eșecurile acestora. Nici măcar persoana lui Henric al IV-lea nu a fost scutită de critici. A fost remarcată fragilitatea efemeră a realizărilor sale, în lumina puținelor elemente efectiv edificate pe plan intern și extern în momentul sfârșitului. Atât Richelieu, cât și Mazarin sunt acum zugrăviți ca politicieni vulnerabili și supuși greșelilor, ca oportuniști și amatori de risc, ale căror proiecte erau deseori sortite eșecului. Realizările lor apar ca parțiale și pline de fisuri. Dimpotrivă, Ludovic al XIII-lea este prezentat acum într-o lumină mai favorabilă. El a fost stăpânul, iar Richelieu slujitorul. Se afirmă că Mazarin era complet dependent de sprijinul Anei de Austria, în timp ce până și Maria de Medici își are propriii apărători.

Chiar dacă acest „revizionism”, cu alte cuvinte contestarea părerilor acceptate până în prezent, este fără nici un dubiu salutar, totuși acceptarea sa nu a fost totală. Poate că infailibilitatea celor doi cardinali nu a fost atât de netă, așa cum susțin admiratorii acestora, dar în același timp poate că este mai necesară o reinterpretare a metodelor folosite, decât o negare a înfăptuirilor celor doi oameni politici. Este foarte posibil ca absolutismul să nu fie un termen „inventat” în secolul al XVII-lea, deși francezii vorbeau și scriau deseori despre „monarhia absolută”. Nu de mult istoricul David Parker și-a intitulat un volum, apărut în 1983, *The Making of French Absolutism (Edificarea absolutismului francez)*. Indiferent de numele sub care este etichetată, guvernarea regală are multe realizări la activ, mai ales în domeniul colectării impozitelor. Deși needificatoare, strângerea a milioane de livre din buzunarele poporului francez în timpul domniilor lui Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea

reprezintă o caracteristică de primă importanță, cunoscut fiind faptul că nimănui nu-i place să plătească impozite, mai ales când este apăsător de sărăcie și de foamete. Nici măcar revizionistii nu pot nega această realizare. Orice discuție despre guvernarea și despre societatea franceză trebuie să ia în considerare acest aspect, care este poate cel mai spectaculos dintre reușitele majore ale „absolutismului” francez.

În această carte se va încerca o conciliere a celor două principale școli de interpretare schițate mai sus, iar cititorul va fi încurajat să-și contureze propriul punct de vedere în ceea ce privește meritele relative ale acestora. Cu toate acestea, se va folosi termenul „absolutism” deoarece acesta pare să fie cel corespunzător, în condițiile în care cititorul este la curent cu limitările de ordin practic la care a fost supusă guvernarea regală. Oricum, este un termen mai puțin stângaci decât alternativele de gen „guvernare regală autoritaristă exercitată în condiții sever delimitate”!

Desigur, utilizarea mai mult sau mai puțin corectă a termenului „absolutism” nu este, în mod cert, problema de cea mai mare importanță sau interes. Metodele și realizările guvernărilor franceze din secolul al XVII-lea sunt domenii de studiu cu o sferă de interes cu mult mai întinsă. Dar acestea trebuie privite în contextul politic și social propriu. Ce tip de societate au încercat să guverneze cei doi cardinali? Care au fost reacțiile populației la politica și realizările acestora? Ce rol a avut religia în influențarea politicii duse de acești prinți ai bisericii și în reacțiile generate în mijlocul unei națiuni preponderent catolice? Și, cel mai important, au fost corecte strategiile alese de Richelieu și Mazarin? Punerea în aplicare a absolutismului de către cardinali a servit interesele pe termen lung ale poporului francez? Au existat alternative viabile?

2 Perioada de derivă, 1610-1624

Perioada 1610-1624 reprezintă un interludiu între două regimuri autoritare: cel al lui Henric al IV-lea și cel al lui Richelieu. Istoricii tradiționaliști au etichetat această perioadă ca pe una fundamental sterilă, o perioadă de derivă, ceea ce justifică integral măsurile dure luate de Richelieu, prin care autoritatea Coroanei a fost restabilită și politica guvernului și-a recâștigat coerența și finalitatea. Este exactă aceasta afirmație?

a) Regența Mariei de Medici

La 14 mai 1610 Henric al IV-lea se afla la apogeul puterii. Cunoscut și sub numele de Henric de Navara, primul suveran din dinastia Bourbonilor era o persoană mică de statură, cu picioarele crăcănate și un nas borbănat. Chiar și pentru standardele acelei perioade, mirosea. Toate amantele sale, multe la număr, au fost cumpărate, pentru că nu se putea altfel. Totuși, deși a avut lipsurile sale, „Henric cel Mare”, așa cum era lingușit de curteni, era admirat și respectat, deoarece reputația sa era reală. El adusese pacea și o guvernare coerentă într-o țară sfâșiată de conflicte religioase și între facțiuni. Acum, Coroana beneficia de pe urma realizărilor sale. Succesiunea era garantată de cei doi fii legitimi. Încercător în sine, puternic, activ implicat în actul de guvernare, Henric al IV-lea era cel mai eficient monarh pe care îl avusese Franța în ultimii 50 de ani.

Și totuși, regele era ocupat să se facă de râs cu o fată de 15 ani. Deși ar fi fost de presupus ca regele, la cei 57 de ani ai săi, să aibă o oarecare experiență, Henric se îndrăgostise de Charlotte de Montmorency. Fire ingenioasă, a pus la cale căsătoria Charlottei cu vărul său Condé, care, homosexual fiind, nu putea constitui o piedică pentru o relație amoroasă între soția sa și rege. Numai că în cele din urmă lucrurile au evoluat altfel. Condé a jucat rolul soțului gelos și a fugit cu soția la Bruxelles, în Țările de Jos spaniole. Regentul, un Habsburg, a refuzat să-i predea pe cei doi. Pentru Henric al IV-lea cel bolnav de dragoste, aceasta echivala cu un război.

Această întâmplare se încadra perfect în politica externă a lui Henric al IV-lea. În mod tradițional, regii francezi s-au opus ambițiilor dinastiei de Habsburg, ale cărei teritorii înconjurau Franța. La sud era Spania, la nord Țările de Jos spaniole, iar la est Germania, ai cărei prinți datorau supunere împăratului Habsburg de origine austriacă. Recent, diplomația franceză îi sprijinise pe prinții germani care se opuseseră împăratului în problema succesiunii asupra ducatelor de o importanță strategică vitală Julich și Cleves (Kleve) din Renania (vezi harta pag. 158). Fuga Charlottei la Bruxelles era exact provocarea de care avea nevoie Henric pentru a trece de la vorbe la fapte; mândria Habsburgilor trebuia îngenunchată.

Regele catolic al Franței nu a dat prea mare importanță faptului că aliații săi germani erau protestanți. Așa cum spunea recent un istoric,

Henric „era prea neserios ca să fie un fanatic”. Numai că problema i-a îngrijorat într-o măsură cu mult mai mare pe supușii săi catolici. Așa a apărut un învățător catolic dezechilibrat, François de Ravaillac, care s-a cățarat în caleașca regală și l-a înjunghiat pe rege în inimă. După aceea, Ravaillac a fost acoperit cu plumb topit și scufundat în ulei încins, înainte de a fi rupt în bucăți de patru cai sălbatici; dar, în ciuda acestor torturi atroce, asasinul a refuzat să recunoască existența unor complici, unica lui dorință fiind aceea de a împiedica Franța să se alieze cu ereticii împotriva Habsburgilor catolici. Ca o ironie a sorții, cel mai tolerant dintre regi a pierit de mâna unui fanatic religios.

Vestea crimei a produs panică la Paris. Indiferent de opiniile asupra politicii externe duse de Henric al IV-lea, nu exista nici un dubiu privind

Ludovic al XIII-lea, portret de Frans Pourbus cel Tânăr

Maria de Medici, portret de Frans Pourbus cel Tânăr, 1617

amenințarea generată de resuscitarea violenței și instabilității provocate de tragicul eveniment. „Regele este mort!”, a rostit printre lacrimi văduva sa, Maria de Medici. „Nu, doamnă”, a sosit răspunsul cancelarului, „regele se află lângă voi”, și arată spre posacul și stângaciul băiat de zece ani care privea uimit la cei mari care plângeau. Într-adevăr, pentru domnia lui Ludovic al XIII-lea nu era un început dintre cele mai bune. Dacă afirmația cancelarului era corectă, lacrimile Mariei de Medici erau cât se poate de adevărate. În următoarea jumătate de secol, conducătorii Franței s-au sfâșiat unii pe alții în încercarea de a ajunge la o înțelegere în legătură cu consecințele asasinării lui Henric al IV-lea.

Problema care se punea era următoarea: va fi Coroana în stare să revină la eficiența sigură de sine din zilele defunctului suveran sau numeroasele forțe distructive din societatea franceză vor reuși să sfârșească fragila stabilitate socială și politică edificată de Henric al IV-lea? Acesta este, de fapt, subiectul volumului de față. Categorie, situația a fost cu brutalitate clarificată în perioada imediat următoare asasinatului lui Henric.

În perioada 1610-1617 Maria de Medici a condus Franța ca regentă, în numele fiului său. Acestei prințese de obârșie italiană îi plăcea puterea, deși capacitatea de a o folosi cu chibzuință a fost pusă sub semnul întrebării. Pentru a fi corecți, să recunoaștem că nu s-a bucurat de aprecieri favorabile. Contemporanii francezi ai regentei au acuzat-o - puțin cam aspru - pentru „defectele” de a fi femeie, străină de pământul Franței și *parvenue*. Portretul făcut de Rubens „fiicei de bancher” - cum au poreclit-o fără cruțare francezii - este al unei creaturi bovine și supraponderale, „ca o chelneriță împopoțonată”, după expresia unui istoric. Maria nu a știut cum să se poarte cu propriii ei copii, fiind influențată excesiv de favoriții ei italieni. După ce Ludovic al XIII-lea și-a manifestat gratitudinea pentru eforturile ei izgonind-o de la curte, Maria a afișat un amestec respingător de indignare, perfidie și stupiditate. Pe de altă parte, ea a reușit să mențină autoritatea Coroanei în condiții excepțional de dificile. Per total, a reușit să evite războiul. A intuit abilitatea lui Richelieu. Cu ani în urmă, Henric al IV-lea, referindu-se la regenta rudei Mariei, Caterina de Medici, spusese: „Sunt uimit că nu a fost mai rău”. Un verdict similar poate fi aplicat și regentei Mariei de Medici.

Primele sale măsuri au fost de efect. În 1611 a încheiat pacea cu Habsburgii, după ce trupele franceze au capturat ducatul Julich. Zorii

unei noi perioade de pace s-au întrezărit în 1615, prin dubla căsătorie a lui Ludovic al XIII-lea cu fiica regelui Spaniei, Ana, și cea a surorii lui Ludovic, Elisabeta, cu moștenitorul tronului Spaniei, viitorul Filip al IV-lea. Maria i-a păstrat pe cei mai capabili dintre miniștrii soțului său, Villeroy (externe), Jeannin (finanțe) și Sillery (cancelar). Totuși, după câteva luni ea s-a dispensat de arogantul și nepopularul Sully. Prin economiile sale rigide, acesta crease o rezervă monetară substanțială, pe care Maria dorea să o cheltuie; în mod evident, Sully nu ar fi fost de acord, deci a trebuit să plece. Maria a cheltuit banii pe decorarea palatului și pe distracții, apreciind valoarea propagandistică a unei curți strălucitoare în detrimentul aranjamentelor neprotocolare agreeate de puțin pretențiosul ei soț. De asemenea, Maria a încercat să câștige loialitatea și colaborarea unor nobili influenți excluși de la guvernare prin intermediul mitei (4 milioane de livre pentru Condé, 1,3 milioane pentru Conti și 1,2 milioane pentru Nevers). Cunoscute fiind lăcomia și setea de putere a acestora, politica reginei avea toate justificările.

Din păcate, rezultatele nu au fost cele așteptate. În primăvara lui 1614 regenta s-a confruntat cu o revoltă de amploare, care a fost prima dintr-o serie de acțiuni care au sfidat autoritatea regală. Mai întâi, prinții de sânge (rudele regelui) au fost cei implicați, dintre ei remarcându-se cu precădere ambițioșii și neserioșii Condé și Vendôme, acesta din urmă fiind unul dintre numeroșii bastarzi ai lui Henric al IV-lea. În al doilea rând, exista un periculos element religios. În Franța trăia o considerabilă minoritate protestantă, cunoscută sub numele de hughenoti. Acestora li se oferiseră libertatea religioasă și garanții militare prin Edictul din Nantes (1598). Cu toate acestea, hughenotii erau conștienți de lipsa lor de popularitate în rândurile francezilor, în majoritate catolici, și erau neliniștiți de politica procatolică a reginei-mame. Prin urmare, principalul aristocrat hughenot, Bouillon, s-a alăturat cu armata sa particulară trupelor lui Condé. Marii nobili aveau întotdeauna posibilitatea de a crea tulburări în regiunile mai îndepărtate ale Franței, acolo unde autoritatea lor tindea să o depășească pe aceea a regelui. Astfel, Condé a ridicat stindardul revoltei în Normandia și Bouillon în Provența.

Maria a înfrânt revolta folosind o combinație de energie, concesi și șansă. Regina a plecat, însoțită de rege, într-o călătorie pe Valea Loarei, iar apoi s-a îndreptat către Angers, Nantes și Chartres. Tactica de a afișa

autoritatea regală în regiuni care altfel s-ar fi putut alătura rebelilor a fost inspirată. De asemenea, mita și slujbele gras remunerate au fost chibzuit împărțite. O concesiune cu mult mai radicală a fost acceptarea de către Maria a cererii nobililor de convocare a Stărilor Generale. Norocul reginei s-a manifestat în două direcții. Mai întâi, capii revoltei erau ineficienți și nepopulari, ceea ce a împiedicat câștigarea pe scară largă a sprijinului popular. În al doilea rând, episodul 1614 nu s-a caracterizat - cum au fost sau aveau să fie multe răscoale în trecut sau în viitor - prin amestecul altor puteri. Spania a avut o atitudine prietenoasă, atenția împăratului era îndreptată în alte direcții, iar regele Iacob I al Angliei, deși a intervenit, a fost atât de ineficient încât poate fi ignorat. Un vid de acțiune al puterilor europene a fost cel care a favorizat șansele regentei de a restabili autoritatea Coroanei.

Dar Maria promisese că va convoca Stările Generale. A fost o concesiune semnificativă, deoarece în mod normal acestea se adunau numai în momentele de slăbiciune ale monarhiei. Procedura era următoarea: reprezentanții celor trei stări - clerul, nobilimea și restul - se întâlneau pentru a-și expune propriile *cahiers des doléances* (caiete de doleanțe), de care regele era obligat să țină seama. Semnificativ, cele trei stări s-au reunit în anii 1560, 1576, 1588 și, ilegal, în 1593, adică în mijlocul haosului și instabilității create de războaiele religioase. După reuniunea stărilor din 1614-1615, acestea nu s-au mai adunat până în 1789 - evenimentul care a declanșat Revoluția Franceză.

Dacă nobilii nemulțumiți sperau să manevreze Adunarea Stărilor Generale astfel încât aceasta să le susțină pozițiile și să o umilească pe regină, demersul lor a eșuat. Maria de Medici le-a dejucat planurile. Mai întâi, a exercitat influența regală asupra alegerii deputaților. Per total, a reușit să obțină revenirea acelor care erau mai degrabă loiali Coroanei decât lui Condé sau Bouillon, între aceștia aflându-se un număr semnificativ de funcționari regali. Mai departe, Maria s-a asigurat că purtătorii de cuvânt ai celor trei stări vor exercita o influență moderatoare. În final, când dezbaterile erau în plină desfășurare, intervențiile reginei au fost ocazionale, dar eficiente.

Pe de altă parte, nu exista nici un fel de pericol în ceea ce privește o unificare a opoziției. În scurtă vreme, cele trei stări au ajuns pe poziții contradictorii. Episcopii reformatori, în numele primei stări, au cerut

introducerea și punerea în aplicare a hotărârilor Conciliului de la Trento, care pornise Contrareforma. Nu numai că această cerere a fost refuzată de starea a treia, întotdeauna suspicioasă față de influența clerului, dar a generat controverse chiar între membrii primei stări, mai ales între preoții care se opuneau influenței papale în treburile Bisericii franceze. Starea a doua a cerut renunțarea la vânzarea slujbelor, procedeu prin care avocații celei de-a treia stări se îmbogățiseră, în timp ce starea a treia dorea anularea pensiilor nobilimii. În ceea ce privește aluzia impertinentă a unui deputat al stării a treia cum că nobilii sunt „frații noștri”, aceasta a provocat o replică usturătoare: „Nu vrem ca fiii de cizmari sau de cârpaci să ne numească frați”. Una din cele mai interesante discuții a fost pledoaria clerului pentru tiranicid, în caz că regele se dovedea eretic, ca răspuns la reacția stării a treia de condamnare a regicidului, indiferent de circumstanțe. Maria a intervenit cu mult tact, arătând că opiniile stării a treia fuseseră luate în considerare, dar nu urmau a fi acceptate în caietele de doleanțe oficiale.

Dezbaterile și certurile au continuat pe toată durata iernii 1614-1615. Categorie, exista o nemulțumire larg răspândită în ceea ce privea extravaganța autorităților, fiscalitatea ridicată și lipsa de eficiență. Reformele erau în mod evident necesare, dar nu exista un consens legat de reformele care trebuiau aplicate sau față de modul de punere în practică a acestora. Maria era din ce în ce mai supărată din cauza criticilor. Ea a fost de acord cu abolirea temporară a așa-numitului *paulette* (sistem prin care funcțiile oficiale puteau fi transmise rudelor, cu condiția achitării unei sume de bani către Coroană), dar concesiile s-au oprit aici. În cele din urmă, regina a dobândit un sprijin considerabil afirmând că Adunarea Stărilor era inutilă și consumatoare de timp, nejustificând sub nici o formă cheltuiala banilor publici. Ceremonia finală a adunării a avut loc la 23 februarie 1615, în prezența regentei. Cele trei stări și-au reiterat pledoariile în favoarea reformei: simplificarea legilor, reducerea impozitelor, înlăturarea intermediarilor corupți. Chiar s-a sugerat ca parohii să fie aleși de propriii enoriași. Purtătorul de cuvânt al stării a treia și-a ținut discursul în genunchi. Un servilism și mai accentuat l-a dovedit vorbitorul primei stări, care a ridicat în slăvi guvernarea înțeleaptă a reginei-mame, mai ales căsătoriile cu prinții spanioli și asprimea față de hughenoti; acesta era episcopul de Luçon, în vârstă de 29 de ani, un

ambitios aristocrat pe nume Armand-Jean du Plessis de Richelieu, despre care vom mai vorbi.

Comparația între Stările Generale și Parlamentul britanic contemporan lor este foarte instructivă! Indiscutabil, datorită structurii de clasă mult mai rigidă a societății franceze, cât de puțină înțelegere și spirit camaraderesc existau între cele trei stări! Contrastul față de afinitatea dintre Camera Lorzilor și Camera Comunelor, ale căror membri erau în mare parte înrudiți, este imens. Aservirea stării a treia față de celelalte două este la fel de izbitoare, ca și completa absență a unei aripi politice a clerului britanic. Dacă monarhii englezi, începând cu Henric al VIII-lea, au implicat parlamentul, într-o mai mare sau mai mică măsură, în procesul legislativ și decizional, Stările Generale se întâlneau intermitent, fără o finalitate precisă, ceea ce s-a făcut simțit atât prin totala absență a unei conduceri, cât și prin certurile cu efecte catastrofale. Atunci când un deputat întreprinzător a sugerat ca adunarea stărilor să nu fie dizolvată până la rezolvarea doleanțelor, regenta a replicat mândioasă că nu se vor produce nici un fel de inovații. La puțin timp după aceea, deputații s-au dispersat umili, fără a fi realizat prea multe.

Cu toate acestea, Maria de Medici a fost îndeajuns de impresionată de episcopul de Luçon spre a-l transforma în capelanul ei propriu, pentru ca, la puțină vreme după aceea, să-i ofere atribuții în guvern. În acel moment, regina se simțea suficient de încrezătoare pentru a se dispensa de „bărbile sure”, cum erau porecliți miniștrii soțului ei, și a numi oameni noi, cum a fost Richelieu, pe care l-a investit cu portofoliile armatei și afacerilor externe. Încă mai îndrăzneță a fost generozitatea reginei față de sora sa de lapte, micuța Leonora Galligai, despre care se credea că exercită influențe supranaturale asupra naivei regente, și față de lacomul și arogantul soț al acesteia, Concino Concini. Această pereche respingătoare s-a îmbogăți fără rușine, atât pe sine, cât și pe apropiații săi. Concini s-a autoproclamat mareșal al Franței și marchiz d'Ancre, în timp ce fratele Leonorei a devenit arhiepiscop de Tours. Toată lumea se târa în genunchi în fața lor, și mai ales Richelieu, care l-a adoptat pe Concini ca proteguitor al său. Dar greșeala supremă a Mariei era de a-și ignora și înstrăina propriul fiu, pe rege. Când timidul adolescent se strecura pe furiș în camera de consiliu, mama sa îi spunea: „Du-te și te joacă”. Alții au avut bunul simț de a-i acorda mai multă atenție. Atât

pentru curtenii cu minte ascuțită, cât și pentru aventurierii lipsiți de scrupule, era clar că viitorul aparținea lui Ludovic al XIII-lea.

În 1617, Condé și Luynes, șoimarul regelui, au pus la cale un complot care urmărea asasinarea lui Concini și surghiunirea reginei-mame. Ludovic a participat cu entuziasm la lovitură și aștepta cu nerăbdare vești că totul a reușit. Deși a fost o acțiune sângeroasă și greșit concepută, Concini a fost în cele din urmă împușcat, gărzile sale dezarmate și Maria de Medici închisă la Blois. Curtenii și oamenii politici au dat zor să se pună în relații bune cu noul regim. Unii au reușit. Nu și Richelieu. Episcopul acela care se propulsase fără ajutorul nimănui a fost concediat de monarh, care trona triumfător pe o masă de biliard: „În fine, Luçon, am scăpat de tirania ta. Pleacă, dispare de aici!”.

Richelieu s-a grăbit să se supună. În drum spre locuința sa, caleașca a fost prinsă în mulțime, care a sfâșiat corpul lui Concini în bucăți. Richelieu nu a sărit în ajutorul rămășițelor fostului său stăpân, fericit că a scăpat ușor. Leonora Galligai a fost mai ghinionistă. După ce a fost condamnată ca vrăjitoare de Parlamentul din Paris, a fost decapitată, iar corpului ei i s-a dat foc.

b) Regele are, teoretic, controlul, 1617-1624

Orice direcție de guvernare utilă realizată de regină a fost acum dată uitării. În teorie, Ludovic al XIII-lea avea frânele puterii, cu Luynes ca prim-ministru. Numai că acest îngâmfat de vârstă mijlocie ajunsese la apogeu în slujba de păstrător al șoimilor regali. Guvernul trecea dintr-o criză în alta. Dacă Maria oferise Franței pacea, Ludovic al XIII-lea și Luynes au pus la cale un război civil costisitor și distrugător. Ludovic era în mare măsură influențat de reformiștii catolici, care începuseră să exercite un control eficient asupra educației aristocrației franceze. Prin urmare, existența solidei comunități hughenote în inima regatului său era o ofensă adusă regelui. Hughenotii avuseseră ocazia de a se pune într-o lumină nefavorabilă colaborând cu intriganți cum era Condé. Numai că majoritatea hughenotilor erau loiali Coroanei, dornici să nu supere pe nimeni. Cu toate acestea, regele preacreștin, cum era numit în mod tradițional monarhul Franței, a fost consiliat să-i persecute pe acești protestanți, momentan pasivi, dar constituind un pericol potențial.

Ocazia de a-și ataca propriii supuși i-a fost oferită lui Ludovic al XIII-lea de Maria de Medici. Redutabila regină-mamă evadase din castelul în care era ținută prizonieră, cu ajutorul unei frânghii. Din cauza greutății, frânghia s-a rupt și regina a ajuns în șanțul cu apă al cetății. Soldații au strigat la ea, confundând-o cu o femeie de moravuri ușoare. Cu toate acestea, regina a reușit să aprindă flacăra unei rebeliuni. Ludovic a chemat sub arme trupe care i-au dispersat pe rebeli cu ușurință. Apoi și-a îndreptat armata către sud, unde i-a atacat pe hughenoții din Béarn, ducat vecin recent încorporatului ducat al Navarei. Fără nici un fel de probleme, hughenoții au fost înfrânți și a fost restabilită religia catolică. Numai că Ludovic stârnise un cuib de viespi. În acest moment, hughenoții din Franța erau cu toții alarmați cu privire la propria lor siguranță. Conduși de ducele de Rohan, aceștia s-au ridicat într-o nouă revoltă. Între 1621 și 1622 regele Ludovic și-a condus armata în luptă împotriva rebelilor. Pe câmpul de bătălie, victoria a fost relativ facilă, deoarece regele era un strateg destul de bun. Capturarea fortificațiilor hughenote s-a dovedit a fi însă o operație de durată, dificilă și periculoasă. În 1621 asediul cetății Montauban a fost ridicat după pierderi grele, printre care și Luynes, care a murit de febră cazonă. Montpellier s-a răzvrătit împotriva regelui în 1622, până când ambele părți au ajuns la o pace de compromis, în urma căreia majoritatea fortărețelor hughenote urmau să fie rase de pe fața pământului, cu excepția celor mai importante, Montpellier și La Rochelle. Aceste condiții i-au supărat pe hughenoți, care s-au regrupat pentru o nouă bătălie, în timp ce *les dévots* (bigotii), cum se numeau catolicii fervenți, au fost furioși că ereticii fuseseră tratați cu atâta îngăduință; în linii mari, toată lumea a fost nemulțumită, ca de o treabă nedusă la bun sfârșit.

Acest război civil inutil și lipsit de satisfacții a abătut atenția de la rapidele evoluții pe plan european, cărora autoritățile franceze ar fi trebuit să le acorde întreaga atenție. În 1618 a izbucnit Războiul de treizeci de ani - o luptă titanică, înfiorătoare, care a devastat Germania și a implicat toate puterile continentului, dar a reușit să prevină, în ultimul moment, dominația habsburgică asupra Europei. Costurile acestei conflagrații au fost însă imense, parțial datorită unor victorii - care ar fi putut fi prevenite - ale Habsburgilor între 1618 și 1621, triumfuri sprijinite de guvernul catolic entuziast al lui Ludovic al XIII-lea. De exemplu, Ludovic a reușit să-i convingă pe printii germani să rămână neutri în timp ce un protestant

de elită, principele elector palatin Frederic al V-lea, eșua în încercarea de a păstra tronul Boemiei. Aceste evoluții au fost în mod clar defavorabile securității statului francez, amenințate de ambițiile Habsburgilor.

Într-adevăr, o asociație puternică de patrioți francezi, cunoscută sub numele de *les bons Français* (bunii francezi), a cerut măsuri de limitare a imperialismului habsburgic. Aceștia au scos la iveală semnificația sinistrului mesaj latin ascuns în inițialele A-E-I-O-U: Austria Est Imperare Orbi Universae (Austria este menită să conducă întreaga lume). Ceva trebuia făcut. Datorită acestei presiuni venite de la bunii francezi, Ludovic a acceptat căsătoria surorii sale Henriette-Marie cu protestantul Carol, prinț de Wales, care avea să devină în scurtă vreme Carol I al Angliei. De asemenea, guvernul lui Ludovic a exercitat și alte presiuni diplomatice prin intermediul cantonului protestant Grisons, care controla trecătoarea Valtellina, de o importanță strategică vitală (vezi harta pag. 158). Cu toate acestea, spaniolii au reușit să câștige controlul asupra regiunii, ceea ce le-a permis un transfer de trupe din zona de concentrare din nordul Italiei către Germania și Țările de Jos. În ciuda entuziasmului său catolic, regele a resimțit din plin această umilință.

Ministrul responsabil cu politica externă, La Vieuville, a personificat inoportunitatea guvernării lui Ludovic al XIII-lea. Planurile sale au fost dejucate de spanioli în afacerea Valtellina, ceea ce i-a înfuriat pe bunii francezi. A compromis negocierile de nuntă ale Henriettei-Marie, nereușind să obțină garanții satisfăcătoare pentru catolicii din Anglia, ceea ce i-a înfuriat pe bigoți. A combinat înavușirea personală cu economiile publice, fapt care i-a adus mulți dușmani. A fost atacat printr-o virulentă serie de pamflete, inspirate de Richelieu, care dorea să-i ia locul. Lipsa de orientare a guvernului devenise îngrijorătoare și părerea că Richelieu trebuia recrutat câștiga din ce în ce mai mulți adepți. Din păcate, regele nu-l putea suferi. Poate că dorea să fie înconjurat de oameni robuști, puternici, care să-i compenseze propria sănătate șubredă, iar Richelieu nu era decât un invalid bolnăvicios. Între timp, La Vieuville trecea dintr-o criză într-alta.

Rezistența regelui în a-și schimba miniștrii a fost în cele din urmă înfrântă printr-o alianță care atestă capacitățile de manipulator ale lui Richelieu. Cea mai puternică avocată a lui Richelieu a fost Maria de Medici. În 1621, Richelieu negociase o reconciliere temporară între rege

și Maria, în urma căreia regina revenise în Consiliul de Coroană. Maria s-a revanșat față de Richelieu convingându-și fiul să-l sprijine pe Richelieu în campania pentru obținerea pălăriei de cardinal, campanie încheiată cu succes în 1622. Curios, Richelieu fusese susținut atât de bunii francezi, cât și de bigoți; amândouă părțile erau convinse că Richelieu le împărtășea aspirațiile și că le va pune în aplicare. În final, decizia de „recrutare” a lui Richelieu a fost susținută și de nefericitul La Vieuville, care avea să fie în curând trimis în temniță. Pus în fața valului crescând de admiratori ai cardinalului, Ludovic al XIII-lea își dădu, cu greutate, acordul. În aprilie 1624 Richelieu a fost admis în consiliu, iar în august a devenit prim-ministru. Bine sau rău, perioada de derivă se încheiase.

Care ar fi învățămintele acestor paisprezece ani aparent lipsiți de scop? Contemporanii și istoricii sunt de acord că această perioadă a scos la iveală câteva aspecte incomode. Mai întâi, realismul amenințării de către Habsburgi a echilibrului european al puterii și implicit a securității statului francez devenise incomod prin evidența sa. În al doilea rând, forțele care zguduiseră Franța în ultima parte a secolului al XVI-lea erau încă neplăcut de puternice. În al treilea rând, care decurge în mod firesc din cele enumerate mai sus, necesitatea unei guvernări ferme era evidentă.

Dar unde să găsești o guvernare fermă? Putea oare aceasta să fie exercitată de vreo altă sursă cu excepția regelui sau a miniștrilor săi? Exista vreo posibilitate, de exemplu, să apară o formă de guvern cvasireprezentativ, așa cum se întâmplase în Țările de Jos și cum avea să se întâmple în Anglia? Din păcate, mesajul Adunării Stărilor Generale din 1614-1615 a reprezentat totală incapacitate a acestora de a colabora unele cu altele, de a conveni asupra unui program de reformă sau de a propune o formă alternativă de guvernare. Chiar dacă unele dintre reformele propuse au fost de efect, nu exista nici o modalitate de a le impune unei Coroane reticente. Sau avea nobilimea capacitatea de a instaura o oligarhie, ca alternativă la monarhie? Probabil că nu, deoarece aceasta își demonstrase în timp, inclusiv în ultimii paisprezece ani, iresponsabilitatea egoistă și totală incapacitate de a conduce la nivel național.

Numai că dacă unica speranță realistă de stabilitate și politică fermă și consecventă era întruchipată de Coroană, era din păcate clar că regina-mamă și fiul său Ludovic al XIII-lea erau incapabili să asigure cele necesare. Amândoi păreau incapabili să pună în aplicare ei înșiși strategii

coerente sau să aleagă miniștri care să le ducă la îndeplinire. Regele, în particular, era un munte de inhibiții. Nu era un nepriceput; unul din biografiile săi recente, A. Lloyd Moote, arată că între 1617 și 1624 regele a stabilit direcțiile în care Richelieu urma să acționeze. Numai că Ludovic era îngrozitor de lipsit de încredere în propria persoană, având o conștiință morbidă a arhicunoscutei sale inferiorități față de popularul lui predecesor. Avea obiceiul să întrebe, plin de speranță: „Miros și eu ca tatăl meu?”. Privind retrospectiv, unica soluție părea a fi un prim-ministru care să guverneze țara în numele regelui și care să-și alcătuiască o echipă eficientă de administratori având același mod de gândire. Richelieu era în expectativă. Tot ce dorea cardinalul era ca Ludovic să accepte această opțiune neplăcută, dar tot mai inevitabilă. Lui Richelieu îi plăcea să transmită impresia că accesul său la putere fusese inevitabil. După cum se va vedea în Capitolul 3, cercetări recente au demonstrat că este vorba de un fals. Chiar dacă se impunea o conducere puternică de la centru, mai exista vreo alternativă față de Richelieu și varianta sa de absolutism monarhic?

Poate că nu. În mod clar, evenimentele din perioada 1610-1624 au făcut ca atât absolutismul, cât și Richelieu să devină opțiuni de interes. Dar trebuie să evităm întotdeauna tentația de a afirma că nu exista nici o altă alternativă și, în acest moment al cercetării, trebuie să ne păstrăm judecata limpede. Vom vedea în continuare că, pe parcurs, politica internă și externă a lui Richelieu, cu alte cuvinte punerea în aplicare de către el a absolutismului, avea să arunce poporul francez într-o mizerie nemaicunoscută până atunci, care avea să fie întrecută numai de cea generată de absolutismul lui Ludovic al XIV-lea. Era necesar să se întâmple toate acestea? Este o întrebare complexă. Pentru a încerca să răspundem va trebui să investigăm în amănunt guvernarea și societatea franceză, ceea ce vom încerca să facem în capitolul următor.

Să luăm notițe despre „Introducere: Pledoarie pentru absolutism”

Absolutismul este o temă recurentă a acestei cărți și în dezbaterile istoricilor cu privire la perioada 1610-1661 (și după). În acest moment, este bine să începeți o rubrică intitulată „Absolutismul”, lăsând spațiu pentru discuții de măsură ce teoriile evoluează. În această etapă,

folosiți materialul din prima parte a capitolului pentru a stabili, pe hârtie și mintal, o definiție clară a absolutismului în general (de exemplu, văzut ca un concept filosofic) și a absolutismului în contextul Franței secolului al XVII-lea. Apoi faceți un rezumat al polemicii dintre optica tradițională, care acceptă absolutismul ca o caracterizare corectă a teoriei și practicii în perioada studiată în volumul de față, și cea revizionistă, de dată recentă, care pune sub semnul întrebării oportunitatea utilizării acestui termen. Care este diferența dintre absolutism și totalitarism?

Apoi urmăriți cu atenție presupusa pledoarie pentru absolutism determinată de lipsa de finalitate a guvernării regale în perioada 1610-1624. Aceasta va implica o evaluare a Mariei de Medici, pro sau contra. Separat, observați Adunarea Stărilor Generale din 1614-1615, un episod foarte semnificativ. Faceți un rezumat al încercărilor lui Ludovic al XIII-lea de a realiza guvernarea personală între anii 1617 și 1624 și sesizați legătura dintre aceste evenimente și numirea lui Richelieu ca prim-ministru.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Introducere: Pledoarie pentru absolutism”

Examinatorii pun rareori întrebări cu referire directă la perioada 1610-1624. Pe de altă parte, materialul prezentat în acest prim capitol este foarte relevant pentru problemele legate de absolutismul din perioada în care Richelieu și Mazarin au fost prim-miniștri. Nu se poate răspunde satisfăcător la întrebările privind o estimare a problemelor, politicii și realizărilor lui Richelieu fără o cunoaștere a contextului politic.

Starea unei națiuni

Menirea acestui capitol este de a stabili contextul în care cardinalii au guvernat Franța în numele stăpânilor lor de viță regească. Ce fel de țară a fost Franța în perioada 1610-1661? Pare o întrebare relativ simplă, lipsită de controverse. Chiar și așa, pentru a pătrunde cu adevărat în lumea lui Richelieu și Mazarin, trebuie să facem apel la imaginație și la capacitatea de înțelegere. Nu se poate dobândi cu ușurință empatie față de locuitorii unui cadru atât de nefamiliar.

O dată analizat cadrul general în care și-au desfășurat activitatea cardinalii, vom examina dinamica socială și politică a teritoriului guvernat de aceștia. Ce șanse aveau guvernanții Franței de a susține o conducere eficientă și de a pune în practică obiectivele așa-numitului absolutism? Într-adevăr, puteau cardinalii să încerce a realiza ceva de acest gen? Care erau opțiunile realiste aflate la dispoziția lor? Suntem în fața unei evoluții sau a unei continuități? Aici am intrat deja într-un teritoriu al controversei. În această etapă, metoda cea mai potrivită este de a încerca să înțelegem descoperirile recente ale specialiștilor în timp ce explorăm natura și sursele puterii politice, atât în centrul, cât și în provinciile Franței. La finalul acestei cărți, cititorii vor trebui să decidă dacă ultimele interpretări sunt veridice sau dacă revizionismul a mers prea departe.

Capitolul se încheie având în atenție ciudatul cuplu care, teoretic (iar acum unii istorici susțin că și practic), a avut responsabilitatea pentru bunăstarea și securitatea a optsprezece milioane de francezi.

1 Modernism timpuriu sau medieval târziu?

Vom începe cu un punct de vedere esențial cu privire la epoca studiată. Editorii și comisiile de examinare, cu marea lor pasiune pentru etichete, s-au obișnuit să denumească „modernism timpuriu” secolul al XVII-lea în Europa. Cu toate acestea, cu cât se avansează studiul asupra Franței din perioada 1610-1661, cu atât mai mult se pare că termenul corect ar fi

„medieval târziu”, și aceasta deoarece țara guvernată de cardinali are mult mai multe în comun cu Franța epocii medievale târzii decât cu Franța modernă. Imaginați-vă un Rip van Winkle francez care s-ar fi culcat în 1350 și s-ar fi trezit în 1650. Acesta s-ar fi descurcat fără dificultate în Franța secolului al XVII-lea. Dar dacă s-ar fi culcat din nou și s-ar fi trezit în 1950, ar fi fost complet buimăcit, deoarece Franța modernă i-ar fi părut de nerecunoscut.

Cititorul este invitat să parcurgă în sens invers drumul lui Rip van Winkle și să se trezească în Franța cardinalilor. Ați fost avertizați că teritoriul care urmează a fi explorat este extrem de nefamiliar. De exemplu, dacă ați închide ochii și v-ați trezi în Franța secolului al XVII-lea, primul lucru care v-ar izbi ar fi mirosul. Nu este vorba de mirosurile din Paris sau din satele din Burgundia. Parisul era notoriu pentru „aromele” sale de colb, gunoaie de bucătărie și excremente, care se adunau la nesfârșit în grămezi ce se ridicau pe străzile înguste și întortocheate, pe unde gunoierul mai făcea, ocazional și fără rezultat, diverse raiduri. La țară era mai mult spațiu, dar absența canalizării, a latrinelor sau a colectării deșeurilor menajere crea o duhoare insuportabilă, dar totuși diferită.

Priveliștile care se înfățișau privitorului erau și mai șocante, iar ceea ce izbea ochiul nu erau atât orașele pitorești și ciudate, ale căror ziduri de apărare încă mai dăinuiau, sau colibele improvizate ale țăranilor, ci aspectul oamenilor în sine. Și aceasta nu datorită îmbrăcămintei lor puțin familiare, cât staturii lor scunde, fețelor devastate de vărsat, de infecții și de abcese dentare, membrelor contorsionate de gută, întregii lor ființe desfigurate de infirmități sau de cocoșe. Sărăcia, malnutriția și absența unei asistențe medicale competente condamnau imensa majoritate a francezilor la o existență scurtă, dureroasă și nedemnă. Aceste ființe reprezentau o priveliște tristă în timpul zilei, dar mai puțin vizibilă noaptea. Și asta datorită - o altă surpriză dezagreabilă cu care va trebui să ne obișnuim - domniei întunericului în timpul nopții; nu exista iluminare stradală și nici vehiculele nu aveau felinare; numai o lumânare pâlpâind, din când în când, în vreo casă. „Lumina strălucind în întuneric” din Evanghelia lui Ioan avea o semnificație cât se poate de realistă pentru strămoșii noștri din secolul al XVII-lea.

Franța secolului al XVII-lea era, de asemenea, un teritoriu al întunericului intelectual. Mai întâi, predominau analfabeții. Un istoric a

analizat 217 000 contracte de căsătorie încheiate în perioada 1686-1690 și a descoperit că numai 29% dintre bărbați și 14% dintre femei erau capabili să se iscălească. Spre începuturile secolului, situația trebuie să fi fost și mai gravă. Iar diferența dintre gradul de alfabetizare al bărbaților și al femeilor nu trebuie să ne surprindă. Educația băieților era destul de limitată. Numai o minoritate era învățată să scrie și să citească de către preotul satului, în timp ce o minoritate încă și mai redusă din clasele superioare și mijlocii primea educație de gimnaziu. Puține erau fetele care învățau și altceva decât diferite tehnici de aranjare a părului; chiar și miresele aristocrate încă se mai jucau cu păpușile la vremea măritişului. Lipsa generală de educație a generat, în mod firesc, ignoranța și superstițiile.

Poate că una dintre cele mai jenante materializări ale acestei ignoranțe „medievale târzii” a fost în domeniul medicinei. Ludovic al XIII-lea se plângea pe patul de moarte: „Cunosc o mulțime de oameni de seamă, toți la cheremul medicilor”. Tot lui Ludovic îi aparține o remarcă nu prea politicoasă la adresa medicului său personal: „Dacă nu erai tu, aş fi trăit mai mult”. Dar regele avea toate motivele să fie amărât. La vârsta de două zile, membrana sublinguală i-a fost tăiată sub pretextul că nu sugea bine; de aici, o bălbâială care avea să-l urmărească pe rege toată viața. La zece zile, i s-a administrat o clismă; de atunci, regele a suferit atât de indigestie, cât și de o obsesie anală. Doctorii și infirmierele regelui au continuat să-i provoace acestuia adânci traume psihologice laudând potența tatălui său; nu e de mirare că a fost afectat de diverse tulburări cum ar fi obiceiuri exhibiționiste sau ciudate experiențe homosexuale, fiind chiar nevoie ca regele să fie literalmente împins în patul conjugal. Sănătatea șubredă a lui Ludovic al XIII-lea era o preocupare permanentă pentru el și miniștrii săi, până când o tuberculoză intestinală a „dus la bun sfârșit” ceea ce începuseră medicii. Și Richelieu a fost un invalid longeviv, care le permitea cu docilitate doctorilor să-l tortureze. Pe patul de moarte, cardinalului i s-au administrat vin alb și baligă de cal, care l-au trimis în cele din urmă pe lumea cealaltă. Proeminentului frondeur, cardinalul de Retz, medicii i-au luat fără milă sânge timp de opt zile, până când l-au ucis; cardinalul ceruse în van un medic englez care alina suferințele pacienților cu medicamente. Iar dacă revenim la medicii noștri, care nu sunt nici ei scutiți de greșeli, cine mai poate susține că nimic nu

Cât privește superstițiile, întreaga Europă a secolului al XVII-lea a trăit într-o „vară a fetelor bătrâne” a credulității și a absurdului înainte de triumful scepticismului și al bunului simț, specifice perioadei rațiunii. Poate cel mai revelator, dar și cel mai sinistru exemplu de superstiție era credința în puterile magiei negre, ceea ce a dus la persecuția așa-ziselor „vrăjitoare”. Regele Iacob I al Angliei era un cunoscut demonolog, în timp ce revenirea Stuartilor pe tronul Scoției în 1660 a fost semnalul pentru vânătoarea de vrăjitoare. Franța nu s-a dovedit imună la astfel de otrăvuri, mai ales în provinciile îndepărtate cum era Lorena. Un exemplu deosebit de grăitor de superstiție primitivă, medievală, la care ne vom referi acum, poate fi găsit în Poitou, provincie pe care Richelieu o considera cam înapoiată; chiar și așa, moartea lui Urbain Grandier oferă un exemplu al aspectului medieval al întregii Franțe din perioada modernă timpurie.

a) Arderea pe rug a lui Urbain Grandier - un studiu de caz

Canonul Urbain Grandier, preotul parohiei Saint-Pierre din Loudon, era un bărbat frumos, inteligent și fermecător. În plus, era un exemplu de curaj și independență. El a condus opoziția locală împotriva deciziei autorităților de a demola zidurile cetății și a scris o carte în care punea la îndoială regula ca preoții să nu se însoare. Nu e de mirare că preotul era preferatul doamnelor; de fapt, avea obiceiul să treacă prin căminele enoriașilor, unde a lăsat mai mulți copii din flori. Ca o ironie, sfârșitul preotului a fost provocat de o femeie cu frustrări de ordin sexual. Maica superioară a Mănăstirii Ursulinelor din Loudon era aproape o reprezentantă tipică a secolului în care trăia: aristocrată (tatăl său se număra printre prietenii lui Richelieu), cu vocație religioasă, tânjind după sex și dominată de plictiseală. Fără îndoială intrigată de reputația preotului, l-a invitat să devină confesorul mănăstirii. Fără a se gândi prea mult, Grandier a răspuns că era prea ocupat.

„Iadul n-avu atâta ură...” Ca rezultat al unei intrigi țesute de călugărițe și de numeroșii inamici ai lui Grandier, acesta a fost acuzat de vrăjitorie. S-a pretins că Grandier le-a posedat pe călugărițe, cu ajutorul puterilor sale satanice. Grandier și-a apărut cu vehemență nevinovăția de la început până la sfârșit. Cu toate acestea, a fost condamnat, torturat și ars de viu în fața unei mulțimi de gură-cască localnici, dar și veniți din alte părți.

Faima călugărițelor a depășit granițele Franței, impresionându-i pe oaspeții de vază din toată Europa. Wat Montagu, fiul contelui de Manchester, a fost martorul exorcizării Diavolului din trupul stareței, devenind pe loc catolic. Hangiile și hangițele din Loudon s-au îmbogățit peste noapte.

Povestea de mai sus are mai multe aspecte. Mai întâi este caracterul inadecvat al probelor, chiar și după standardele cele mai puțin raționale. Dat fiind faptul că vrăjitoria, magia și altele asemănătoare erau la modă, acuzațiile aduse lui Grandier nu trebuie să ne surprindă. Rămâne de mirare însă faptul că acuzarea a obținut o condamnare bazată pe fanteziile unor călugărițe exhibiționiste și isterice. Una dintre martore, sora Claire de Razilly, a atras publicul pe o rază de mai mulți kilometri intrând în convulsii produse, pasămite, de relația ei mistico-sexuală cu Grandier, tăvălindu-se pe podele, etalându-și lenjeria intimă și țipând: „*Vino și posedă-mă*”. Cât o privește pe stareță, și aceasta a mimat niște convulsii, iar spectacolul care a urmat a fost similar. Ulterior, când cele două femei au încercat să-și retragă „mărturiile”, li s-a spus că Diavolul le-a împins să facă ceea ce făcuseră. Sora Claire a dispărut, în timp ce stareța a încercat să se sinucidă.

Numai că aceasta nu i-a fost de vreun folos lui Grandier, deoarece procesul era judecat cu o părtinire flagrantă împotriva sa de către un alt reprezentant specific al veacului al XVII-lea, Jean-Martin de Laubardement, brațul înarmat al cardinalului Richelieu. Acest sinistru slujitor în civil a fost trimis la Loudon cu puteri de comisar special al guvernului, cu instrucțiuni de a-l „aranja” pe Grandier. Richelieu știa că putea conta pe Laubardement. Omul cardinalului a supravegheat personal umilirea fizică a lui Grandier; acestuia i-au fost rase părul, barba și mustățile pentru a apărea în public ca un clovn. Când, în ciuda acestui handicap, elocvența lui Grandier a transformat chicotelile femeilor în lacrimi, Laubardement a evacuat sala de judecată. Apoi, a vegheat în persoană la torturarea condamnatului, în speranța deșartă de a obține o recunoaștere a vinovăției. Pe cât de adevărat este că o jumătate de secol mai târziu Wilhelm de Orania și-a exprimat surpriza că nu se mai folosea torturarea la interogatoriul suspectilor, trebuie reținut faptul că Grandier a fost torturat *după* ce fusese condamnat de tribunal! Așa cum observa cu pertinență un istoric francez, „toate acestea demonstrează natura medievală și arbitrară a justiției din vremea lui Richelieu”.

De ce era Richelieu atât de dornic să-l vadă pe Grandier condamnat? Din două motive „medievale târzii”. Mai întâi, guvernul trebuia să-și apere propria reputație împotriva partidei bigoților, adică a catolicilor duri care priveau cu un ochi critic alianțele lui Richelieu cu forțele protestante (vezi pagina 62). O comportare indulgentă cu presupușii eretici era, în consecință, periculoasă. Un paroh care, se știa, dormea prin alte paturi decât al său și care își alegea amantele prin puterile magiei negre nu trebuia să se aștepte la milă, chiar dacă totul nu era decât o înscenare a dușmanilor acestuia. În al doilea rând, Richelieu îi purta pică lui Grandier. Acesta este un alt aspect reprezentativ, care ne amintește că pentru contemporanii lui Richelieu statutul în societate, genealogia și rangul însemnau totul. Cu șaisprezece ani în urmă, avusese loc o dispută între Grandier și abatele din Coussay cu privire la locurile pe care trebuiau să le ocupe într-o procesiune pe străzile din Loudon. Din punct de vedere tehnic, preotul avea dreptate, dar, așa cum aveau să o dovedească evenimentele, diplomația și bunul simț al acestuia lăsau mult de dorit. Pentru că abatele era și episcopul lui Grandier, episcopul se numea Richelieu și Richelieu avea o memorie bună.

Dorința de răzbunare, judecata părtinitoare și satanismul au apărut deseori și în epoca modernă. La mijlocul secolului trecut, Lancashire and Yorkshire Railway organiza trenuri de plăcere pentru persoanele care doreau să asiste la execuții publice. „Țara aceasta are nevoie nu de mai puțină superstiție, ci de mai multă”, afirma influentul teolog victorian John Henry Newman. Numai că iraționalitatea bigotă a judecării și executării lui Urbain Grandier ne trimit înapoi la arderile pe rug ale lui Jan Hus și Ioanei d’Arc din secolul al XV-lea. Iar protestanții tentați să se răsfete în propria siguranță de sine ar fi trebuit să-și amintească faptul că, în Olanda calvinistă, cu numai 15 ani înainte de moartea lui Grandier, Oldenbarnevelt fusese executat pentru credința sa conform căreia creștinii nu erau predestinați să ardă în focul iadului. „Sancta simplicitas” (sfântă nevinovăție), a strigat Hus când o țărancă bătrână a aruncat un lemn în rugul său. Această „sfântă nevinovăție” încă era atotputernică atunci când călugării capucini stropeau rugul lui Grandier cu apă sfințită, în timp ce acesta striga din răspuțeri: „Dumnezeu să-i ierte pe dușmanii mei”.

b) O societate în suferință

Unul dintre contemporanii lui Richelieu, filosoful englez Thomas Hobbes, descria viața unui om normal ca „solitară, săracă, periculoasă, brutală și scurtă”. Este o descriere imparțială a stilului de viață al majorității francezilor din secolul al XVII-lea. Dacă suntem șocați de superstițiile „medievale târzii”, ar trebui să ne dăm seama că dezvoltarea acestora este logică într-un mediu „medieval târziu”. Credința în vrăjitorie, magie și în puterea Diavolului constituiau reacții naturale la calamitățile față de care resursele așa-zisei civilizații erau neajutorate. În ziua de azi, furtunile și inundațiile pot provoca dezastre. În Franța lui Richelieu, acestea erau dublate de ciumă și de moarte prematură. Am vorbit deja despre mizeria care a provocat epidemia și despre incompetența medicilor care nu au reușit să o prevină. Epidemiile nu erau singurele scăpate de sub control; o mulțime de femei mureau la naștere, în timp ce mortalitatea infantilă decima cam jumătate dintre copiii născuți vii. În aceste condiții, ce putea fi mai natural decât rugile preoților sau magia vrăjitorilor pentru a evita asemenea tragedii sau decât a le atribui magiei vreunui dușman? Robin Briggs arăta că vrăjitoria și persecuția au apărut pe un fond de ură și putere; poate că la acestea ar trebui să adăugăm suferința, ignoranța și teama.

La fel de „nemodernă” s-a dovedit a fi dependența precară de agricultură a supraviețuirii a 90% din populație. În ciuda miniștrilor cu vederi avansate însărcinați cu economia franceză, cum erau Richelieu și Colbert, comerțul și industria franceză stagnau. Într-adevăr, nimic nu se putea compara cu economia franceză, compusă dintr-un număr de economii locale izolate, ale căror contacte cu exteriorul erau reduse la minimum. Drumurile erau proaste, comunicațiile lente, marea bântuită de pirați, iar comerțul intern gătit de nenumărate taxe datând încă din Evul Mediu. După standardele moderne, numai câteva așezări - Paris, Lyon sau Rouen - puteau fi etichetate drept orașe mari. Bordeaux, La Rochelle și Marsilia erau porturi în plină dezvoltare. Altfel, așa-numitele orașe erau în realitate sate supradimensionate unde se țineau târgurile locale, iar importanța lor nu se datora comerțului, ci prezenței unui episcop sau a unui funcționar din administrația locală. Acestea nu erau decât insule izolate în oceanul vast al Franței rurale „medievale”, populate de țărani analfabeți ce încercau cu disperare să-și ducă existența muncind un pământ ostil.

Aceasta deoarece agricultura Franței era extrem de rămasă în urmă și în cel mai bun caz într-un stadiu de dezvoltare din perioada medievală târzie. „Din secolul al XIV-lea nu mai avuseseră loc nici un fel de schimbări radicale în domeniul agriculturii” (G.R.R. Treasure). Totul se învârttea într-un cerc vicios. Dat fiind faptul că majoritatea vitelor erau ucise în timpul iernii, rămâneau prea puține animale de fermă, care produceau o cantitate de îngrășământ prea redusă, care nu permitea câmpiilor secătuite să producă o recoltă bogată, fiind astfel imposibilă întreținerea unui număr mare de animale de fermă. Înmulțirea pe cale științifică a animalelor era imposibilă, din cauza lipsei tehnologiilor. Franța avea atât de puține oi, încât trebuia să importe lână. Plugurile erau construite din lemn și abia reușeau să zgârie solul. Locuind în colibe făcute din chirpici, țăranii francezi urmăreau cu nerăbdare coacerea culturilor până la vremea secerișului. Așa cum observa un istoric modern, „un sezon ploios, un îngheț târziu și o furtună de iulie puteau arunca o întreagă provincie în brațele suferinței și foametei”. Într-adevăr, recolta era o chestiune de viață și de moarte, deoarece prea puțini țărani dispuneau de rezerve pe care să conteze în caz de pierdere a recoltei. Unele alternative erau foametea sau cerșitul.

Țăranii francezi erau de asemenea afectați de pretențiile unui sistem de impozitare desuet și injust. Încă din secolul al XV-lea, impozitele regale se bazaseră pe principiul conform căruia cei care își puteau permite cel mai puțin puteau contribui cel mai mult. Astfel, nobilii erau automat exceptați de la plata impozitelor, contribuția clerului era simbolică, iar starea a treia - adică restul lumii - plătea. Dacă printre acești contribuabili lipsiți de privilegii se numărau micii posesori de pământuri și orășenii, categoric cei mai mulți și mai neajutorați erau țăranii. În plus, biserica pretindea zeciuiala - o taxă de zece la sută care era teoretic destinată preotului parohiei, dar în realitate ajungea în hambarele mănăstirii celei mai apropiate. Iar moșierul local își pretindea drepturile sale de senior.

Cât de dureroase erau aceste poveri? Este imposibil de generalizat. Fără îndoială, o recoltă bogată sau o iarnă blândă făceau viața rezonabil de suportabilă. Totuși, ceea ce poate afirmat cu certitudine este faptul că povara impozitelor a crescut simțitor pe vremea cardinalilor și chiar în perioada lui Ludovic al XIV-lea, datorită cheltuielilor ruinătoare ale unui

război continuu. Impozitele care creșteau continuu trebuiau adunate cu ajutorul armatei, obicei cunoscut sub numele de terorism fiscal. Aceasta sugerează că povara impozitelor percepute țăranilor era într-adevăr severă, fără a mai pune la socoteală suferințele acestora. Însuși Laubardement descria problemele țăranilor în provincia Turenne, unde era intendent, într-o scrisoare adresată cancelarului Séguier în mai 1636:

- 1 În ceea ce privește restul treburilor mele, am să-ți spun, stăpâne, că munca mea de căpetenie este de a înăbuși prin toate mijloacele pe care le am la îndemână urmările nedorite ale nemulțumirii populației și a tuturor stărilor în general, întrucât impozitele
- 5 cerute de nevoile vremilor sunt foarte grele. Dar, stăpâne, răul cel mai mare vine de la nelegiuirile acelor care primesc impozitele și de la soldații a căror cruzime poate fi cu greu zugrăvită în vorbe.

În mai 1631, fratele regelui, Gaston d'Orléans, oferea o imagine încă și mai plastică a a greutăților suferite de supușii mai săraci ai lui Ludovic al XIII-lea:

- 1 Ți-am povestit numai ceea ce am văzut cu ochii mei. De abia o treime din țăranii tăi mănâncă pâine obișnuită; o altă treime trăiesc numai cu pâine de ovăz; restul sunt nevoiți nu numai să cerșească, ci se află într-o condiție vrednică de plâns, astfel că unii mor de
- 5 foame, iar alții trăiesc ca fiarele pădurii, cu ghinde, plante și altele ca acestea. Cei mai norocoși din ultima treime sunt cei care trăiesc din pleava rămasă după treierat, pe care o înmoaie în sângele pe care îl găsesc în rigolele de lângă prăvăliile măcelarilor. Am văzut o astfel de sărăcie cu ochii mei în multe locuri, de când am părăsit
- 10 Parisul.

Gaston a dat vina pe Richelieu pentru aceste condiții de viață mizere, și acesta pare a fi motivul principal al redactării scrisorii de mai sus. Cu toate acestea, există mărturii care arată clar că nu exagera.

În această lume medievală de suferințe, nedreptate și teamă, care era atitudinea mai marilor societăți față de cei dezavantajați? În linii mari,

săracul trebuia distrus sau aruncat în temniță. Nevoiașii Parisului erau persecutați de „arcașii săracilor”, un fel de bodyguarzi angajați de magistrați pentru a-i împiedica pe posibili scandalagii să iasă pe străzi. În 1661, le Grand Hôpital din Paris adăpostea cinci mii de cerșetori, prostituate, orfani, mame cu copii mici, oameni cu mințile răătăcite, toți strânși laolaltă pentru o „cură” de rugăciuni, slujbe religioase, muncă din greu și bătaie cu nemiluita. Asemenea instituții existau și în provincie și aveau menirea de a „aduna pe cerșetori și de a le insufla pietatea și religia creștină”. Trebuie admis fără rezerve că acest tratament aplicat cazurilor sociale era comparabil cu cel din restul Europei „creștine”. Cu toate acestea, o caracteristică a Franței era influența așa-numitei *Compagnie du Saint-Sacrement*, pe care David Parker o denumeste „o prelungire destul de neplăcută și cu un aer conspirativ a Contrareforme”. Acești bigoți insistenți erau preocupați în egală măsură de binele burgheziei liber-cugetătoare și de cel al țăranilor aflați în suferință; toți aveau dorința să facă bine atât sufletelor, cât și trupurilor. Întemeietorul Companiei, ducele de Ventadour, i-a rezumat astfel obiectivele:

- 1 Să-i primim pe nenorociți, pe cei loviți de ciumă, pe pușcăriași, pe țăranii cu pietre la rinichi sau pe cei fără de sămânță; să-i salvăm pe nevinovați din mâinile arcașilor stăpânirii și pe datornici de necinstea creditorilor; să croim mai bine rochiile marseiezelor
- 5 care își arată pieptul; să înființăm librării ale liber-cugetătorilor; să purificăm bălciul și galeria de la St. Germain; să ne luptăm împotriva jocurilor de noroc și a duelurilor; să pregătim profesori pentru școlile elementare; să-i gonim pe evrei și pe protestanți...

d) Situația era chiar atât de grea?

„Ei hai, că nu era așa de rău”, ar fi tentați să spună cititorii care ne-au urmărit până acum. Oare toate ororile vieții din Franța secolului al XVII-lea au fost exagerate pentru a justifica eticheta „medieval târziu” sugerată în acest capitol?

Categoric, civilizația franceză avea și o latură pozitivă, precum și realizările sale. Amicul nostru Rip van Winkle ar rămâne surprins de multe evoluții laudabile în Franța între anii 1350 și 1650. Exemplul cel

mai elocvent este aspectul fizic al țării. Turiștii din ziua de azi sunt pe drept uimiți de superbe construcții datând din secolul al XVI-lea, cum ar fi castelele din Valea Loarei. Henric al IV-lea, beneficiind de această tradiție, a început transformarea Parisului. „Lumea spune că sunt avar”, remarca regele, „dar fac trei lucruri foarte îndepărtate de avarie, și anume războaie, dragoste și clădiri.” Scriitorul francez Rabelais din secolul al XVI-lea l-a imaginat pe uriașul său erou Gargantua stând pe Catedrala Nôtre Dame și înecând două sute de mii de parizieni în urină, victimele neavând posibilitatea de a scăpa pe străzile înguste și întortocheate. Acum au fost create căi de acces largi, au fost construite poduri trainice peste Sena și în mahalalele medievale au răsărit peste noapte palate superbe. Orașele de provincie au urmat și ele exemplul capitalei, și astfel secolul al XVII-lea avea să devină o perioadă extraordinar de productivă pentru arhitectura franceză. Similar, arta avea să înflorească în perioada cardinalilor; Champagne și Poussin aveau să reacționeze strălucit la concurența din partea unor străini ca Van Dyck sau Rubens. Iar vitalitatea intelectuală, încurajată de Richelieu și exemplificată prin figuri precum Corneille sau Scarron, a evoluat de la scriitorii renascentiști ai secolului al XVI-lea, cum este filosoful Jean Bodin.

N-ar fi drept nici să minimalizăm realizările determinate de revigorarea catolicismului francez. Catolicismul reîntinerit al secolului al XVII-lea, coerent în doctrină și flexibil în activitățile pastorale, și-a dovedit reușita în atingerea celor mai diferite sectoare ale societății. Reacția față de protestantismul în dezvoltare nu a fost pur și simplu una de persecuție. Au fost înființate noi ordine monastice, sfinți cu priză la public cum erau Vincent de Paul sau François de Sales și-au predicat învățăturile și în general biserica și-a făcut ordine între propriile-i ziduri. Aceasta a făcut impresie. Poate că o asemenea devoțiune religioasă ține mai mult de medieval decât de modern. Cu toate acestea, fără a depăși prea mult domeniul de studiu al istoricului, ne putem pune cel puțin întrebarea dacă propriul nostru materialism secular este în mod necesar preferabil. Similar, trebuie să avem în vedere argumentul valabil conform căruia epoca noastră modernă, iluminată, care se „laudă” cu Auschwitzul, cu gulagurile sau cu câmpurile morții între alte „onoruri militare”, nu are nimic de învățat din excesele secolului al XVII-lea. Într-adevăr, „medi-

Revenim la faptul că societatea și civilizația Franței secolului al XVII-lea erau mult diferite de ceea ce cunoaștem noi astăzi. Societatea franceză era divizată dincolo de limitele moderne ale acceptabilului. Dacă totuși exista o oarecare mobilitate socială, prăpastia dintre privilegiați și neprivilegiați era imensă. De exemplu, realizările intelectuale și artistice menționate mai sus, care trebuie pe drept admirate, erau destinate unei infime minorități. Cu excepția planificării orașelor, realizată de Henric al IV-lea, era vorba de o cultură a elitelor cu o tentă vindicativă. Similar, admirația populară față de idealul aristocratic este evidentă; de aici disprețul pentru activitatea comercială care a dezavantajat industria și comerțul Franței spre beneficiul rivalilor săi, Anglia și Olanda. Cu toată lărgimea vederilor sale, cardinalul Richelieu întruchipează această prăpastie dintre „modernismul timpuriu” și cel autentic. Deoarece cardinalul regreta că aristocrații erau educați numai pentru dans și vânătoare, a creat un colegiu în propriul său oraș, Richelieu, din provincia Poitou, unde fiii nobililor puteau învăța tainele artelor liberale. Totuși, părerea sa față de școlile iezuite, de mare succes, care aveau peste cinci mii de elevi, era că acestea întrecuseră măsura. Din păcate, în opinia cardinalului, iezuiții instruiseră elevi din clasele de jos, cărora le inoculau idei despre situația lor. Aceștia ar fi trebuit să se concentreze asupra educației aristocraților.

Într-un fel, compararea Franței lui Richelieu cu Anglia este instructivă, și aceasta nu fiindcă s-ar dori apărarea Angliei Stuartilor ca fiind deosebit de iluminată sau dornică de progres. Nici în Anglia societatea nu era mai caritabilă. Numai că, din anumite puncte de vedere esențiale, Anglia era deja un stat de un modernism timpuriu, în timp ce Franța era, în esență, medievală. Astfel, deși exista o prăpastie între clasa politică engleză și restul populației, aceasta era vagă și relativ ușor de trecut. Așa cum arăta un observator atent, „cei bogați se transformă în gentilomi în fiecare comitat al Angliei”. În plus, exista o serioasă clasă a yeoman-ilor, situată între nobilime și țărani, adică acei „oameni de mijloc”, care au servit în Armata Nouului Model a lui Cromwell. Nu existau prea multe adversități față de implicarea nobilimii în afaceri și comerț. Deoarece Biserica anglicană nu și-a însușit niciodată pretențiile de depozitar al adevărului absolut ale Romei, Anglia era mai puțin înregimentată intelectual. În timp ce la începutul secolului al XVIII-lea bula papală *Unigenitus*

interzicea citirea Scripturii de către profani, în timpul secolului anterior englezii aveau acces liber la Biblie în limba maternă, ceea ce avea să se dovedească o sursă inflamatorie de idei moderne și interesante, spre nemulțumirea orânduirii socio-politice de atunci.

Contrastul este cel mai incitant la reflecție în sfera politicului la care revenim acum. Aici s-ar putea crede că teroria mea „târziu medievală” va suferi un eșec. Oare contemporanii nu priveau monarhia ca pe cea mai iluminată, progresistă și cu adevărat modernă formă de guvernământ? Posibil. Este probabil semnificativ faptul că opozantul bigot al lui Richelieu, Marillac, un „medievalist” autentic, a condamnat politica dusă de cardinal și a cerut pacea în locul războiului din 1628, pentru a introduce reforme ale sistemului de guvernare, pentru a reduce din povara fiscală a țăranilor și, mai presus de toate, pentru a-i persecuta pe protestanți. Poate că Richelieu a fost un adevărat „modernist timpuriu”. Chiar și în aceste condiții, peisajul politic al Franței secolului al XVII-lea rămâne atât de ciudat și de nefamiliar, încât istoricii au reușit abia recent să ajungă în spatele miturilor propagandei absolutiste.

2 Realitățile politice

Care era dinamica societății și a guvernării franceze în perioada 1610-1661? Așa cum am arătat la pagina 2, istoricii obișnuiau să identifice apariția absolutismului ca pe cea mai importantă realizare a acestei perioade. S-a arătat că datorită abilității și hotărârii politice a lui Richelieu și Mazarin au fost puse temeinic și cu adevărat fundațiile domniei lui Ludovic al XIV-lea, Regele Soare. Opoziția mioapă și egoistă a nobililor reacționari, a parlamentarilor burghezi mărginiți și a ecleziaștilor doctrinari a fost eliminată în numele progresului, nu fără dificultăți, dar cu un succes final decisiv. Infrastructura administrativă a guvernării regale autoritare s-a dovedit a fi, în cele din urmă, prea puternică pentru opoziția dezbinată și greșit coordonată.

Cu toate acestea, revizionisții au demonstrat că această interpretare este în cel mai bun caz simplistă și în cel mai rău caz pur și simplu eronată. Franța era țara intereselor legitime și a grupurilor de presiune, mult prea adânc înrădăcinate pentru a fi distruse de o Coroană care nu

dispunea de pârghiile administrative și coercitive ale dictaturilor moderne. Într-adevăr, absolutismul putea exista?

a) Coroana

În încercarea de a trasa un drum prin acest peisaj controversat, putem începe cu un reper crucial și indubitabil, și anume centralismul Coroanei. Absolutistă sau nu, guvernarea regală a rămas o caracteristică permanentă și aparent indispensabilă. Francezii erau o națiune cu conștiință monarhică. Ei puneau semnul egal între stat și Coroană. Când Richelieu afirma că singurii dușmani pe care îi avea erau dușmanii statului, atât el, cât și contemporanii săi înțelegeau „dușmanii Coroanei” atunci când vorbeau de „dușmanii statului”. Vom vedea cum miniștrii pot cădea în dizgrație și se pot scrie pamflete împotriva lor, vom vedea cum receptorii sunt linșați și cum politica guvernului este condamnată, dar nimeni, niciodată, nu va propune abolirea monarhiei sau nu va pretinde că regele este de vină. „Trăiască regele, jos gabela (impozitul pe sare), moarte intendentului și să-l facem bucăți!”, strigau țăranii revoltați din Bretania.

La fel de semnificativă era dorința universală și sinceră ca regele să-și exercite autoritatea. Francezii își aminteau haosul și măcelurile pricinuite de războaiele religioase ale secolului al XVI-lea, într-o perioadă de slăbiciune a Coroanei. Ar fi fost mult mai bine dacă Coroana ar fi fost mai puternică. De aici dorința ca regele-copil să ajungă la majorat - cu alte cuvinte, să împlinească treisprezece ani. Presupunând, desigur, că regele era la înălțimea sarcinilor pe care le avea de îndeplinit, opinia publică ar fi fost fericită să-l vadă preluând frânele puterii. În mod tradițional, monarhul comanda forțele armate, se ocupa de relațiile cu puterile străine atât în vreme de pace, cât și în timp de război, alegea și concedia miniștrii și coordona treburile Bisericii catolice. Regele era izvorul justiției; deși teoretic era deasupra legii, în mod tradițional o respecta și proteja interesele supușilor. Fiecare avea credința că Franța își va găsi fericirea numai în momentul în care regele își va îndeplini responsabilitățile.

Respectul francezilor pentru regele lor își are rădăcinile în istorie și în mituri. Ei erau mândri că toți conducătorii lor fuseseră francezi, de sex bărbătesc, legitimi și catolici; nici un rege al Franței nu fusese detronat.

Unși cu mirul lui Clovis și descinzând din Sfântul Ludovic, regii Franței erau investiți cu puteri mistice, care le permiteau să-i vindece pe cei bolnavi de scrofula (tuberculoză a glandelor limfatice) printr-o simplă atingere. Spre deosebire de alți mireni, regele primea împărtașania în ambele moduri, folosind atât pâinea, cât și vinul, ceea ce sugera statutul său de persoană sacră, aproape un preot. Încă de la începutul secolului al XVI-lea, monarhul Franței s-a intitulat „rege preacreștin”, în semn de recunoaștere a serviciilor aduse de strămoșii acestuia în slujba creștinătății catolice. Era răspândită pe scară largă credința prin care Dumnezeu îl înzestrase pe rege cu o înțelepciune nemaivăzută, astfel că monarhul putea fi un adevărat părinte pentru poporul său.

În plus, existau și alte motive, mai practice și mai prozaice, pentru rolul central al monarhiei în viața politică franceză. Dacă regele nu era unica sursă de protecție, categoric era cea mai influentă. Avansările, nu numai la curte, dar și în armată, guvern sau biserică erau la bunul plac al regelui. El reprezenta izvorul banilor și al puterii. Regele era depozitarul rangurilor, al poziției în societate, al privilegiilor. Chiar și cel mai de vază nobil știa că, în ultimă instanță, se afla la discreția regelui, fiindcă o simplă mișcare din cap a acestuia îl putea ridica sau distruge. Inutil să mai spunem că aceste impresionante puteri puteau avea efecte dezastruoase în mâinile unui conducător nepriceput. Un rege slab și necugetat putea ajunge la cheremul unei facțiuni, cum a fost soarta lui Ludovic al XV-lea. Un monarh nesigur și imposibil de abordat sfârșea prin a-și îndepărta nobilii, ceea ce a fost nenorocul lui Ludovic al XIII-lea. Dar un rege flexibil, sociabil și încrezător în sine, cum a fost Ludovic al XIV-lea, a demonstrat capacitățile acestor puteri, bine folosite. În orice caz, în ciuda unei exercitări inepte a puterii și a influenței, forța era acolo, și toți știau acest lucru. Când era vorba de avansare, regele era indispensabil.

b) Nobilimea și patronajul

Cu toate acestea, mitul absolutist este derutant în problema aristocrației. Conform teoriei tradiționale, Coroana a ajuns de la o obiectă subordonare față de nobili la triumful final, trecând prin numeroase conflicte. Este adevărat că ultimii reprezentanți lipsiți de vigoare ai casei de Valois, Carol al IX-lea (1560-1574) și Henric al III-lea (1574-1589), au fost

regi prea slabi ai unor supuși prea puternici. După cum se va vedea, Richelieu a fost într-adevăr constrâns să poarte și să câștige bătălii împotriva marii nobilimi franceze. Ludovic al XIV-lea a reușit să-și domine Curtea cu sânge albastru prin includerea unor potențați precum Louis, prinț de Condé, cel care îl chinuise pe Mazarin. Cercetări recente au arătat însă că acest conflict între nobilime și monarhie s-a încheiat mai degrabă cu un compromis decât cu o victorie a Coroanei și că a fost punctat prin aranjamente și alianțe reciproc profitabile. Categorie, sub domnia Bourbonilor, colaborarea dintre cele două a reprezentat o regulă, și nu o excepție.

Într-adevăr, o situație opusă ar fi fost cel puțin ciudată. Regele și nobilimea aveau aceeași educație, aceleași privilegii și prejudecăți sociale, exploatau economic în aceeași măsură clasele inferioare ale societății și manifestau aceeași preocupare pentru problemele militare, pe care le percepeau ca fiind unicele potrivite pentru un gentilom. Snobismul lui Ludovic al XIV-lea era unul fără limite, regele fiind obsedat de origine, educație și etichetă; viața aristocratică a curteanului era unica pe care regele o putea înțelege. Multe din cele enunțate mai sus erau valabile și pentru Richelieu, presupusul „persecutor” al nobilimii. Richelieu însuși era nobil, preocupat să-și extindă propriile relații prin căsătorii avantajoase cu membrii altor familii nobile. Ultimul lucru pe care îl doreau acești oameni era degradarea nobilimii.

Adevărul este că Franța secolului al XVII-lea nu era dominată de conflictul dintre Coroană și nobilime, ci de luptele intestinale privind patronajul și clientelismul. Atât societatea centrală, cât și cea din provincie erau organizate ierarhic, alcătuite din facțiuni rivale, aflate sub dominația aristocrației. Marile grupuri de interese prosperau sau decădeau în funcție de abilitățile de manipulare ale „patronilor” bine plasați și de sprijinul loial al clienților acestora. Sharon Kettering, care a analizat fenomenul clientelismului în secolul al XVII-lea, îl descrie ca pe o „formă neclară și expurgată de feudalism”. Într-adevăr, care erau schimbările față de perioada medievală? Rebeliunea armată fusese scoasă, gradat, în afara legii, în timp ce în regiunile îndepărtate baronii cu armate private continuau să se complacă în războaie între bande. În mediile mai civilizate ale Parisului și ale capitalelor de provincie, oamenii importanți își promovau interesele proprii și pe cele ale urmașilor lor prin metode mai pașnice,

dar la fel de necruțătoare, în direcția propriului lor profit. În acest moment nu mai existau jurăminte formale de credință sau schimburi de fiefuri feudale. În loc de acestea, patronii, cu sprijinul intermediarilor sau al curtenilor, și-au creat propriile grupuri de interese neoficiale. Un patron influent și înțelept procura clienților săi slujbe în administrația locală, locuințe eclesiastice de lux și căsătorii avantajoase. La rândul lor, clienții îl sprijineau pe patron prin lărgirea intereselor acestuia, prin ajutorul acordat prin prezența fizică, prin scrieri, vorbe sau chiar luptând pentru cauza acestuia. Categorie, nu ne aflăm în era omului propulsat prin propriile-i mijloace; nu conta ce *anume* cunoșteai, ci mai ales *pe cine*.

Subordonați numai regelui, conducătorii societății aristocratice erau cei mai importanți patroni. Aceștia ocupau funcții de guvernatori de provincii, comandanți militari, arhiepiscopi, miniștri regali. Timpul lor era împărțit între prezența la Curte și implicarea în politica locală. Clienții unui nobil aveau pretenția ca acesta să obțină acordul regal acolo unde aceștia aveau nevoie de el. Similar, guvernul dorea ca nobilul să apere interesele regelui în orașul său, motiv pentru care acesta trebuia să acorde atenție afacerilor locale.

Un excelent exemplu al modului de funcționare al clientelismului este chiar ascensiunea lui Richelieu. Datorită familiei, el a căpătat episcopia de Luçon - „cea mai noroioasă din toată Franța”, cum se plângea cardinalul, dar care reprezenta o veritabilă bază de putere pentru un eclesiast ambițios. Printr-o exploatare inteligentă a poziției dobândite, de membru proeminent al primei stări, Richelieu a devenit clientul (sau protejatul, ca să folosim un termen modern) lui Concini și, după căderea lui, al Mariei de Medici. Aceasta s-a dovedit un patron foarte eficient, asigurându-i clientului său o poziție în guvern și pălăria de cardinal. „Această pălărie, pe care o datorez sprijinului vostru”, a asigurat-o Richelieu pe regina-mamă, „îmi va aminti întotdeauna că am promis să-mi vărs sângele pentru voi.” Totuși, Richelieu a urzit câteva mașinații de culise, abandonându-și fosta patroană - spre ura prost ascunsă a acesteia - și devenind clientul regelui în conspirația sa împotriva reginei-mamă. Richelieu își uitase promisiunile! Exploatarea abilă și flexibilă a relațiilor patron-client a reprezentat cheia obținerii și păstrării puterii de către cardinal.

Totuși, un aspect despre care vom discuta imediat are o importanță

1. Richelieu a urzit aceste mașinații în drumul său către supremație

Richelieu și-a construit propria rețea de clienți. În atmosfera fundamental carnivoră a politicii de Curte, era esențial ca un politician ambițios să dispună de sprijinitori și de asistenți pe care să se poată bizui cu încredere și care să fie plasați în poziții avantajoase. Richelieu era perfect conștient de acest fapt. „Ochii” și „urechile” sale nu numai că îi urmăreau interesele în preajma regelui, dar o și spionau pe fosta sa proteguitoare, reginamamă, și pe regină, Ana de Austria, care îl ura pe cardinal și se temea de el. Regina chiar îl poreclise „fund putred”, ca aluzie la dureroasele afecțiuni ale cardinalului. Cardinalul zâmbea sinistru când îi parveneau asemenea epitete. Richelieu nu prea avea de ce să ia în serios răutățile reginei, fiindcă unul din clienții săi avea posibilitatea de a intercepta imprudenta ei corespondență cu fratele ei, Cardinalul Infante, comandantul spaniol al Țărilor de Jos. În ceea ce privește puterea efectivă, Richelieu avea toate atuurile. Echipa sa de miniștri era alcătuită din ce în ce mai mulți clienți de-ai săi, până când cu greu a mai putut fi găsită o persoană cu funcție în guvern care să nu depindă de marele prim-ministru. El le oferea funcții, ei îl susțineau.

Richelieu își exercita patronajul nu numai în sferele politicii. Ca și mulți alți nobili, descoperea, susținea și promova arhitecți, artiști și scriitori. Era un patron cu discernământ. Le Mercier era arhitectul său preferat. *Palais-Cardinal* și orașul Richelieu sunt mărturii ale geniului acestuia. Portretul lui Richelieu a fost pictat în mai multe rânduri de Champaigne (vezi coperta), care a reușit să surprindă în mod strălucit hotărârea nemiloasă și inteligența glacială a modelului. Balzac a scris teatru, Desmarests piese de balet, iar Boisrobert scrieri de propagandă (și a furat cărțile lui Richelieu), toate la cererea cardinalului. De fapt, Boisrobert este un excelent exemplu de exercitare a patronajului. În cele din urmă, a reușit să cadă în dizgrație angajând prostituate să joace într-o piesă scrisă de Richelieu pentru a fi prezentată la curte. Numai că Richelieu nu și-a abandonat clientul, care, întâmplător, era preot, găsindu-i acestuia o slujbă confortabilă la catedrala din Rouen. Richelieu era un patron generos, deși, din punctul nostru de vedere, ar putea părea oarecum donchișotesco. Dacă Le Mercier primea 3 000 de livre anual ca arhitect al cardinalului, Champaigne era plătit cu numai 150 de livre pentru un superb triptic care îl înfățișa pe Richelieu. Unul din clienții lui Richelieu a compătimit moartea marelui său patron prin următoarele cuvinte emoționante:

*Ci-gît par le morbleu
Le Cardinal de Richelieu
Et ce que cause mon ennui
Ma pension avec lui.*

(În traducere liberă: Aici odihnește, fir-ar să fie, Cardinalul de Richelieu, și, ceea ce mă supără mai tare, și pensia mea odihnește aici cu el.)

Richelieu a reprezentat un exemplu tipic pentru un alt aspect al patronajului aristocratic: dominația asupra provinciilor. Nobilul care guverna o provincie avea posibilități nelimitate de a aduce avantaje clienților săi, în aceeași măsură în care avea nevoie de sprijinul capilor societății locale. Astfel că Richelieu a obținut pentru sine postul de guvernator al Bretoniei, o regiune periferică, recent încorporată, a Franței, deci o sursă de potențiale probleme. Dar Bretonia îi oferea lui Richelieu, în calitate sa de mare maestru al marinei, mari șanse pentru profit și exercitarea patronajului, fiind capabil să-și numească membrii familiei în funcții din biserică și administrația bretonă, aceștia fiind, la rândul lor, loiali cardinalului; de exemplu, adjunctul guvernatorului era La Meilleraye, vărul lui Richelieu, care a primit un „cadou” de 36 000 de livre de la stărilor locale, i s-a încredințat comanda unei armate și a devenit duce. În același mod, Montmorency a transformat Languedocul în moșia sa personală, Condé domina Burgundia, iar ducele de La Rochefoucauld i-a prezentat lui Ludovic al XIII-lea 1 500 de nobili la asediul cetății La Rochelle prin cuvintele: „Sire, nu există unul care să nu-mi fie rudă”.

Pentru a rezuma, să reținem că scena politică a Franței era dominată de facțiuni, condusă de capii aristocrați ai societății și cimentată de instituția patronajului. Miza jocului era obținerea unei slujbe în biserică, armată sau guvern. De asemenea, se puteau face averi din sistemul de impozitare defectuos și greoi sau din fondurile puse la dispoziția miniștrilor. Din nou, Richelieu este un exponent al acestui fapt. Cercetări recente au arătat că a realizat profituri importante din proasta administrare a statului. Categorie, mizele erau prea multe într-o societate ale cărei adevărate forțe motrice erau ambiția și lăcomia.

c) O societate a ordinelor

Totuși, ar fi o greșeală să privim societatea din Franța lui Richelieu numai pe verticală, cu alte cuvinte prin prisma conflictelor între facțiuni, care dominau toate categoriile sociale. Societatea era divizată și pe orizontală, deoarece conștiința de clasă (sau, pentru a folosi un termen contemporan, conștiința stărilor) era foarte dezvoltată. Exemplele acestei conștiințe de clasă se regăsesc cu claritate printre numeroasele revolte țărănești din prima jumătate a secolului; cei atacați nu au fost numai percepatorii, ci și burghezii care duceau o existență parazitară și aroganții moșieri. Asemenea explozii aveau un caracter sporadic și reprezentau excepții, deși erau reale. Chiar semnificative, deoarece acestea erau o trăsătură permanentă a societății franceze, existau rivalități și resentimente între nobilimea de spadă și nobilimea de robă. Într-adevăr, se poate presupune în mod corect că cele două tabere ale nobilimii erau mult prea ocupate să se lupte între ele decât să se ridice împotriva Coroanei.

Membrii nobilimii de spadă se mândreau cu obârșia lor străveche, care ajungea în mod ideal până în secolul al XIV-lea. Innobilarea acestora era datorată unor acte de vitejie în serviciul Coroanei și aceștia au continuat să-l servească pe rege ca soldați, adică meseria cea mai vrednică de laude. În semn de recunoștință față de neștirbitul sacrificiu de sine pe câmpul de bătaie, aceștia erau exceptați de la plata impozitelor. În aceeași ordine de idei, nobilii de spadă evitau implicarea în afaceri sau în comerț, ceea ce le-ar fi distras atenția de la menirea lor ca soldați și care era considerată, în orice caz, o decădere. De asemenea, reprezentanții nobilimii de viță veche serviseră în mod tradițional Coroana ca membri ai guvernului sau ca diplomați, în timp ce rudele lor cu sânge albastru monopolizau cele mai înalte ranguri bisericești. Nobilul trebuia să se comporte ca un gentilom, să aibă un stil de viață ales și să răspundă așteptărilor inferiorilor săi pe scara socială.

Numai că drumul spre vârfurile ierarhiei nobiliare mai putea fi parcurs și în alt fel. Coroana avea posibilitatea de a-i recompensa pe funcționarii administrativi, pe avocații și pe financiarii credincioși prin atribuirea de ranguri aristocratice. Ei erau denumiți *robins* (purtători de robe sau magistrați) sau nobilimea de robă (de la roba judecătorească, simbolul

slujbei acestora). Atâta vreme cât acești nobili mai puțin... nobili își reaminteau cine sunt și nu amenințau monopolul de putere și influență al superiorilor lor sociali, nobilimea de spadă era satisfăcută. Dar, din diverse motive, au apărut fricțiuni. Mai întâi, primii trei regi din dinastia Bourbonilor au angajat din ce în ce mai mulți magistrați în slujbe înalte, practică intens dezaprobată de nobilimea de spadă. În al doilea rând, dacă inflația îngreuna considerabil menținerea stilului de viață al unui nobil, acesta devenea mult mai accesibil comercianților și financiarilor înnoilați decât unui nobil sărăcit de viață veche. În al treilea rând, atât Parisul, cât și parlamentele provinciale au oferit magistraților un forum în care aceștia să-și etaleze valoarea pentru Coroană și importanța în societate. Deși regele putea emite acte legislative în nume propriu prin așa-numitul *lit de justice*, era recunoscut faptul că atât legile, cât și impozitele se bucurau de o credibilitate mai mare dacă aveau girul parlamentelor. Aici, puterea aparținea oamenilor în robă.

O ilustrare semnificativă a valorilor și prejudecăților nobilimii de spadă este dată de problema duelurilor. Gentilomii își rezolvau disputele printr-o confruntare cu spada sau cu pistolul. Cu toate acestea, regele și miniștrii săi nu s-au împăcat niciodată pe deplin cu ideea duelurilor, ceea ce ar fi însemnat cauționarea încălcării legilor în public. Richelieu, al cărui frate mai mare fusese ucis într-un duel, se exprimase foarte hotărât în privința opririi acestei practici: „Ei și-au asumat în mod constant rolul de gladiatori plătiți și au transformat operația, a cărei unică țintă este distrugerea vieții umane, într-o veritabilă formă de artă”. Dar, așa cum se va vedea în capitolul următor, unii membri ai nobilimii de viață veche erau pregătiți chiar să meargă la spânzurătoare pentru a-și apăra dreptul la duel. De ce? Fără îndoială, și datorită conservatorismului și noțiunilor învechite de comportare cavalierească. Dar nu poate exista nici un dubiu că nobilimea de spadă nu era de acord cu metodele lui Richelieu de aplanare a conflictelor, adică chiar cu legea. Aveau oare de gând vechii nobili ai Franței să-și supună disputele unor tribunale conduse de niște conțopiști parveniți și prefăcându-se nobili? Nici gând!

De asemenea, nobilii de viață veche erau amenințați de un fenomen ciudat al secolului al XVII-lea, și anume vânzarea slujbelor. Carieriști dornici de parvenire sau oameni de afaceri prosperi interesați de o investiție sigură aveau posibilitatea de a achiziționa o poziție în societate și siguranța

aferentă prin cumpărarea unui post într-unul dintre numeroasele departamente guvernamentale, mai ales în domeniul juridic, al colectării impozitelor sau în administrația locală. Chiar și posturile de secretari de stat - cele mai înalte din țară - se pretau la vânzare și cumpărare. Acest sistem extraordinar își datorează originile și și-a continuat existența grație nevoii mereu crescânde de bani a Coroanei. Când Richelieu a venit la putere, în Franța existau aproximativ 40 000 de funcționari, din care toți își cumpăraseră slujbele. La moartea lui Mazarin, numărul acestora ajunsese la 60 000. Nimeni nu pretinde că era efectiv nevoie de acești slujbași. În perioada anterioară este posibil ca aceste posturi să fi fost necesare. Acum era izbitor de evident că doi oameni - sau doisprezece - făceau treaba unuia singur pe motiv că plătiseră Coroanei taxa pentru numirea în postul respectiv. Iar slujbașii primeau ceva în schimbul banilor. Într-o societate cu conștiință de clasă, aceștia se bucurau de respectul convenit funcționarilor guvernamentali, indiferent de obârșie. De asemenea, ei primeau un venit sistematic finanțat de contribuabili și erau capabili, prin puterile lor oficiale, să-și ajute prietenii. Acești oameni aveau senzația că-și puteau bate joc de nobilul săracit, indiferent cât de veche îi era obârșia sau cât de remarcabile serviciile aduse Coroanei pe câmpul de luptă.

Istoricii nu sunt de acord în privința influenței nefaste a acestui sistem asupra guvernării regale. Evident, era ineficient și costisitor. Coroana categoric nu avea la dispoziție servicii civile moderne și profesioniste. Slujbașul nu era numit în funcție de aptitudini sau de cât de potrivit era pentru acel post și nici nu putea fi concediat. În condițiile impozitului *paulette* (vezi pagina 12), el avea chiar posibilitatea de a-și transmite atribuțiile copiilor. Cu toate acestea, sistemul a funcționat și a adus Coroanei un beneficiu indiscutabil. A creat un corp imens de persoane puternice și respectabile, ale căror interese coincideau cu cele ale guvernului. Problemele din societatea civilă, revoltele încununate de succes, sfidarea autorității regale, invaziile străine - toate acestea puteau determina un colaps al structurii politice și financiare a țării. Dacă aceasta s-ar fi întâmplat, funcționarul își putea pierde slujba, venitul și poziția. Nu este de mirare loialitatea aproape invariabilă a acestora față de Coroană, datorită profundeii comuniuni de interese care îi unea.

Nobilimea de spadă, nobilimea de robă, slujbașii, burghezia citadină și țărani - acestea erau ordinele (stările) într-o societate divizată pe

orizontală. În mod natural, exista o mișcare de la un ordin la altul, pe măsură ce o familie sau alta prospera, era înnobilită sau cădea în dizgrație, dar ea era complet nesemnificativă pe plan național. Familia lui Richelieu era un exemplu elocvent al posibilităților existente. Tatăl său aparținea nobilimii de spadă, în vreme ce mama sa era o la Porte, familie pariziană de magistrați de succes: „Am trăit să-l văd pe nepotul avocatului la Porte trecând înaintea nepotului împăratului Carol al V-lea...”, remarca malițios unchiul lui Richelieu la prezentarea la Curte a ducelui de Savoia. Istoricii de orientare marxistă au exacerbat aceste diviziuni pe orizontală, interpretând rebeliunile din timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea în termenii conștiinței de clasă. Pe de altă parte, cercetările recente au pus accent pe grupările verticale, legate una de alta prin liantul patronajului. Revoltele populare pot fi invocate când un nobil își mobiliza toată provincia împotriva perceptorilor Coroanei; de exemplu, Motte de la Forêt s-a pus în iulie 1636 în fruntea burgheziei și a țăranilor din Bergerac, într-o răscoală bine organizată.

Adevărul, desigur, este acela că interpretările orizontală și verticală ale societății franceze nu se exclud reciproc. Ambele metode oferă posibilitatea unor analize utile ale politicii acelor vremuri. Este categoric clar că pentru a supraviețui Coroana trebuia să manevreze cu multă atenție, profitând la maximum din circumstanțele care reflectau atât diviziunea pe orizontală, cât și cea pe verticală.

d) „Bani, bani, bani”

Nu pot exista dubii nici cu privire la necesitățile presante de bani lichizi ale Coroanei. Aceasta a reprezentat cea mai importantă forță motrice a schimbărilor politice și a evoluțiilor administrative din perioada cardinalilor.

Existau diverse explicații pentru această lipsă de bani a Coroanei. Fără îndoială, problema se datora în mod special erorilor de management financiar; așa cum arăta Richard Bonney, „talentul necesar pentru a ocupa postul de ministru de finanțe în Franța secolului al XVII-lea nu a fost niciodată prea mare”. Apoi sistemul de colectare a impozitelor era imperfect. Regele se considera norocos dacă primea numai jumătate din ceea ce i se cuvenea, datorită corupției bine cunoscute a funcționarilor fiscali. În ziua de azi am spune că sistemul fusese privatizat prin aceea

că sindicatele percepților ofereau Coroanei bani pentru dreptul de a stoarce maximum posibil de la nefericitul contribuabil. De asemenea, sistemul era illogic și nedrept. Provinciile de graniță, cum ar fi Bretania și Languedocul, cunoscute sub numele de *pays d'états* (provincii de stări), aveau posibilitatea de a negocia impozite mai puțin împovărătoare, în timp ce restul Franței, *pays d'élection* (provincii de elecțiune), trebuia să plătească până la ultima centimă. Mai presus de orice, cauza cea mai importantă a problemelor financiare ale regatului era războiul. În mod mai mult sau mai puțin justificat, cardinalii au angajat Franța într-o luptă sângeroasă și de durată împotriva Habsburgilor, luptă mare consumatoare de resurse financiare.

Consecințele acestei lipse permanente de lichidități vor fi descrise în capitolele următoare. În acest moment este suficient să amintim că, pentru a aduna imensele sume de bani necesare, conducătorii politici ai Franței au trebuit să improvizeze și să dezvolte un aparat administrativ complex și în continuă dezvoltare. Istoricii moderni au denumit aceste dezvoltări „statul războinic”. Deși a existat o oarecare continuitate, în sensul că statul războinic s-a dezvoltat pe temelia unor instituții deja existente, au existat și importante schimbări. În particular, birocrăția centrală a devenit mai profesionistă, în timp ce în provincie autoritatea guvernamentală a fost considerabil întărită de intendenți. La fel de importantă a fost abila exploatare a instituției patronajului de către Coroană. După cum observă Sharon Kettering, „patronajul ca tehnică de control politic și ca motiv de acțiune politică a fost insuficient scos în evidență de istoricii statului francez din perioada modernă timpurie”. Cardinalii au folosit aceste tehnici pentru a învinge opoziția generată inevitabil de costurile și pierderile cauzate de război. Puterea guvernării regale a fost puternic extinsă, indiferent dacă aceasta se numește „absolutism” sau nu, dar nu fără dificultate sau fără reacții adverse temporare, cum a fost Fronda.

Dați fiind parametrii pe care tocmai i-am descris, avea Coroana de ales cu privire la adoptarea unor anumite măsuri? Foarte posibil că nu. Decizia crucială - la care ar fi existat categoric o alternativă - a fost războiul. Având în vedere această decizie și permanenta nevoie de bani, cardinalii au desfășurat manevre pe cât de eficiente posibil. Ei au trebuit să ia în considerare dinamica politico-socială descrisă mai sus. Cardinalii au fost politicieni realiști și chibzuți, care au făcut maximum posibil în

împrejurările date. Dacă au fost perfect conștienți de consecințele acțiunilor lor, dacă au luat întotdeauna deciziile cele mai oportune, dacă politica lor a adus sau nu beneficii poporului francez, sunt chestiuni la care vor răspunde capitolele următoare.

3 Un cuplu nefericit

În ceea ce privește istoria Franței în perioada 1610-1661, există cel puțin un element unificator. Mai bine sau mai puțin bine, națiunea a fost guvernată teoretic sau practic de unul din membrii unui ciudat parteneriat marital, în speță Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria. Vom încheia demersul nostru cu privire la starea națiunii printr-o privire asupra acestui cuplu nepotrivit și lipsit de afecțiune.

Că mariajele dinastice sunt rareori bazate pe preferințele celor direct implicați, și cu atât mai puțin pe orice urmă de dragoste, este o afirmație de domeniul evidenței. O excepție a reprezentat-o căsătoria surorii lui Ludovic, Henriette-Marie, cu Carol I al Angliei; după un început cam abrupt, a devenit o reușită. Ironie, deoarece puține trebuie să fi fost căsătoriile atât de lipsite de afecțiune ca aceea a lui Ludovic al XIII-lea cu Ana de Austria. În această privință, ca și în altele, odraslele lui Henric al IV-lea nu au avut același noroc.

Deja am fost martorii suferințelor lui Ludovic al XIII-lea provocate de părinți sau de medici. Nu este de mirare că a devenit un adult neplăcut, neîncrezător, crud și răzbunător. Între hobby-urile sale putem aminti gătitul - omletele sale erau celebre -, ceasornicăria și șoimăritul. O sursă de plăceri deosebite pentru rege o constituia smulgerea penelor din coada porumbeilor și a ghearelor șoimilor, pentru a prelungi distracția; de fapt, monarhul se desfăta privind acest spectacol în propriul său birou. De asemenea, Ludovic era inteligent, cu o fire poruncitoare și devotat sarcinii sale de conducător al Franței. Era un catolic fervent, care își lua foarte în serios obligațiile de rege și de creștin. Dar era dificil să-i fii apropiat și la fel de dificil să te porți în compania sa. Richelieu, care-l cunoștea mai bine ca oricine, spunea că avea mai multe probleme cu cei doi metri ai biroului regelui decât cu toată Europa. „Dacă accepta două propuneri din patru, eram un om norocos”, obișnuia să spună cardinalul. În prezent, istoricii cred că opiniile regelui aveau o importanță mai mare decât cea

Regina Ana de Austria, soția lui Ludovic al XIII-lea, portret atribuit lui Charles Beaubrun

recunoscută de propaganda pro-Richelieu. Poate că această situație a fost cel mai bine sintetizată de un curtean, care a spus: „Ludovic al XIII-lea dorea să fie condus, dar nu avea prea multă răbdare”.

În multe privințe, Ludovic al XIII-lea era în mod clar monarhul de care Franța avea nevoie și îl merita. El personifica multe dintre caracteristicile societății despre care am discutat. Era virtuos, auster și puritan. I se spunea „Ludovic cel Drept”. Într-o scrisoare adresată cancelarului Séguier, regele arăta: „Îmi veți face o nespusă plăcere dacă veți pedepsi rostirea sudalmelor și blasfemiilor care au ajuns un lucru obișnuit, nu numai în Paris, ci și în întreaga Franță, pentru a nu mai vorbi de hoții, omoruri și dueluri”.

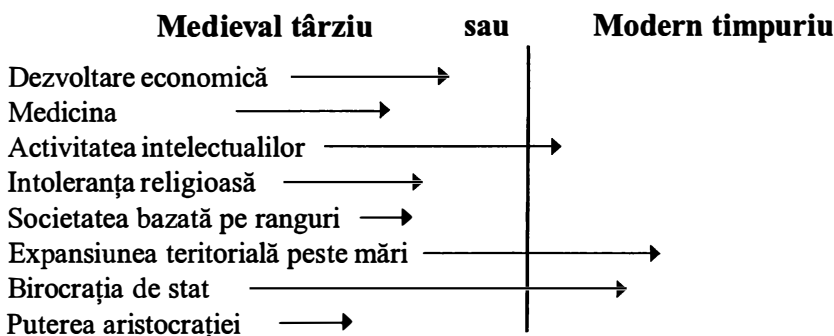
Ana de Austria se deosebea mult de soțul ei. Regina avusese o copilărie stabilă și afectuoasă, fiind o persoană cât se poate de normală. Nu era deosebit de inteligentă, oarecum frivolă și deloc pregătită pentru a deveni regină atunci când a ajuns în Franța, la vârsta de doisprezece ani. În timp, ea a învățat regulile bunului simț și pe cele ale prudenței. Dar învățătura s-a dovedit lentă și dureroasă. La început era singură și speriată, tânjind după veștile de la familie și după legăturile cu scumpa ei Spanie, pe care știa că nu avea să o mai revadă niciodată. Bineînțeles, dacă nu avea să fie trimisă acasă în urma căderii în dizgrație, soartă pe care o bănuia în afara oricărei discuții.

Ana și Ludovic nu se agreeau unul pe celălalt. Drumurile lor au fost diferite. Cei doi soți au avut rareori relații sexuale. În 1622, Ana a pierdut o sarcină, într-un fel care a reușit să distrugă orice urmă de afecțiune sau respect pe care Ludovic o mai avea pentru soția sa. Una dintre puținele surse de bucurie ale Anei era compania doamnelor sale de onoare, inclusiv inteligenta și cam zăpăcita ducesă de Chevreuse. Această seducătoare aducătoare de necazuri a convins-o pe Ana, însărcinată în șase săptămâni, să ia parte la o cursă într-una dintre galeriile Luvrului. Ana s-a împiedicat în rochie, a alunecat și a pierdut sarcina. Furia lui Ludovic a fost de înțeles, deși total neplăcută pentru sărmana sa soție. Rațiunea sa de a exista era aceea de a da naștere unui fiu. Astfel, a dezamăgit Franța, pe soțul ei și pe sine însăși, într-o manieră de neiertat. Ludovic a surghiunit-o pe ducesă de la Curte și a izgonit-o pe regină din inima sa.

Încercările și suferințele Anei vor apărea din când în când în povestea noastră. Ludovic era în mod constant răzbunător și nedrept față de soția

sa. Când zăcea pe patul de moarte, regele a auzit sunetul îndepărtat al unui râs de femeie. „Trebuie să fie regina”, a murmurat. Se înșela. Ana, greu de crezut, era distrusă de moartea soțului ei. Dar e la fel de greu de crezut că evenimentul nu era altceva decât o imensă ușurare pentru amândoi. Categorie, pentru prima dată în viață, Ana era liberă să trăiască, să fie ea însăși. De asemenea, regina dispunea de o însemnată putere politică, după cum vom vedea mai târziu.

Deoarece ne aflăm în plină eră monarhică, aceste două persoane importante, dar nefericite, erau inevitabil importante. Cu alte cuvinte, *contau*. După cum am văzut, recent unii biografi au sugerat că libertatea de manevră a lui Richelieu a fost exagerată, atât de importante erau părerile regescului său stăpân, iar situația nu diferă cu mult în cazul dependenței lui Mazarin de sprijinul Anei de Austria. S-ar putea argumenta chiar că titlul acestei cărți poate induce în eroare. Categorie, cardinalii au avut importanța lor, dar Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria au oferit epocii lor mult din unitatea și stilul acesteia. Ambii au suferit mult. După cum la fel de mult au suferit și supușii lor.

Rezumat - Starea unei națiuni

Să luăm notițe despre „Starea unei națiuni”

Există mai multe modalități de a face note pe marginea unui capitol ca acesta. Una este să vă concentrați asupra elementelor semnificative potențial necesare pentru a vă susține argumentele în eseuri despre politica

și realizările celor doi cardinali. O altă soluție este abordarea unor elemente cheie cum este patronajul, vânzarea slujbelor sau rivalitatea între nobilimea de spadă și de robă. Dacă studiați Anglia din perioada Stuartilor, puteți realiza o comparație mult mai extinsă decât cea furnizată aici. Ar fi putut apărea un caz Grandier în Anglia arhiepiscopului Laud? Sistemul de impozitare era mai eficient în Franța sau în Anglia? Care dinastie avea mai multe șanse în a-și impune voința asupra națiunii, Bourbonii sau Stuartii? Unde era mai bine să fii țăran, în Anglia sau în Franța? Sau puteți lua în considerare sugestia autorului, care consideră Franța preponderent „medievală târzie” și nu „modernă timpurie”. Este posibil ca autorul să se fi grăbit cu această sugestie! Prezentați o listă a argumentelor în favoarea celor două caracteristici.

Notele voastre cu privire la evenimentele politice ale perioadei trebuie să clarifice problemele, opțiunile și alternativele care stăteau în fața guvernanților Franței. De ce să nu încercăm să-l simpatizăm pe Ludovic al XIII-lea, dat fiind tipul de personalitate care-l caracteriza? Cum ați fi abordat problemele cu care se confrunta Coroana? În următorul capitol vom discuta despre politicile adoptate de cardinalul Richelieu. Aceasta vă va ajuta să vă faceți o imagine exactă cu privire la aspectele practice ale exercițiului puterii în contextul în care a operat acesta.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Starea unei națiuni”

Din nou, ca și în Capitolul 1, deși acest material vă este util pentru a răspunde la întrebări cu privire la Richelieu sau Mazarin, nu veți avea prea multe întrebări referitoare direct la scena socială sau politică.

„În Franța începutului de secol XVII, exercitarea puterii aparținea într-o mai mare măsură nobilimii decât Coroanei.” Sunteți de acord cu această afirmație?

În introducere, arătați că înțelegeți sensul întrebării, care se referă la controversa cu privire la absolutism. Faceți un scurt rezumat al interpretărilor clasice și revizioniste.

Pentru a dezvolta răspunsul, argumentele trebuie concentrate pe de o parte în favoarea puterii aristocrației: instituția patronajului, prestigiul nobilimii de spadă, puterea și influența în continuă creștere a purtătorilor

de robă, limitarea puterii regale datorită distanțelor, lipsei unor instrumente de coerciție și a unui serviciu regal civil. Apoi trebuie accentuată influența potențială a Coroanei, dacă atuurile acesteia erau valorificate cu îndemânare.

În concluzie, situați-vă de o parte sau de alta a baricadei. Acesta este genul de eseu în care verdictul pe care îl dați nu influențează nota primită; la urma urmelor, sunt multe de spus, indiferent de orientare. Cel mai important este un răspuns clar, într-un sens sau altul.

Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre „Starea unei națiuni”

Cât de dureroase erau suferințele poporului francez?

Citiți cu atenție opiniile lui Laubardement și ale lui Gaston (pagina 28) și programul susținut de ducele de Ventadour (pagina 29). Răspundeți la următoarele întrebări:

- a) În ce mod aceste descrieri ale condițiilor sociale din perioada respectivă pot fi utile istoricilor? (7 puncte)
- b) Cât de perceptivi s-au dovedit autorii cu privire la adevăratele cauze ale sărăcirii poporului? (6 puncte)
- c) Pe baza acestor documente și a lecturilor suplimentare, ar fi potrivit să caracterizăm drept „caritabilă” societatea franceză a secolului al XVII-lea? (12 puncte)

Dacă nu reușiți să definiți conceptul de „societate caritabilă” veți avea mari probleme, deoarece, din multe puncte de vedere Franța era într-adevăr caracterizată printr-o asemenea societate, dar în prezent prioritățile și valorile morale ale acelei societăți nu mai sunt de actualitate. Din nou, aceasta este o întrebare în care trebuie să rezistați impulsului fatal de a „predica”.

În realitate, documentele indică faptul că pătura bogată a societății cunoștea, într-o anumită măsură, greutățile celor săraci. Numai că Ventadour crede, cu siguranță, că sufletele înfometate sunt mai importante decât trupurile suferind de inaniție. Nu uitați să fiți critici cu privire la sursele documentare. Laubardement încerca, fără îndoială, să-l impresioneze pe Séguier cu conștiinciozitatea și compasiunea sa. Gaston dorea să-l atace pe Richelieu. Cu toate acestea, există o mulțime de dovezi care confirmă imaginea sumbră zugrăvită de aceste surse.

Ministeriatul cardinalului Richelieu, 1624-1642

1 Introducere: Problemele importante

Este meritul lui Richelieu că a fost o figură cu mult mai marcantă a perioadei 1624-1642 decât Ludovic al XIII-lea, monarhul în slujba căruia se afla. Aceasta se datorează, fără îndoială, și caracterului rezervat și timid al regelui, care prefera să-și susțină ministrul, decât să preia frânele puterii în propriile sale mâini, dar și remarcabilelor aptitudini ale lui Richelieu. Cu toate că nu a fost decât un slujitor și nu stăpânul statului, a fost un mare slujitor, care a dominat nu numai Franța, ci și Europa. După cum justificat afirmă un istoric francez, „Richelieu a fost cel mai mare slujitor public pe care l-a avut vreodată Franța”. Deci o parte din acest capitol va fi consacrată scopurilor și realizărilor lui Richelieu, deoarece trebuie să i se facă dreptate.

Cu toate acestea, deși alcătuirea unei imagini juste necesită o prezentare completă a operei creatoare a cardinalului ca om de stat, o adulare oarbă nu face parte din instrumentele istoricului. Așadar, vom lua notă de costurile ridicate ale politicii lui Richelieu și ne vom preocupa în egală măsură de reușitele și eșecurile sale. Cel mai important, vom privi cu un ochi critic justificările folosite atât de marele om însuși, cât și de numeroșii săi admiratori pentru suferințele întâmplătoare cauzate de acesta.

În mod tradițional, cardinalul Richelieu a personificat rațiunea de stat, adică ideea că, indiferent de consecințe, orice acțiune făcută în interesul statului este justificată. Dacă politica lui Richelieu a adus tortură, privațiuni, pierderi și moarte pentru milioane de oameni, Richelieu a „justificat” probabil o asemenea tragedie în masă invocând interesele Franței. Pe patul de moarte, cardinalului i s-a cerut să-și ierte dușmanii. „În afară de dușmanii statului, nu am alți dușmani”, a replicat. Exact! Așa cum simțea că nu are pe cine ierta, tot așa credea că el nu are nevoie să fie iertat. Totul fusese făcut în slujba Franței.

Totuși, în cartea sa *Richelieu și Olivares*, J.H. Elliott arată că tradiția simplifică exagerat scopurile urmărite de cardinal. În ciuda faptului că sintagma *la raison d'état* era folosită de contemporanii săi, Richelieu însuși o menționa rareori. Nu fiindcă ar fi acceptat necesitatea unui asemenea concept, deoarece, în opinia sa, nu exista nici un conflict între moralitate și interesele Franței. Dimpotrivă, Spania era cea care punea în pericol pacea Europei, care agresa statele mici și care submina interesele Bisericii catolice. Chiar alianțele Franței cu protestanții și consecințele sumbre ale războaielor prelungite de Richelieu pot fi justificate nu numai invocând interesele Franței, ci și idealurile nobile, creștine, pe care Franța le apăra și le conserva. În mod clar, aceste presupuneri ar fi fost contestate la Madrid, dar nu există nici un motiv de a pune la îndoială sinceritatea lui Richelieu sau încrederea în propria sa propagandă.

Poate că este de înțeles faptul că admiratorii cardinalului au preferat să invoce *la raison d'état* în sprijinul acțiunilor acestuia. Dar este oare suficient? În afară de întrebarea dacă într-adevăr politica lui Richelieu a adus beneficii Franței, aici apare și conflictul secular dintre moralitate și politică. Richelieu nu este unicul om politic care a provocat suferința unei largi mase de oameni, chipurile în interesul statului. Dar, în calitate de cardinal al Bisericii catolice, el reprezenta prin excelență interacțiunea dintre principii și utilitate. Poate reprezenta rațiunea de stat o scuză?

De fapt, deși Richelieu a avut categoric critici și inamici printre contemporanii săi, a beneficiat de un tratament generos din partea posterității. Per total, presupusa sa abilitate și loialitate față de interesele Franței au fost acceptate cu foarte puține rezerve, ceea ce se datorează și faptului că era un expert în crearea propriei sale imagini. După cum se va vedea, atitudinea sa față de opinia publică era sofisticată, cardinalul fiind unul dintre primii manipulatori moderni ai mass-media. *Memoriile* și *Testamentul politic* al cardinalului, care în mod aproape sigur nu au fost scrise de Richelieu, ci probabil inspirate de acesta, conțin punctul său de vedere. Istoricii l-au acceptat pe Richelieu ca pe un om autoritar, nemilos, care, cu toate acestea, a subordonat totul adevăratelor interese ale Franței. Pentru compatrioții săi, el este prototipul eroului patriot. Mai puțin justificat, și anglo-saxonii au fost la fel de lipsiți de simț critic, așezându-l pe Richelieu în galeria adversarilor Spaniei, alături de eroi protestanți ca regina Elisabeta I sau Cromwell. La urma urmelor, nu

i-a tolerat Richelieu pe hughenoti? În comparație cu contemporanii săi britanici, cu neputincioșii regi ai Angliei și miniștrii lor incapabili, Richelieu impresionează prin aparenta sa eficiență și prin devotamentul său față de binele public.

În acest capitol, politica și realizările lui Richelieu vor fi privite cu un ochi critic. Este foarte posibil să fi fost un om cu principii înalte (așa cum o afirma singur) și un mare om de stat, dezinteresat și reușit, așa cum pretind admiratorii săi. Dar puțin scepticism judicios nu strică. Categorie, mai întâi trebuie stabilite obiectivele lui Richelieu, cu implicațiile acestora pentru Franța și pentru întregul continent, și trebuie recunoscute remarcabilele sale realizări. Dar de asemenea trebuie pusă problema dacă politica sa a fost într-adevăr în interesul Franței și în ce măsură costurile umane și materiale atât de ridicate s-au justificat. Similar, deși istoricul nu trebuie să se identifice cu Dumnezeu, într-o evaluare a lui Richelieu nu se pot scoate din discuție aspectele morale. Cititorului i se vor prezenta dovezi și va fi invitat să decidă în ce măsură cardinalul merită adulația și respectul cu care a fost înconjurat.

2 Adevăratul Richelieu

Mai întâi, ce motivație aveau faptele lui Richelieu? Pentru o judecată nepărtinitoare, trebuie să-l înțelegem pe acest cleric mândru și retras, ai cărui ochi marcați de durere ne fixează din portretul regal al lui Champagne (vezi coperta). Care era trecutul său? Care erau prioritățile și idealurile sale? A avut slăbiciuni, ca și calități? Cum a ajuns la putere? Care a fost programul pe care plănuia să-l pună în practică la numirea ca prim-ministru? Trebuie să îl înțelegem corect pe adevăratul Richelieu.

Dacă opinia de până acum era că ascensiunea lui Richelieu la un rang înalt era inevitabilă datorită abilității sale indiscutabile și în consecință de neoprit, în prezent istoricii se întreabă dacă rezultatul era la fel de inevitabil. Armand du Plessis de Richelieu s-a născut la Paris la 9 septembrie 1585, ca al treilea fiu al lui François du Plessis de Richelieu, nobil de spadă, și al Suzannei de la Porte, fiica unui prosper avocat din Paris. La botez, pe leagănul său stătea scris „Armand în slujba regelui”, cuvinte ce aveau să se dovedească profetice. Băiatul a avut noroc cu tatăl său; acesta fusese mareșal al curții în vremea lui Henric al III-lea,

post în care fusese implicat în disputele juridice ale regelui, organizarea aprovizionării și supravegherea „fiicelor plăcerii”, adică a prostituatelor angajate pentru a satisface poftele curtenilor. Fratele lui Richelieu fusese un soldat respectat, care pierise într-un duel în 1619. Până atunci, Armand fusese cunoscut ca „fratele lui Henri de Richelieu”. Am văzut (pagina 35) cât de necesar a fost pentru Richelieu sprijinul lui Concini și apoi al reginei-mame și cât de senin și-a părăsit protectorii atunci când aceștia nu l-au mai putut ajuta. În plus, istoricii au stabilit rolul bisericii în edificarea carierei lui Richelieu. Episcopia din Luçon a reprezentat prima sa bază de putere, cardinalul exploatându-și rangul pentru a pretinde întâietate față de ceilalți miniștri și pentru ca regele să i se adreseze cu „vere”. Norocul lui Richelieu nu a fost mereu același în drumul său spre vârf. El a învățat importanța atenției și a disimulării. În final, ascensiunea a fost finalizată prin combinația uzuală de abilitate și șansă.

Natura a fost inconstantă cu Richelieu. Nimeni nu i-a pus la îndoială forța intelectului. Deși a comis și greșeli, ca toată lumea, abilitatea sa politică își merită faima. De asemenea, se bucura de o bogată imaginație. A sesizat importanța coloniilor din Lumea Nouă și i se atribuie, pe drept, înființarea flotei franceze. A fost un pasionat patron al artelor, autor și regizor al propriilor piese. A manifestat un interes particular în materie de parcuri și nu numai că a supervizat construcția de palate și castele, dar a realizat și planul de ansamblu al orașului Richelieu, orașul său natal din provincia Poitou. Pe de altă parte, cardinalul a realizat tot ce se putea realiza, în ciuda unei sănătăți șubrede. Suferea de migrene care îl aduceau, zile întregi, într-o stare de prostrație, era un martir al hemoroidelor, motiv pentru care și-a procurat o dată relicvele unui sfânt, iar o circulație sangvină deficitară îi provoca degerături, furuncule și inflamații purulente. Indigestia cronică și insomniile erau tratate de medicii lui Richelieu, care îi luau sânge fără nici o milă; cardinalul scria: „doctorii îmi spun că îmi merge mai bine, dar nu pot să spun că am observat așa ceva”. În plus, cardinalul era vulnerabil din punct de vedere emoțional și psihologic. În familia sa existau cazuri de nebunie. Fratele lui Richelieu, Alphonse, călugăr cartuzian, susținea că era Christos, în timp ce sora sa nu se așeza niciodată, fiind convinsă că avea fese din sticlă. Deși Richelieu avea o sănătate mintală satisfăcătoare, era mereu nervos, plângea cu

ușurință („ori de câte ori dorește”, comenta ironic regina-mamă) și era adesea cuprins de panică, având nevoie de sprijinul prietenilor săi.

Cardinalul avea mulți prieteni. Își iubea nepoata și era intim cu expertul său neoficial în afaceri externe, părintele Joseph, un călugăr capucin. Membrii echipei sale ministeriale aveau încredere în el și îl respectau, în timp ce Ludovic al XIII-lea îi aprecia loialitatea și îndemânarea. Uneori, masca de superioritate glacială și calculată aluneca, lăsând să se întrevadă un spirit amical și un simț al umorului. Își poreclea afectuos apropiatii (părintelui Joseph îi spunea „Tenebroso-Cavernoso”, adică întunecat și de nepătruns, iar Mazarin era „Nunzinicardo” - nunțiu mic și drag); erau oamenii care îl puteau face să râdă. Richelieu se înțelegea bine cu pisicile. De altfel, era detestat și temut. Îi erau atribuite puteri supranaturale. Se presupunea că are ochi hipnotici și i se atribuia darul clarviziunii. Ana de Austria nu era unica persoană pe care Richelieu o îngrozea.

Care erau idealurile lui Richelieu? Cât de autentic era devotamentul său pentru Franța? Cât de adânci erau convingerile sale religioase? Nemilos și respingător, era oare un autentic om de principii? Un om ca Richelieu este greu de descifrat. Vom afla tot ce se poate afla despre slujba sa în serviciul regelui, evaluând progresiv devotamentul său față de țară. În ceea ce privește atașamentul său față de religie, e posibil să fim surprinși sau nu de descoperirea unui istoric englez că „Monsieur de Luçon” era tratat de „gonnorhea inveterata” înainte de a pleca din Paris pentru a-și lua dioceza în primire, acolo unde s-a dovedit a fi un episcop reformat, un cleric model. Implicarea lui Richelieu în războaie ridică serioase probleme morale. Cum reușea cardinalul să împace rolul său de preot creștin cu o fire războinică? Un alt aspect care se pretează la critici îl constituie goana sa după bogăție. Se pare că, în timp ce Franța ajunsese la faliment, cardinalul acumulasă o avere personală de 22 milioane de livre. În discursul rostit în Adunarea Stărilor Generale din 1614, Richelieu recomandase ca preoții să ocupe funcțiile principale din stat, întrucât aceștia, în lipsa unei familii de întreținut, nu erau interesați de aspectul material; totuși, propria sa comportare este cea care infirmă acest argument. Poate că în această etapă ar fi bine să ne limităm la a reține îndoielile care planează asupra idealurilor cardinalului și să amânăm judecata finală pentru sfârșitul capitolului.

Există cel puțin o calitate pe care nici contemporanii, nici posteritatea nu i-o pot contesta lui Richelieu. Există un consens în privința faptului că, într-o măsură mai mare decât alți oameni politici, a avut scopuri clar definite. Chiar dacă nu putea anticipa viitorul în detaliu și era mai oportunist decât o recunoștea, avea un program bine conturat, bazat pe o percepere rațională a necesităților Franței. De îndată ce a devenit prim-ministru, i-a recomandat regelui aplicarea acestui program. Prioritatea sa de căpetenie era apărarea securității Franței, pe care o credea amenințată de Imperiul habsburgic. Richelieu era convins că această amenințare putea fi atenuată de o diplomatie costisitoare și, în cele din urmă, de un război european important. Cardinalul știa că prețul plătit de Franța va fi unul ridicat, atât uman, cât și material. Suferință și lipsuri - sau sânge, sudoare și lacrimi - avea să fie darul lui Richelieu pentru poporul francez. Aceste consecințe mult prea previzibile vor avea implicații profunde pentru dezvoltarea politico-administrativă a Franței.

Data fiind orientarea predominant externă a politicii lui Richelieu - sau, altfel spus, politica internă era dominată de cea externă -, vom avea în vedere mai întâi metodele sale de tratare a relațiilor internaționale, apoi vom explora impactul politicii externe asupra societății franceze. Este un scenariu complex, deoarece o situație duce inevitabil la alta. Astfel, prima noastră preocupare după examinarea politicii externe a cardinalului va fi conflictul acestuia cu opoziția organizată din interior, deseori stimulată de știrile sosite de peste hotare. Este necesară identificarea măsurilor prin care Richelieu a anihilat atentatele la adresa autorității stăpânului său și a sa personală. Apoi vom examina economia care a susținut nesfârșitele războaie ale lui Richelieu. Cum au fost mărite impozitele și ce s-ar fi întâmplat dacă sistemul fiscal n-ar fi adus suficiente venituri? Cum se obțineau bani de la o populație sărăcită și nemulțumită și cum au fost depășite obstrucțiile și sfidarea disperată și spontană? Cum a reușit guvernul regal să ducă această sarcină la îndeplinire? După ce vom avea un răspuns la aceste întrebări, putem proceda la o evaluare a personalității cardinalului.

3 Politica externă a lui Richelieu

După cum am văzut, politica externă a Franței în perioada administrației lui Richelieu a avut un singur scop fundamental: reducerea influenței Habsburgilor. Aceasta era percepută ca o necesitate absolută

pentru securitatea Franței. Argumentul era acela că Franța era „încercuită” de Spania și Italia, dominate de Habsburgi, la sud și sud-est, de Țările de Jos spaniole la nord-vest și de teritoriul Habsburgilor austrieci și al Sfântului imperiu romano-german dominat de aceștia, la est și nord-est (vezi harta de la pag. 158).

Istoria recentă a Franței demonstrase potențialul pericol reprezentat de această amenințare. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, împăratul Carol Quintul controla toate teritoriile Habsburgilor, inclusiv Spania. Puterea exercitată de acesta a fost un veritabil coșmar pentru conducătorii Franței, în speță Francisc I (1515-1547) și Henric al II-lea (1547-1559), care au purtat mai multe războaie într-o încercare - sortită eșecului - de a redresa balanța europeană a puterii în favoarea Franței. În final, Carol însuși a fost cel care a împărțit teritoriile Habsburgilor între fiul și fratele său, unul devenind rege al Spaniei, iar celălalt împărat al Sfântului imperiu romano-german. Cu toate acestea, împărțirea nu a însemnat finalul dominației habsburgice. În timpul domniei lui Filip al II-lea (1555-1598), Spania a concentrat trupe în Țările de Jos pentru a reprimă revolta provinciilor nordice. Chiar dacă nu s-a reușit acest lucru, trupele spaniole au intervenit ocazional împotriva Coroanei franceze în timpul războaielor religioase (1559-1598). Un armistițiu de 12 ani între Spania și Provinciile Unite (statele olandeze rebele) a luat sfârșit în 1621. În 1625, trupele spaniole conduse de capabilul general Spinola au capturat importanta fortăreață Breda. Situația instabilă din regiune se regăsea și în nesiguranța din Germania, unde împăratul Ferdinand al II-lea de Habsburg câștigase victorii semnificative, dar cu asistență spaniolă, împotriva prinților germani protestanți. Aceste evenimente nu însemnau nimic bun pentru Franța.

Așa-numita politică externă a lui Richelieu era, prin urmare, o politică a războaielor. Totul depindea de rezultatul Războiului de treizeci de ani, care făcea ravagii în Europa (vezi pagina 15). Prin diplomație, intervenții indirecte (adică angajarea altora pentru a lupta în numele Franței) și în final prin intervenție directă, Richelieu a prelungit războiul pentru a preveni o extindere a puterii Habsburgilor. Realizările Franței la ieșirea din această perioadă sunt imposibil de înțeles dacă nu se cunosc cu claritate etapele de început ale războiului, deși în aparență acest scenariu nu are prea multe legături cu Richelieu. În realitate însă, aparențele sunt

înșelătoare, deoarece sub conducerea cardinalului Franța a jucat un rol crucial în conjunctura respectivă.

a) Primele mișcări

Ne reamintim că predecesorii lui Richelieu au încercat zadarnic să controleze dezvoltarea alarmantă a puterii și influenței Habsburgilor. De exemplu, s-a negociat o căsătorie-alianță între sora lui Ludovic al XIII-lea, Henriette-Marie, și Carol, prințul de Wales. Scopul acestei uniuni a fost de a obține condiții mai bune pentru catolicii englezi și, în ultimă instanță, de a împiedica Anglia să devină satelit spaniol, ceea ce nu era o imposibilitate, datorită dorinței regelui Iacob I al Angliei de a realiza o căsătorie spaniolă pentru „Pruncul Carol”, spre furia supușilor săi protestanți. Între timp, La Vieuville (pagina 15) a negociat o alianță ofensivă și defensivă cu olandezii și a încercat să blocheze eforturile Spaniei de a domina regiunile Italiei de nord, de o importanță strategică vitală.

Richelieu a primit sarcina de a finaliza aranjamentele pentru nuntă. În ciuda faptului că a acționat fără greș, lucrurile nu au mers foarte bine. În ceea ce privește intrarea Angliei în tabăra inamicilor Spaniei, Carol I, care tocmai urmase tatălui său la tron, se declara foarte entuziasat. În mai 1625 și-a trimis favoritul, pe ducele de Buckingham, pentru a aduce mireasa în Anglia și pentru a semna o alianță anglo-franceză împotriva spaniolilor. Pentru Richelieu era deja prea mult; el își sfătui regele să respingă propunerea ducelui ca prematură. Franța nu era încă gata de război.

Cu toate acestea, Richelieu nu poate fi acuzat de reacția oarecum neconvențională a Angliei. Buckingham a reacționat la atitudinea negativă a Franței prin avansuri la adresa reginei. Oare Ana l-a încurajat? Neglijată de soțul ei frigid și lipsit de afecțiune, e posibil să fi cedat farmecelor strălucitoare ale lui Buckingham. Ce s-a întâmplat în realitate? Nu prea mult, după toate aparențele. Este posibil ca Buckingham să o fi cuprins în brațe și să o fi sărutat. Ludovic s-a înfuriat, pe bună dreptate, Ana s-a înspăimântat de reacția soțului ei, iar Buckingham s-a indignat când i s-a cerut să părăsească rapid Franța. Iar Richelieu? Cu ani mai târziu, i l-a prezentat Anei pe Mazarin cu următoarele cuvinte: „O să vă placă,

arată ca Buckingham". Cardinalul poate că s-a amuzat pe socoteala acestei povești jenante, dar lui i-a revenit sarcina de a repara stricăciunile.

Pentru că nu era nimic amuzant în înrăutățirea relațiilor dintre Anglia și Franța, care avea loc în acest moment. De vină era, în principal, Anglia. Buckingham își dorea revanșa pentru modul „scandalos” în care fusese tratat, în timp ce Carol, deocamdată în termeni nu prea buni cu tânăra sa soție de origine franceză, n-a întreprins nimic pentru a-și calma favoritul. Deci Buckingham s-a pus în fruntea unei expediții de ajutorare a hughenotilor din La Rochelle. În continuare vom vedea cât de mult a luat Richelieu în serios amenințarea la autoritatea stăpânului său. El a făcut din alungarea englezilor și înfrângerea totală a hughenotilor o prioritate absolută, supraveghind personal campania. Deocamdată, nu se punea problema unei ambițioase politici externe antihabsburgice, atât timp cât hughenotii își păstrasera intactă capacitatea de a crea dezordine pe plan intern. În plus, se anunța o dramatică lipsă de fonduri necesare pentru finanțarea unei campanii importante.

Astfel, măsurile inițiale ale lui Richelieu împotriva Spaniei au fost mai degrabă prudente, implicând numai câteva inițiative militare relativ reduse în nordul Italiei. Rațiunea care susținea această politică era de a întrerupe legăturile dintre Milano, controlat de Spania, o zonă cu un productiv potențial de recrutare, și nordul Europei. În particular, Richelieu încerca să se asigure că trecătoarea Valtellina era în mâini sigure. O privire asupra hărții de la pagina 158 va revela importanța crucială a trecătorii pentru interesele Franței și ale Spaniei. Întăririle furnizate de Spania împăratului circulau pe acel traseu, ca de altfel și ajutorul Franței pentru aliatul său, Veneția. Dacă „drumul spaniol” din Italia către Țările de Jos și Germania era dominat de Franța și de aliații săi, amenințarea încercuirii habsburgice se diminua. Prin operații atent planificate, cu un grad de angajare redus, trupele franceze și elvețiene au alungat trupele papale prospaniole din trecătoare în noiembrie 1624, iar în martie 1625 Franța și Savoia au atacat aliatul Spaniei, Genova, pentru a opri deplasarea trupelor spaniole prin trecătoare. Dar Richelieu s-a oprit aici. În anul următor s-a ajuns la un compromis privind trecătoarea prin Tratatul de la Monzón; Spania a acceptat suveranitatea cantonului protestant Grisons asupra trecătorii, iar Franța și-a retras trupele din regiune. Aceasta a dus la o alianță franco-spaniolă împotriva Angliei (20 martie

1627), datorită căreia Spania a trimis o flotă pentru a contribui la înfrângerea nenorocoasei expediții conduse de Buckingham în La Rochelle.

Cu toate acestea, prietenia dintre Franța și Spania a fost tulburată de moartea ducelui de Mantua, în decembrie 1627. Pământurile sale, care includeau fortăreața cheie de la Casale, ce domina valea Padului (vezi harta pag. 158), au fost reclamate de ducele de Nevers, un aristocrat francez. În sens pur formal, Nevers trebuia să-l consulte pe împărat, deoarece Mantua era fief imperial (parte a Sfântului imperiu romano-german). În realitate, ducele mai întâi a ocupat Mantua și apoi și-a pledat cauza în fața lui Ferdinand al II-lea. Spania a intervenit în această zonă strategic sensibilă asediind Casale. În primăvara lui 1629, trupele franceze conduse de Ludovic al XIII-lea și de Richelieu au pustiit Savoia, aliatul Spaniei, și au ridicat asediul de la Casale.

Richelieu și-a fructificat succesul. A supravegheat capturarea fortăreței de importanță strategică Pinerolo în martie 1630, ceea ce a dus la o reacție a Spaniei și a imperiului; Spinola a reînceput asediul cetății Casale, iar Mantua a căzut în mâinile imperialilor. Trupele franceze au sărit în ajutorul celor din Casale. Cu toate acestea, iminenta confruntare a fost oprită de un călăreț inteligent care galopa între linii strigând: „Opriți-vă! Opriți-vă! Pace! Pace!”. Numele său era Jules Mazarin, diplomat în serviciul papei, care negociase condițiile de încheiere a păcii. Prin Tratatul de la Cherasco (iulie 1630), lui Nevers îi reveneau Mantua și Montferrat, în timp ce Franța evacua Casale și înapoia Pinerolo Savoiei. Cu toate acestea, ultima concesie a avut un caracter temporar, deoarece ducele de Savoia a convenit în secret să vândă Pinerolo Franței.

Capturarea fortăreței Pinerolo a readus în atenția lui Richelieu implicațiile unui conflict cu Spania și cu imperiul. Într-un raport cardinalul pune în fața lui Ludovic al XIII-lea alternativele: sau predă Pinerolo de dragul păcii, sau îl păstrează și acceptă consecințele:

- 1 Pinerolo s-a predat. Este imposibil să descriem marea importanță a acestei cuceriri. Întrebarea constă în a afla dacă e bine să cumpărăm pacea și să cedăm Pinerolo sau să păstrăm cetatea cu prețul unui lung război... iar dacă banii ajung sau nu, este treaba

- 5 domnului ministru de finanțe, care trebuie să înțeleagă că armata aceasta are nevoie de 1,8 milioane livre la fiecare trei luni pentru a supraviețui. Dacă mi se cere părerea, din locul în care mă aflu (Pinerolo) nu o pot da. Tot ce pot spune este că, dacă cetatea este păstrată și îngrijită, regele va fi arbitru și stăpânul Italiei. Dacă o
- 10 înapoiem, va trebui să ne luăm pentru totdeauna gândul de la Italia. Dacă regele va hotărî să fie război, atunci va trebui să renunțăm la toate planurile de liniște, redresare și reformă a regatului.

În ciuda pretențiilor de neutralitate ale lui Richelieu, preferințele sale se dovedeau a fi destul de clare. În final, Ludovic a urmat calea cardinalului și a ales războiul. Aceasta a fost o decizie foarte importantă, deoarece cercetările recente indică fără dubii costurile ridicate ale unei eventuale confruntări cu Habsburgii. În 1630, regele Spaniei și împăratul erau figuri care impuneau respect.

Totul mersese din plin pentru Habsburgi. Nu numai că spaniolii cuceriseră Palatinatul, situat periculos de aproape de granița franceză, dar în plus imperialii luaseră totul înaintea lor. Teribil de îngrijorați cu privire la siguranța lor, olandezii s-au aliat cu Christian al IV-lea al Danemarcei. Olandezii au angajat un mercenar, contele Mansfeld, care dispunea de o uriașă armată particulară. „Dumnezeu să-i apere pe cei din drumul lui Mansfeld”, era o zicală a acelor vremuri. La drept vorbind, Mansfeld a creat mai multe probleme prietenilor decât dușmanilor săi. În 1626, la Lutter armata daneză și cea alcătuită din mercenari au fost învinse de generalul imperial Tilly, pentru ca în anul viitor să fie alungate din Germania. Un alt general al împăratului Ferdinand, periculos de ambițiosul Albrecht von Wallenstein, a încheiat cucerirea Boemiei și a adăugat și Mecklenbergul la posesiunile imperiale. Acum, Ferdinand era stăpânul Europei Centrale, de la Praga la Marea Baltică. În vara lui 1630 i-a adunat, încrezător, pe electori (prinții germani care aveau dreptul să aleagă împăratul când tronul era liber) la o dietă (întâlnire) imperială la Regensburg (Ratisbona). Scopul său principal era să-și vadă fiul ales rege al romanilor, titlu onorific acordat moștenitorului de drept al imperiului. Acest succes ar fi reprezentat finalul unui deceniu de succese pentru Habsburgi.

Printre reprezentanții puterilor străine prezenți la Regensburg se aflau și doi francezi: Brûlart de Léon, conducătorul oficial al delegației, și

„consilierul său teologic”, călugărul capucin Joseph de Tremblay. Mai cunoscut sub numele de părintele Joseph, acest aristocrat ascetic era prietenul apropiat al lui Richelieu. Era un oponent fanatic al hegemoniei Habsburgilor ca și Richelieu, deși din motive bizare. Părintele Joseph visa la o cruciadă de eliberare a Pământului Sfânt din mâinile necredincioșilor turci. Deoarece încercările sale de a susține cruciada la Madrid fuseseră întâmpinate cu indiferență, numai regele Franței mai putea să o conducă. Pentru o reușită, era necesară o creștinătate unită, inclusiv o Spanie înfrântă și disciplinată, care să recunoască întâietatea stăpânului părintelui Joseph, „regele preacreștin”. Astfel explica părintele capucin dușmănia Franței pentru Spania catolică.

Părintele Joseph se bucura de încrederea totală a lui Richelieu. El avea instrucțiuni secrete de a împiedica alegerea fiului împăratului ca rege al romanilor și a-i câștiga pe principii electori, mai ales pe electorul de Bavaria, ca aliați ai Franței. După cum avea să se întâmple, misiunea părintelui Joseph avea să fie facilitată de succesele împăratului, care îi alarmaseră profund pe toți principii germani. Protestanții au fost îngroziți de Edictul de restituire, care tocmai fusese emis de Ferdinand, prin care se ordona retrocedarea către Biserica catolică a tuturor pământurilor răpite acesteia începând din 1552. Astfel, electorii au fost cu ușurință convinși să voteze împotriva fiului lui Ferdinand. De asemenea, ei le-au făcut pe plac părintelui Joseph și lui Richelieu convingându-l pe împărat să renunțe la Wallenstein și să accepte reglementarea chestiunii italiene conform prevederilor Tratatului de la Cherasco. În plus, în mai 1631 s-a încheiat o alianță franco-bavareză, ca rezultat al diplomației părintelui Joseph. După cum bine remarcă împăratul, „un biet capucin m-a dezarmat cu rozariul lui și a reușit să îndese șase pălării de electori în rasa sa îngustă”.

Deși Richelieu susținea cu îndărătnicie că problema italiană se putea rezolva mai bine, părintele Joseph s-a întors de la Regensburg în triumf. Franța devenise protectoarea principilor germani și a „libertății” (privilegiilor) acestora împotriva imperialilor habsburgici. Dar Richelieu știa că realizările diplomatice aveau o limită. Franța putea fi salvată din încercuirea imperiului numai pe cale armată. Dar armata franceză nu era încă pregătită pentru un război european major. Salvarea avea să vină din nord, unde un campion era gata să intervină.

b) Intervenția suedeză

Printre marii comandanți de oști ai Războiului de treizeci de ani se aflau mai mulți excentrici. Între aceștia se numărau Wallenstein, sclavul astrologiei, mereu consultându-și horoscopul, și Mansfeld, care, deși bolnav de moarte, s-a ridicat din pat și și-a primit moartea în armură. Dar nici unul nu-l întrecea pe regele Gustav Adolf al Suediei. Acest comandant miop și cu părul în dezordine, care inventase șarja de cavalerie modernă, era un geniu militar. Curajul său fizic era legendar. Imun la pericole, își conducea armatele de pe front. „La ce folosește un rege închis într-o cutie?”, întreba atunci când consilierii săi îi reproșau lipsa de interes pentru propria sa siguranță. „El își închipuie că vasul pe care se află nu se poate scufunda”, afirma un contemporan referindu-se la credința lui „Iosua evanghelicul” (una dintre poreclele lui Gustav Adolf) în protecția divină. Oamenii săi îl venerau și erau gata să-l urmeze oriunde.

Acest războinic protestant era neobișnuitul aliat pe care Richelieu îl recrutase pentru cruciada sa antihabsburgică. Prin tratatul de la Bärwalde (ianuarie 1631), negociat în numele Franței de baronul de Charnacé, Gustav a acceptat să invadeze Germania cu 30 000 de infanteriști și 6 000 de cavaleriști, în schimbul a un milion de livre pe an, timp de cinci ani. De asemenea, Gustav a promis să respecte religia catolică și să nu atace Bavaria dacă aceasta rămânea neutră. Astfel a încercat Richelieu să reconcilieze acordurile cu prietenii săi catolici din Germania și campionul său protestant din Suedia. În realitate, dacă Richelieu și-a imaginat că noul aliat se va supune cu docilitate regelui Franței și cardinalului său, se înșelase serios; evenimentele aveau să arate că acela care angajase un asemenea „muzicant” n-avea să aibă parte de „sunete” prea plăcute. Gustav a acceptat bucuros banii Franței, care aveau să-l scape de unele dificultăți financiare temporare, dar el avea propriile sale motive pentru a invada Germania. Gustav Adolf era personificarea imperialismului suedez care ardea de dorința de a domina malul sudic al Mării Baltice, pentru a nu mai vorbi de faptul că regele Suediei s-a văzut brusc salvatorul, trimis de Dumnezeu, al protestantismului german.

Dacă protestanții germani doreau sau nu să fie salvați de Gustav Adolf, e altă poveste. Cu toate acestea, imperiul a jucat exact cum își dorea acesta. Mai întâi, principalii electori protestanți, Johann Georg de Saxonia și Georg Wilhelm de Brandenburg, nu au reușit să-l convingă pe împărat

să revină asupra Edictului de restituire; dacă Ferdinand ar fi fost de acord, principii l-ar fi sprijinit în războiul contra Suediei. În al doilea rând, armata imperială condusă de Tilly a comis cea mai cruntă atrocitate a unui război atroce, jefuirea oraşului Magdeburg. Protestanţii germani s-au aliat cu Gustav Adolf. Plin de indignare, acesta a măturat nordul Germaniei ca un înger al răzbunării. La 17 septembrie 1631, la Breitenfeld a avut loc una dintre bătăliile decisive ale secolului. Gustav, „Leul Nordului”, a anihilat armata imperială. Germania era la picioarele sale.

Iar Gustav avea intenţia să-şi exploateze victoria la maximum. Saxonii au fost dispersaţi pentru a restabili protestantismul în Boemia, în timp ce „Iosua evanghelicul” a condus armata suedeză prin Franconia şi Turingia în Renania, luând în stăpânire posesiuni ale aliaţilor catolici ai lui Richelieu. „Ține-ți zăvodul în lesă!”, au strigat aceştia. Numai că Richelieu a descoperit că era incapabil de o atare faptă, deoarece Gustav a umilit o delegaţie franceză condusă de nepotul cardinalului, de Brézé, care i-a cerut să evacueze Renania. Tot ce au putut face francezii a fost invadarea Lorenei, pentru a-şi proteja propria frontieră estică de aliatul lor suedez. În primăvara lui 1632, după ce Maximilian l-a provocat pe Gustav prin recucerirea Bambergului, suedezii au invadat Bavaria. Când Gustav a curăţat Münchenul așa cum Christos i-a alungat pe negustori din templu, Richelieu a ajuns pe cumile disperării.

Dar nici pentru prima şi nici pentru ultima oară, norocul l-a ajutat pe cardinal. Întrucât împăratul Ferdinand îl rechemase pe Wallenstein, imperiul era capabil să adune o armată de dimensiuni considerabile. O bătălie titanică a avut loc la Lützen la 16 noiembrie 1632, unde din nou armata imperială a fost zdrobită. Dar „Leul Nordului” a căzut în luptă, conducându-şi ca de obicei cavaleria în mijlocul bătăliei. Astfel, Richelieu a scăpat de neascultătorul său mercenar, dar faptul că Gustav a fost împuşcat în spate a alimentat zvonuri conform cărora regele Suediei fusese asasinat din ordinul cardinalului. Această afirmaţie nu a fost niciodată dovedită, dar moartea regelui era categoric convenabilă, iar zvonurile au fost o confirmare a reputaţiei internaţionale de intrigant a lui Richelieu.

În realitate, era dificil să-l mulţumeşti pe Richelieu. Lipsit de orice sentimente, el îi scria lui Ludovic al XIII-lea: „Dacă regele Suediei şi-ar fi amânat moartea cu şase luni, se pare că treburile majestăţii voastre ar fi fost într-o mai mare siguranţă”. Evident, problemele Franţei nu se

terminaseră. Încercările lui Richelieu de a poza în apărător al libertăților principilor germani deveneau tot mai puțin credibile, pe măsură ce Gustav distrugea nepedepsit tot ce întâlnea. După moartea sa, principii catolici au trecut în tabăra împăratului. Deci singurii pe care Richelieu mai putea să-i controleze erau protestanții. La Heilbronn aceștia au convenit să continue războiul în alianță cu suedezii, conduși acum de regentul Axel Oxenstierna.

Richelieu își juca atent cărțile, deoarece imperiul și spaniolii se pregăteau pentru spectacolul final. Cardinalul a încheiat ocuparea Lorenei și s-a luptat cu suedezii pentru capturarea unor orașe cheie din Alsacia, cum era Philippsburgul. De asemenea, la începutul lui 1634 l-a sfătuit pe Ludovic al XIII-lea să respingă propunerile de alianțe militare venite de la danezi, iar apoi de la suedezi. Poate că precauțiile sale erau justificate. Dar la fel de posibil era ca printr-o politică mai agresivă să se evite dezastrul care se prefigura. Fratele Anei de Austria, Cardinalul Infante, a ridicat la Milano o armată formidabilă, pe care s-a gândit să o trimită în Țările de Jos. Deoarece drumul prin Alsacia și Lorena aparținea acum Franței, el a trecut în Germania prin trecătoarea Valtellina. La 6 septembrie 1634, la Nördlingen, armata spaniolă a învins categoric armata protestantă a Ligii de la Heilbronn. Din nou Habsburgii triumfau.

Robin Briggs este de părere că Spania ar fi avut avantaje pe termen lung dacă pierdea bătălia de la Nördlingen. Dacă ar fi fost înfrântă, spaniolii ar fi trebuit aproape sigur să se abțină de la intervenția într-un conflict în nordul Europei. Apoi și-ar fi consolidat controlul asupra propriului imperiu și s-ar fi salvat de alți 25 de ani de război obositor. Argumentul este plauzibil. Ceea ce nu poate fi pus la îndoială este că Nördlingen a fost o catastrofă majoră pentru Richelieu. De planurile sale se alesese praful. Încercările sale de a-i învinge pe Habsburgi cu mâna altuia, fără a implica Franța, au dus la dominarea Europei de către spanioli. Numai intervenția directă a Franței putea răsturna situația. Contrar mitului că Richelieu a luptat cu măiestrie folosind sânge suedez și german până când Franța avea să fie pregătită pentru război, Franța nu era deloc pregătită, după cum aveau să o demonstreze următoarele câteva luni de campanie. În plus, Richelieu avea o imagine incomodă de salvator al protestantismului european, o situație cel puțin ciudată pentru cardinalul prim-ministru al Franței catolice. După cum arăta Wilhelm de

Hessa-Kassel, „Casa de Austria dorește să subjuge întreaga Germanie, stârpind libertatea și religia reformată. Deci în această situație extremă trebuie să privim spre Franța”.

c) Franța în război, 1635-1642

În ultimii șapte ani ai ministeriatului său, Richelieu devenise omul cel mai urât din toată Franța. Nu mai putea conta nici pe sprijinul lui Ludovic al XIII-lea, deoarece, dat fiind că regele aștepta rezultate, seria de înfrângeri l-ar fi putut pune în pericol pe prim-ministru. După cum vom vedea în continuare, războiul purtat de Richelieu a provocat suferințe acute în Franța. Implicarea directă în conflict era la fel de nepopulară ca și cooperarea cardinalului cu protestanții. Pentru că Franța era acum aliată cu olandezii și suedezii, în timp ce Richelieu recrutase mii de germani protestanți în armata franceză: „Înrolarea atâtor hughenoti (cuvânt folosit de Richelieu) este jenantă, dar oamenii buni sunt greu de găsit”. Bigoții nu aveau să-l ierte niciodată. Și pentru a înrăutăți lucrurile, cardinalul nu a obținut victoriile care i-ar fi justificat acțiunile.

Richelieu a insistat ca Franța să declare război Spaniei și nu împăratului, iar înștiințarea oficială să fie înmănată Cardinalului Infante la Bruxelles (mai 1635). Cu toate acestea, spaniolii și imperiul au colaborat îndeaproape. În curând, protestanții au ridicat vocea. Suedezii nu doreau să lupte împotriva spaniolilor și au refuzat să colaboreze cu Franța. În curând, Franța a fost izolată. Astfel, se materializase chiar conjunctura pe care Richelieu nu o dorea. Franța rămăsese la bunul plac al puterilor habsburgice înconjurătoare.

Armata franceză nu era în stare să treacă printr-o asemenea încercare. Era prost condusă, lipsită de coordonare și cu o disciplină precară. Nu existau niciodată suficiente fonduri pentru aprovizionarea sau plata trupelor. Astfel, acestea trebuiau să trăiască pe cont propriu, prin extorcări și jafuri, iar în primele luni ale războiului victima a fost Franța însăși. Richelieu a realizat care era calitatea armatelor franceze lipsite de experiență, în comparație cu trupele spaniole și cele imperiale, călite în lupte. Estimarea sa s-a dovedit exactă, așa cum o arăta mercenarul englez Sydnam Poyntz:

- 1 Armata franceză a fost cea mai minunată priveleşte pe care mi-a fost dat să o văd, o mulțime de cai și oameni viteji urcând un deal într-o ordine neștirbită; în prima zi purtau toți veșminte de călărie stacojii și cu dantelă argintie; în ziua următoare, lepădaseră hainele,
- 5 purtând cu toții armuri strălucitoare cu pene minunate la privit. O dată cu venirea iernii, amândouă taberele s-au retras, dar francezii s-au ridicat întâi, neputând îndura atâta greu ca germanii, iar toată vitejia cu care se făliseră la venire se risipise; când au plecat, n-am mai văzut nici veșmintele cele stacojii și nici penele
- 10 cele falnice, ei furișându-se unul câte unul din tabără. Și se pare că mare parte din vitejii lor cai pieriseră sau fuseseră mâncați, fiindcă prea puțini am apucat a vedea la plecare și nici nu am auzit atâtea nechezături ca în ziua sosirii lor.

În 1636, cunoscut sub numele de „anul Corbie”, Franța a ajuns la perigeu. Armatele imperiale au invadat Burgundia, iar spaniolii Picardia, având în față o rezistență mult prea slabă. Cardinalul Infante a capturat Corbie, la numai 130 km de Paris, iar cavaleria sa a ajuns la Compiègne. Parisul a fost cuprins de panică. Mii de parizieni au fugit spre sud, exact cum aveau să procedeze urmașii lor în iunie 1940, când panzerule lui Hitler măturau nordul Franței. La o ședință de consiliu, Richelieu a recomandat ca guvernul să se retragă pe Loara. Dar acum era perioada fastă a lui Ludovic al XIII-lea. El a respins sugestia primului său ministru și a plecat pe front. Sub comanda sa, armata franceză a recapturat Corbie, iar perioada de criză a fost depășită. Pentru Richelieu era prea mult. A intrat în panică, plângea și leșina frecvent. „Nu mai alerga de colo-colo ca o găină plouată!”, îl dojenea părintele Joseph. Richelieu și-a revenit și a început să bată străzile Parisului, asigurându-i pe cetățeni că totul era în regulă, chiar dacă el nu prea credea acest lucru.

Cu toate acestea, roata norocului a început, încet-încet, să se întoarcă. Mai mulți factori au lucrat în favoarea Franței. Marina, sub comanda lui Sourdis, arhiepiscop de Bordeaux, a raportat câteva victorii răsunătoare. În 1639, olandezii conduși de Tromp au distrus o uriașă flotă spaniolă ce se adăpostea lângă coastele Sussexului. Cea mai recentă achiziție a lui Richelieu, mercenarul Bernard de Saxa-Weimar, a pus sub asediu fortăreața cheie de la Breisach în decembrie 1638, în timp ce părintele

Joseph se afla pe patul de moarte. „Breisach este al nostru!”, a mințit Richelieu pentru a alina ultimele clipe ale prietenului său, dar cetatea a căzut câteva zile mai târziu. Când Bernard a dat a înțelege, lipsit de tact, că dorește să-și păstreze cucerirea, moartea l-a dat, providențial, deoparte. În septembrie 1640, d'Harcourt a redresat balanța puterii în Italia în favoarea Franței, readucând-o pe dezvățata soră a lui Ludovic al XIII-lea, Christine, pe tronul Savoiei. Dacă Franța fierbea de nemulțumiri și se puneau la cale comploturi contra lui Richelieu, Spania era într-o stare și mai precară. În 1640, Catalonia și Portugalia se revoltaseră. Olivares a pus condiții de pace pe care Richelieu, simțind că inamicii săi erau la ananghie, le-a refuzat. În 1641, împăratul Ferdinand al III-lea, care îi succedase tatălui său la tron în 1637, și-a manifestat de asemenea dorința de tratative. Astăzi, putem aprecia că Habsburgii se întinseseră prea departe și că ambițiile lor fuseseră stăvilite. Contemporanii sperau că acea pace va fi realizată într-o bună zi.

Ar fi greșit însă să exagerăm contribuția armatelor franceze la această răsturnare de situații. Istoricii aveau obiceiul de a accentua importanța reorganizării administrației militare de către ministrul de război al lui Richelieu, Sublet de Noyers. De asemenea, se mai argumenta că lenta, dar sigura subordonare a comandanților militari aristocrați față de intenții a făcut posibilă coordonarea centralizată a ostilităților de către guvern. Se presupune că aceste reforme au determinat victoriile armatelor franceze. Pentru a face față armatei spaniole de aproximativ 80 000 de oameni, cei 20 000 de soldați francezi din 1635 erau cu totul insuficienți. Richelieu putea acoperi acest gol numai prin numirea tot mai multor ofițeri din rândul aristocrației, care aveau libertatea de a-și consolida grupurile armate pe cheltuiala guvernului. Aceasta a fost o inutilă încercare de a obține un oarecare control asupra presupusei armate regale. Ar fi fost cu mult mai oportun dacă Richelieu ar fi dat dovadă de realismul altor conducători ai epocii și ar fi angajat comandanți militari care să aibă mână liberă în a-și conduce armatele după bunul lor plac. Cardinalul nu dispunea nici de o armată regală sub un control strict, nici nu putea conta pe autofinanțarea comandanților militari.

Rezultatul? Un teatru al unui măcel costisitor și venal. Supraabundența de candidați pentru funcții era la ordinea zilei, ceea ce nu era prea simplu, datorită faptului că armata era unica meserie onorabilă și, în plus, aducătoare de profit. Jocul preferat al comandanților regali era de a-l

păcăli pe rege prin „împrumutarea” de trupe de la alte regimente sau prin recrutarea temporară a țăranilor pentru a-și umfla trupele la inspecții. Intendenții se plâneau că șefii militari se laudau deschis cu reușita de a păcăli guvernul. Departe de a-i domina pe generali, intendenții aveau numai posibilitatea de a exercita controlul prin semnalarea abuzurilor. Intendenții nu aveau cum să-i determine pe ofițeri să accepte disciplina militară sau să respecte ordinele primite, după cum nu aveau posibilitatea de a-i împiedica pe aceștia să-și părăsească trupele și să o șteargă la Paris când campania devenea brusc prea grea pentru ei.

Cum a reușit o astfel de armată să obțină vreun succes? Cum rămâne cu victoria câștigată de Condé la Rocroi în 1643 (vezi pag. 114), pe care Richelieu nu a trăit să o vadă, dar care, evident, a fost purtată după metodele sale? În prezent, istoricii privesc evenimentul de la Rocroi ca subit și neașteptat, un noroc chior. Ei arată că, în afară de Rocroi, armata franceză nu a câștigat nici o victorie decisivă până în 1658, când a învins în bătălia de la Dune grație ajutorului dat de tunicile roșii ale lui Cromwell. Tot ce se poate spune despre armata franceză este că spaniolii nu au reușit să o distrugă. De fapt, era vorba de un conflict între doi uriași oboșiți, conflict în care Franța a reușit să rămână în picioare un timp mai îndelungat. Așa cum era, pacea pe care o dorea Richelieu părea că se îndepărtează din ce în ce mai mult. Urmărit de intrigi și suferind de torturile unei sănătăți șubrede, ultimele zile ale lui Richelieu nu trebuie să fi fost prea fericite.

Cu toate acestea, dintr-un punct de vedere, cardinalul își atinsese scopurile. Habsburgii fuseseră opriți, chiar dacă nu și învinși. Se duseseră însă luptele necesare victoriei finale. Acum, Franța era recunoscută ca protector al principilor germani, având capete de pod pe Rin. Spre sud provincia Rousillon fusese anexată, iar Lorena fusese ocupată la vulnerabila frontieră estică. În Europa se crea un vid de putere pe care Franța putea, în cele din urmă, să-l exploateze, în condițiile în care pretențiile suedeze la hegemonia Europei dispăruseră, iar Germania era devastată. În ceea ce privește Anglia, Richelieu l-a sfătuit cu abilitate pe Ludovic al XIII-lea să nu-și susțină cumnatul, pe Carol I, împotriva Parlamentului, deoarece cardinalul știa cum să recunoască un perdant. În orice caz, diversiunea războiului civil ar fi înlăturat orice posibil rival la dominația franceză asupra Europei. *Le grand siècle* (marele secol) se întrezărea. Dar cu ce

4 Războiul împotriva inamicului intern

În acest moment, am stabilit că politica externă adoptată de Ludovic al XIII-lea și de cardinalul său a implicat Franța în război, la început indirect, la o scară restrânsă, iar din 1635 printr-o confruntare directă și sângeroasă cu forțele habsburgice. Prețul plătit de Franța a fost imens: mii de morți, zeci de mii de răniți sau suferind privațiuni în urma invadării unor întregi provincii de către inamic sau, ceea ce era deseori mai rău, datorită ocupației armatei franceze, la care se adăuga, pentru toți, și povara unor impozite ridicate. Inevitabil, guvernul a devenit extrem de nepopular, autoritatea sa era pusă la îndoială, prioritățile sale nu mai erau recunoscute. După cum am văzut, Richelieu a reacționat la această amenințare prin crearea „statului războinic”. El a întâmpinat criticile și opoziția cu capul sus, printr-o creștere puternică a autorității Coroanei, prin crearea aparatului politic și administrativ necesar colectării impozitelor și anihilării opoziției și asaltându-și criticii printr-o propagandă tendențioasă. Ca să folosim cuvintele unui contemporan, „Richelieu mai degrabă distrugea decât guverna supușii regelui”.

Istoricii obișnuiesc să argumenteze că Richelieu a pus în practică un program atent plănuir pentru a întări autoritatea regală. Acest program se presupune că necesita în primul rând anihilarea tuturor celor trei surse de pericole externe: hughenotii, nobilimea și parlamentele. Categorie, Richelieu dorea să dea impresia că totul fusese gândit cu anticipație. Cu toate acestea, pare mai credibil faptul că Richelieu nu avea nici un fel de program în materie de probleme interne, orice opoziție fiind tratată pe măsură ce apărea, de o manieră ad-hoc. În orice caz, niciodată lui Richelieu nu i-a stat în caracter să provoace probleme. Dar când autoritatea guvernului era pusă la încercare, scopurile finale ale cardinalului erau atinse prin înfrângerea criticilor și a oponenților săi.

a) Hughenotii

În primii 12 ani ai ministeriatului său, Richelieu s-a confruntat cu Habsburgii având o mână legată la spate. Hughenotii încă mai reprezentau un stat în stat, a cărui securitate era asigurată prin garanții politice și militare incluse în Edictul din Nantes. După cum am văzut la pagina 15, încercările anterioare ale lui Ludovic al XIII-lea de a-și aduce la ascultare

supușii protestanți s-au încheiat cu un eșec. În 1624, organizarea militară a hughenotilor se afla încă sub conducerea nobilimii rebele, în timp ce fortărețe ca La Rochelle erau în afara controlului regal. Dar hughenotii înșiși erau pe bună dreptate temători, receptivi la argumentele liderilor lor mai înfierbântați, cum erau Rohan și fratele său Soubise, în timp ce catolicii, mai ales bigoții, se gândeau la perspectiva unei revanșe finale. Era o atmosferă generală de instabilitate și tensiune.

Cu toate acestea, atitudinea lui Richelieu a fost una prudent-pragmatică. Ca episcop de Luçon, el le oferise inițial hughenotilor o „relație bazată pe dragoste”. Dar episcopul nu avea nici o milă pentru eretici. El a instituit ordinele capucinilor și ale oratorienilor pentru a-i converti pe hughenoți la catolicism și a demolat un *templu* hughenot care era prea aproape de catedrală. Pe de altă parte, își manifesta scepticismul relativ la convertirea forțată și nu era adeptul provocării gratuite a hughenotilor. Deși cardinalul se temea de amenințarea politică și militară a mișcării hughenote, probabil că a preferat să nu trezească monstrul adormit.

Numai că hughenotii înșiși au fost cei care au forțat lucrurile. În mai 1625, cetățenii orașului La Rochelle i s-au alăturat lui Sourdis, convinși că vor fi urmați de coreligionarii lor din toată Franța. În ciuda implicării armatelor regale pe un alt teatru de luptă (vezi pagina 58), aceasta nu s-a întâmplat. Ducele de Montmorency, aflat la comanda unei mari flote regale, l-a înfrânt pe Soubise, iar în februarie 1626 La Rochelle a acceptat condițiile de pace ale lui Richelieu, condiții nu prea generoase. Orașul urma să-și predea flota, în timp ce regele avea să instaleze garnizoane în Fort-Louis pentru a controla orașul dinspre uscat, și în Ile de Ré, pentru a tăia cetății accesul la mare. Amar deziluzionată, La Rochelle și-a înfruntat din nou regele în anul următor, simultan cu războaiele hughenote din sud și o debarcare engleză în Ile de Ré, sub comanda ducelui de Buckingham. „Culmea nenorocirii”, cum l-a denumit pe duce unul dintre criticii englezi ai lui Buckingham, era o combinație de automulțumire și incompetență. După ce a respins oferta de negociere a armatei franceze, ducele nu a reușit să captureze Ile de Ré și a plecat, abandonându-i pe cei din La Rochelle în voia sorții. Animat de curajul disperării, orașul reuși să reziste până la 28 octombrie 1628, moment în care foametea redusese populația de la 30 000 la 6 000 de oameni. Atât Ludovic al VIII-lea, cât și Richelieu (în armură și cizme) au luat parte la asediu.

Richelieu a conceput un zid din piatră în jurul deschiderii portului. Ludovic și-a oferit ajutorul, mânuind un târnăcop, spre dezaprobarea lui Richelieu, care se temea probabil că va trebui să urmeze exemplul monarhului. Câteva luni mai târziu, cardinalul a oficiat triumfător liturghia în principala biserică din La Rochelle, pentru a consfinți revenirea orașului la religia catolică.

În anul următor, Richelieu s-a reîntors la diplomație. Cardinalul a fost nemulțumit de jaful de o teribilă barbarie al orașului Privas din Languedoc, comis de armata regală în mai 1629. Cu toate acestea, rezistența hughenotă a cedat. La sfaturile lui Richelieu, Ludovic a emis Edictul din Alès, care confirma stipulațiile religioase ale Edictului din Nantes, dar îi lăsa pe hughenoți complet inofensivi din punct de vedere militar. Armatele lor au fost risipite și fortărețele demolate. Dar protestantismul a supraviețuit. Într-adevăr, se pare că numărul hughenoților a crescut între 1629 și 1661.

Deși Richelieu ar fi preferat ca hughenoții să fie convertiți, totuși prioritățile sale de căpetenie fuseseră realizate, adică securitatea statului și menținerea autorității regale. Problema militară și politică reprezentată de hughenoți era acum rezolvată, așa cum o demonstau dorința lui Rohan de a lupta în numele regelui împotriva inamicilor săi de peste hotare și loialitatea hughenoților pentru restul domniei lui Ludovic al XIII-lea și în timpul Frondei.

b) Nobilimea

În timpul ministeriatului său, Richelieu a fost mereu pus la încercare de nobilime. Deși, așa cum am văzut în capitolul anterior, nu era împotriva nobililor. Cel mult, se poate spune că din motive bine întemeiate era împotriva *anumitor* nobili! El însuși era un aristocrat. Se bucura când rudele lui încheiau căsătorii reușite. Accepta optica generală conform căreia nobilimea reprezenta o elită a cărei rațiune de a fi o reprezenta serviciul militar. Nu a atacat niciodată exceptarea nobilimii de la plata impozitelor.

Cu toate acestea, Richelieu era perfect conștient de amenințarea reprezentată de nobilime la adresa stabilității politice și a autorității regale, încă din 1559. Diferențele de ordin religios și situațiile de minorat regal fuseseră perpetuu exploatate de nobilimea franceză cu egoism și

cinism. Astfel, s-a conturat o situație specifică epocii medievale târzii, care amintește de falsul feudalism din Anglia secolului al XV-lea: o coroană slabă, aflată sub amenințarea unor supuși foarte puternici, susținuți de armate proprii. În centrul de putere al guvernării, intrigile nobilimii îi antrenau deseori pe prinții de sânge, în timp ce magnații locali își dominau provinciile prin construirea de cetăți întărite și prin exercitarea patronajului. Această imagine de coșmar era completată de intervenții străine, deoarece supușii regelui Franței îi invitau din toată inima pe englezi, olandezi și mai ales spanioli pe pământurile lor, pentru propriul lor interes. În general, nobilimea simboliza lăcomia. Pericolul pe care o aristocrație puternică îl reprezenta la adresa Coroanei era cât se poate de clar pentru Richelieu.

Nici nobililor nu le-a fost prea greu să realizeze amenințarea pe care o constituia Richelieu pentru propriile lor interese. Din ziua în care și-a preluat funcția și până în ultima zi a vieții, poziția sa de prim-ministru a fost șicanată de ura și gelozia mării nobilimi. Este posibil ca inamicii cardinalului să fi fost sau nu și dușmanii statului, dar categoric erau în număr foarte mare. Aceasta se datora și personalității nesuferite a lui Richelieu, căci nu avea deloc farmec personal și era prea ocupat cu convertirile. Exploata fără scrupule instituția patronajului, ceea ce i-a îndepărtat în mod inevitabil pe mai puțin norocoșii săi rivali. Cel mai important, poziția sa de prim-ministru a fost invidiată de cei ambițioși și atacată de adversarii politicii sale, mai ales de inamicii creșterii autorității regale.

Așadar, dacă dușmanii cu sânge albastru ai lui Richelieu doreau să domine Franța și să exercite monopolul asupra puterii, ar fi trebuit să obțină îndepărtarea antipaticului prim-ministru. Dacă rememorăm comploturile îndreptate împotriva lui Richelieu, merită să arătăm că și credibilitatea regelui însuși era pusă în joc, cel puțin atâta vreme cât cardinalul era preferatul monarhului în funcția de prim-ministru. Așadar, politica autoritarismului regal îndreptat împotriva reacțiilor aristocrației a generat apariția unui număr de intrigi și comploturi ce aveau ca scop răsturnarea lui Richelieu.

Care a fost factorul decisiv? Se pare că viața precară și instabilitatea favorurilor unui monarh imprezvizibil și cu toane. În *Testamentul său politic*, Richelieu lasă frâu liber sentimentelor: „Capacitatea de a avea sluitori credincioși nu este cea de ne urmă dintre calitățile unui rege

bun”. Numai că pe favorurile regale nu se prea putea conta, atâta vreme cât sănătatea regelui nu era cu nimic mai bună decât a lui Richelieu. Retragerea favorurilor monarhului și, mai mult decât atât, moartea acestuia ar fi însemnat dezastrul lui Richelieu, semnalul pentru răzbunarea dorită cu atâta ardoare de inamicii săi din rândurile aristocrației.

O altă persoană intens interesată de sănătatea regelui era fratele său Gaston, duce de Orleans. O caracteristică importantă a comploturilor îndreptate împotriva lui Richelieu o constituia implicarea acestui aventurier fermecător, superficial și distrugător. Până la nașterea, în septembrie 1638, a celui ce avea să devină Ludovic al XIV-lea, Gaston a fost moștenitorul tronului. Nu este de mirare că la nașterea „copilului minune”, adică a nepotului său, Gaston a insistat să i se scoată hainele pentru a se asigura că într-adevăr era băiat. Gaston a exploatat apropierea sa de tron - fapt extrem de semnificativ, dacă ținem cont de sănătatea precară a regelui și de cota ridicată a mortalității infantile - ca și ocaziile oferite de patronajul de la Curte pentru a-și atrage în serviciul său un număr ce părea nesfârșit de nobili impetuoși, pe care s-a grăbit să-i trădeze când comploturile sale erau descoperite. Este posibil ca lipsa sa de loialitate față de Ludovic al XIII-lea să-l fi antrenat și în comploturi ce atentau la viața regelui și în mod sigur l-a determinat să flirteze cu regina, cu care spera să se însoare în eventualitatea fericită a morții fratelui său.

Sugestia lui Ludovic ca Gaston să ia în căsătorie o moștenitoare onorabilă, Marie de Montpensier, a determinat conspirația condusă de Chalais din primăvara lui 1626. Gaston s-a aliat cu bastarzii lui Henric al IV-lea, frații Vendôme, și cu alți nobili, între care se număra contele de Chalais, cu legături în Anglia și Olanda. Cât de multe a știut Ana de Austria despre acest complot? Este o întrebare problematică, deoarece se pare că în planurile conspiratorilor intrau nu numai asasinarea lui Richelieu, dar și detronarea lui Ludovic al XIII-lea, iar Gaston nu s-ar fi însurat cu o moștenitoare oarecare, ci chiar cu Ana de Austria, regina văduvă a Franței. Cu toate acestea, spionii lui Richelieu au descoperit conspirația, au avut loc arestări, iar Gaston, după o perioadă în care cochetase cu fuga din țară, a decis să se supună regelui. Richelieu a oficiat căsătoria lui Gaston, omul care ar fi trebuit să-l ucidă, cu moștenitoarea anterior respinsă, Marie de Montpensier. Chalais a fost condamnat la moarte ca țap ispășitor pentru prietenii săi sus puși, care au încercat să-l scape răpindu-l pe călău și

făcând să dispară securea. Dar toate au fost în van. Călăul a fost înlocuit cu un condamnat, care a avut nevoie de cincisprezece lovituri de spadă și apoi de douăzeci și nouă de lovituri de ciocan de dogar. Aceste detalii sinistre au contribuit la crearea reputației de fire nemiloasă a lui Richelieu. El și stăpânul său vorbeau serios. Ludovic i-a oferit lui Richelieu o gardă armată și îi scria, în termeni prietenești:

- 1 Toate treburile mele, slavă Domnului, au mers bine de când v-ați preluat funcția. Am toată încrederea în voi, și este adevărat că nimeni nu m-a slujit mai bine decât voi. Regina-mamă mi se alătură în această promisiune. De acum, oricine vă va ataca, eu vă voi fi
- 5 secundant.

Metafora cu iz duelist este ironică, întrucât Richelieu ataca acest privilegiu aristocratic. Am arătat importanța codului cavaleresc în rândurile nobilimii. O insultă aruncată la beție, un ghiont într-o stradă aglomerată, concurența la favorurile unei femei – iată tot atâtea motive pentru un duel. Numai că rezultatele acestor confruntări nu erau la fel de banale. Familii întregi erau implicate în certuri de lungă durată, care afectau legea și ordinea chiar în Paris. De aceea, un edict din februarie 1626 a interzis duelul, iar participanții erau amenințați cu surghiunul și chiar cu moartea, dacă duelul se solda cu victime. Asemenea edicte mai fuseseră emise în trecut, dar nu fuseseră luate în serios. La 14 mai 1627, Montmorency-Bouteville, un tânăr destrăbălat care avea 22 de omoruri la activ, a pus la cale un duel sub fereastra cardinalului în Place Royale, în plină zi. Unul din cei șase participanți a fost ucis. Bouteville a fost arestat și condamnat la moarte. Ludovic al XIII-lea a fost asaltat cu cereri de clemență, deoarece tânărul era un cunoscut membru al unei familii străvechi, avea o soție însărcinată și, în ultimă instanță, își apăra privilegiile clasei din care făcea parte. Ludovic a început să șovăie. Numai că Richelieu i-a amintit monarhului că devenea responsabil de viitoarele decese provocate de dueluri și că lipsa de impunere a propriei legi reprezenta un sever atentat la autoritatea regală. Astfel că „Ludovic cel Drept” a rămas pe poziții, Bouteville și-a primit pedeapsa, iar renumele lui Richelieu în rândul nobilimii a continuat să se degradeze.

Nobilimea nesupusă a fost una dintre numeroasele probleme discutate la Adunarea Notabililor (decembrie 1626 – februarie 1627), convocată

pentru a da criticilor guvernului impresia că se ținea cont de părerile lor. A fost confirmat un edict din iulie 1626, prin care se ordona distrugerea tuturor castelelor, cu excepția celor aflate la frontiere. Funcțiile de conetabil și amiral al Franței, care aparțineau în mod tradițional nobilimii de viță veche, au fost desființate. Aceste măsuri erau clar îndreptate împotriva nobilimii. În plus, Michel de Marillac, păstrător al sigiliilor, a propus o reformă oportună prin care se reduceau cheltuielile și se îmbunătățea administrația armatei. În cele din urmă, acest program de reformă a fost publicat sub numele de *Code Michaud* (porecla lui Marillac era Michaud).

Cu toate acestea, Richelieu nu era interesat de reforma administrativă. Aceasta reprezenta un dezavantaj, mai ales când inamicii săi semnalau costurile ruinătoare ale politicii externe a cardinalului, a cărui atenție fusese distrasă de la reforma internă. Astfel, în următoarea conspirație au fost implicate nu numai personalități importante - regina-mamă, regina și, natural, Gaston -, ci au intrat în joc și interese politice autentice. În acest moment, bigoții erau complet dezamăgiți de Richelieu. Conduși de Marillac și de fratele său Louis, un general capabil, și inspirați de influentul fondator al ordinului oratorienilor, cardinalul Bérulle, au atacat costisitoarea politică externă „protestantă” a lui Richelieu și l-au acuzat de toleranță față de hughenoti și de ignorarea cererilor populare de reducere a impozitelor. Reformele atât de necesare, cum erau cele incluse în *Code Michaud*, au fost sacrificate de dragul ambițiilor internaționale ale lui Richelieu. Caracterul evident justificat al acestor critici le-a mărit efectul, mai ales datorită faptului că Ludovic al XIII-lea era foarte credincios și influențat de învățăturile bigoților. Iar regele nu era orb la suferințele poporului său.

Criza a început în noiembrie 1630. În timpul campaniei de vară regele s-a îmbolnăvit și a trebuit să lase conducerea armatei în seama lui Richelieu, precum și să se supună îngrijirilor, implicit influenței mamei și soției sale. În toamna aceluiași an, Curtea a revenit la Paris. Maria de Medici și Marillac erau siguri că acum regele era de partea lor și că soarta primului ministru era pecetluită. Richelieu era disperat. În prezența regelui a avut loc confruntarea finală. Maria a strigat la Richelieu ca o precepuță. Richelieu a leșinat, a sărutat tivul rochiei Mariei, a plâns și a părăsit camera. Ludovic nu a rostit un cuvânt și s-a retras în pavilionul

său de vânătoare de la Versailles. Regina-mamă și prietenii săi erau în culmea fericirii. Numai că Maria, ca și mulți alți apropiați ai regelui, nu a reușit să-și „citească” propriul fiu. Regele l-a convocat pe Richelieu și i-a respins demisia: „Vă ordon în mod categoric să rămâneți în funcție și să continuați a vă îngriji de treburile noastre. Este decizia mea de nestrămutat”.

Această criză dramatică a fost denumită Ziua Păcăliților. În final, regina-mamă și aliații săi au fost dezamăgiți, deși timp de mai multe zile se părea că Richelieu avea să fie „păcălitul”. Această criză ne reamintește precaritatea poziției lui Richelieu și cât de esențial era sprijinul lui Ludovic al XIII-lea. Retrospectiv, criza a avut și un aer de finalitate, deoarece Maria de Medici a fugit în Țările de Jos spaniole, pentru a nu se mai întoarce niciodată. Cu toate acestea, la zece zile după decizia crucială a lui Ludovic, Richelieu se plângea astfel Mariei: „Aș face orice pe lume pentru a nu mai fi în dizgrația voastră”. Aparent, Richelieu nu putea crede că influența fostului său patron încetase să mai existe. Poate era vorba de același sentiment de nesiguranță instinctivă ce determinase aplicarea unui tratament de o severitate gratuită fraților Marillac, care îi fuseseră prieteni și colegi și care erau la fel de devotați Franței ca și cardinalul. Michel a fost închis la Châteaudun, unde a murit doi ani mai târziu. Louis a fost judecat pentru trădare, achitat, rejudecat în casa de la țară a lui Richelieu, condamnat și executat – o afacere tenebroasă. Lui Richelieu îi convenea să scrie: „La judecarea crimelor comise împotriva statului este esențial să dai mila la o parte”. Numai că tratamentul aplicat fraților Marillac a încălcat normele justiției, ale loialității și ale bunului simț. Unul dintre pamfletarii Mariei de Medici comenta astfel:

- 1 În ziua de astăzi, este unanim acceptată ideea că este drept să închizi pe cineva la simpla dorință a unui favorit (pentru că o știm cu toții că aceste hotărâri nu sunt ale regelui). Orice suspiciune poate fi un pretext pentru întemnițare, iar fiecare întemnițare are
- 5 girul judecătorilor. Orice pretext este o crimă, fiecare crimă poate fi pedepsită cu o condamnare și fiecare condamnare nu este mai blândă decât închisoarea pe viață. Cel ce nu este pe placul unui favorit este aruncat la închisoare și cel ce ajunge la închisoare trebuie să plătească cu viața pentru a justifica actul care i-a adus
- 10 întemnitarea. Acestea sunt regulile unui stat sau ale iadului?

Instituția patronajului a determinat cursul următoarei tentative a clasei aristocratice. Familia ducelui Henric de Montmorency guvernase Languedocul de generații. Ducele însuși era popular și respectat. Nobilimea provinciei își asculta patronul fără să crâcnească. În acel moment, oamenii erau nemulțumiți. Propunerea lui Richelieu de creare a așa-numiților *élus* (vezi pagina 95) pentru a mări veniturile obținute din impozite a provocat multă supărare. Montmorency a negociat un compromis, dar în Languedoc era încă suficientă amărăciune pentru ca Maria de Medici și Gaston să pună la cale o răzmeriță. În plus, Montmorency îi purta pică primului ministru pentru că îl privase de titlul de amiral și pentru execuția vărului său Bouteville. Așadar, în iulie 1632 ducele s-a alăturat lui Gaston, care traversa Franța în marș, din Lorena în Languedoc. Nobilimea provincială i s-a alăturat lui Montmorency. Armatele rebele unite au fost înfrânte la Castelnaudary de generalul regal Schomberg. Montmorency a luptat cu un curaj disperat și, fiindcă a scăpat teafăr de pe câmpul de luptă, a fost luat prizonier. Din nou regele a fost asaltat cu cereri de grațiere, dar monarhul a decis din nou că trădătorul trebuie să moară. Montmorency avea dreptul să fie judecat de pairii Franței. Numai că Richelieu avea îndoieli că aceștia vor da verdictul dorit, astfel că Montmorency a fost condamnat de Parlamentul din Toulouse, în propria sa provincie. Ducele și-a înfruntat moartea plin de curaj, lăsându-i prin testament lui Richelieu cele mai bune picturi ale sale.

Din nou Ludovic al XIII-lea s-a situat de partea ministrului său împotriva lui Montmorency, dar s-a bâlbâit îngrozitor în ultima sa confruntare cu aristocrația, afacerea Cinq-Mars. Regele avea nevoie de dragoste și simpatie, dar soția sa a refuzat să i le ofere. Astfel că regele și-a dăruit afecțiunea câtorva favoriți de sex masculin și feminin, din care unii s-au amestecat și în politică. De exemplu, puritana Madame de La Fayette, care se călugărise și continua să-l critice pe monarh printr-un grilaj în timpul vizitelor acestuia la mănăstire, critica politica externă antihabsburgică a Franței. Richelieu a decis să pună capăt acestui nonsens și a „plantat” în locul călugăriței un favorit fără înclinații politice, crezând că a găsit omul potrivit în persoana lui Henri Coiffier de Ruzé, marchiz de Cinq-Mars, un tânăr de 19 ani, frumos și lipsit de minte. La început, planul a părut a avea succes. Suceptibilul rege a fost fascinat de Cinq-Mars, pe care l-a copleșit cu bogății și onoruri, oferindu-i rangul de

Grand Ecuyer de France (intendent general al grajdurilor regale). Totuși, evenimentele aveau să demonstreze că Richelieu fusese foarte abil, pentru că „Domnul cel Mare”, cum fusese poreclit Cinq-Mars, în curând deveni îngrozitor de plin de sine. Își disprețuia regalul său prieten, torturându-l pe jalnicul și vulnerabilul puritan încoronat cu istorioare picante ale propriilor sale aventuri cu doamne de la Curte și fiind nepoliticos cu Richelieu când a fost luat la rost pentru aroganța sa.

În aceste condiții, pregătit ca întotdeauna, Gaston îl recrută pe Cinq-Mars pentru un nou complot ce urmărea asasinarea lui Richelieu și încheierea războiului. Faptul că mare parte din nobilime susținea ambele obiective a adus în rândurile conspiratorilor nume mari ca ducele de Bouillon, comandantul garnizoanei Sedan. Conspiratorii l-au abordat pe Olivares, omologul și adversarul spaniol al cardinalului, iar în martie 1642 s-a semnat un tratat prin care Franța renunța la aliații săi protestanți.

Cu toate acestea, Richelieu a fost avertizat de un informator neobișnuit. La câteva luni înainte de complotul Cinq-Mars, după ce fusese supusă la interogatorii dure și umilitoare de către soțul său și de prim-ministrul acestuia, Ana de Austria se confesase în corespondența trădătoare către fratele ei, Cardinalul Infante. Îngrozită că ar putea fi pedepsită prin pierderea tutelei asupra copiilor, regina a fost jalnic de nerăbdătoare să-și înduplece persecutorii. Așa că i-a spus lui Richelieu tot ce știa. Numai că Richelieu ezita să-l informeze pe rege, datorită pasiunii acestuia pentru „Domnul cel Mare”.

O oribilă șaradă a fost pusă la cale la începutul verii, când Curtea s-a deplasat în sud, la asediul Perpignanului, la frontiera cu Spania. Atât regele, cât și primul ministru erau bolnavi de moarte. Richelieu avea asemenea dureri, încât era incapabil să se ridice din uriașa litieră în care călătorea; în fiecare noapte trebuiau găuriți pereții unei case, pentru a-l putea transporta pe cardinal în patul unde avea să se odihnească. Prin contrast, Cinq-Mars părea să întruchipeze sănătatea și tinerețea. Însă, deși aflat pe patul de moarte, Richelieu a avut puterea să-i captureze pe complotiști, într-un mod atât de concludent, încât nici regele nu a putut nega probele. La Lyon Richelieu a dezvăluit totul regelui. Distrus, acesta a ordonat arestarea conspiratorilor. Gaston mărturisi totul. Cinq-Mars a fost judecat și condamnat de un om mereu la datorie, cancelarul Séguier. Richelieu ar fi vrut torturarea lui Cinq-Mars după judecată, dar judecătorii

au refuzat. La 12 septembrie 1642, bietul tânăr a fost executat în prezența unei mulțimi uriașe, care s-a delectat cu o altă treabă de măcelar. Cu sentimentul unei realizări, Richelieu remarcă: „Perpignan este în mâinile regelui, iar Domnul cel Mare este pe lumea cealaltă”. Ludovic I-a susținut din nou pe primul ministru, dar nu i s-a mai adresat cu afecțiune și nici nu s-a mai interesat de starea acestuia.

Când moartea l-a luat pe marele cardinal în decembrie, nu se putea spune că problema nobilimii fusese rezolvată. Într-adevăr, Richelieu supraviețuise tuturor încercărilor lor de a pune mâna pe putere, dar această realizare era în cel mai bun caz o operație de stopare. Cardinalul nu eradicase duelurile, după cum o recunoaște în *Testamentul său politic*. Nesupunerea aristocraților continua să reprezinte o caracteristică endemică a politicii franceze. Amenințarea la adresa ordinii și a stabilității sociale fusese exacerbată de războaiele la care Franța luase parte, deoarece unica modalitate cunoscută de guvernul francez în dezvoltarea și susținerea unei armate era de a o preda în mâinile comandanților săi cu sânge albastru. Ce anume putea împiedica un general să-și incite trupele împotriva Coroanei? Soluția lui Richelieu, aplicată în orice situație posibilă, era de a-și numi propriile rude în poziții de comandă importante. Am văzut dependența cardinalului de favorurile regale; să adăugăm la aceasta patronajul și nepotismul și vom obține „sistemul” cardinalului. De asemenea, Richelieu a avut noroc. După ce rebelul conte de Soissons a înfrânt o armată regală, și-a ridicat vizorul câștii cu un pistol și și-a zburat creierii. Numai că autodistrugerea nu a venit întotdeauna în ajutorul autorităților franceze. Imediat după moartea lui Richelieu, regele a permis inamicilor cardinalului să revină acasă. Totul era pregătit pentru Frondă, atunci când a devenit clar cât de puțin realizase Richelieu. Propria sa supraviețuire împotriva comploturilor aristocrației a fost remarcabilă, dar nobilimea franceză nu fusese niciodată reconciliată sau forțată să accepte supremația regală și corolarul acesteia, pierderea puterii politice a aristocrației. Această sarcină avea să fie adusă la îndeplinire, în cele din urmă, de Ludovic al XIV-lea, care nu era nici inteligent ca Richelieu și nici nemilos ca Ludovic al XIII-lea, dar care avea calități ce le lipseau ambilor: subtilitate și șarm.

c) *Parlamentele*

Autoritatea regală era în conflict cu curțile suverane, descendente din medievalul *curia regis* (consiliul regelui). Aceste curți cuprindeau *Cours des Aides*, care reglementau disputele legate de impozite, și *Chambres de Comptes* (camerele de conturi), care înregistrau impozitele și efectuau verificări contabile. Cu toate acestea, printre cele mai importante curți se numărau parlamentele, care pretindeau dreptul de a înregistra edictele regale, după dezbateră și supunerea la vot a acestora. În ultimii 200 de ani, fuseseră create parlamente de provincie în orașele Toulouse, Grenoble, Bordeaux, Dijon, Rouen, Aix-en-Provence și Rennes. Între acestea însă, Parlamentul din Paris era de departe instituția cea mai prestigioasă și mai influentă. Deși nu puteau emite pretenția de a fi reprezentative pentru întregul teritoriu al Franței, nereușita Stărilor Generale din 1614-1615 (vezi pag. 10-12) de a manifesta o comportare responsabilă a determinat o accentuare a prestigiului Parlamentului din Paris.

În timpul lui Richelieu, guvernul a abuzat de instituția *lit de justice* (literal „pat al justiției”), care permitea impunerea unui edict regal fără aprobarea Parlamentului. La fel de nefavorabil a fost percepută utilizarea *comisarilor* Coroanei (reprezentanți speciali), care puteau ignora curțile regale, transferând sub autoritatea consiliului regelui toate cazurile sensibile din punct de vedere politic. De asemenea, consiliul regelui impunea impozite și crea slujbe noi, fără aprobarea curților suverane, pentru a asigura o sursă de finanțare pentru politica externă din ce în ce mai costisitoare a cardinalului. Astfel, motivele de conflict se înmulțiseră.

Utilizarea de către Richelieu a unei justiții arbitrară era un fapt de notorietate. Judecători aleși superficial i-au „judecat” pe Marillac, Montmorency și Cinq-Mars. *Chambre de l’Arsenal* (camera arsenalului) era un tribunal special înființat de Richelieu pentru pedepsirea oponenților politici. Victimele sale erau arestate și judecate în timpul nopții. Parlamentul din Paris a refuzat înregistrarea acestui tribunal la crearea sa în 1631, dar a trebuit să-i dea curs în ianuarie 1632. Această capitulare a survenit după primirea unei delegații de parlamentari în audiență la rege, la Metz: „Sunteți aici numai pentru a-i judeca pe jupân Pierre și jupân Jean și intenționez să vă fac să vă cunoașteți lungul nasului; dacă veți continua, vă voi reteza unghiile până în carne”. Ludovic a fost încă

și mai direct când Parlamentul din Bordeaux a protestat împotriva activităților de ordin judecătoresc ale intendenților lui Richelieu; regele l-a întrerupt pe președinte în plin discurs, trăgându-l de mânecă și strigând: „În genunchi, om de nimic, dinaintea stăpânului tău”.

Cu toate acestea, tratamentul aparent tiranic aplicat de Ludovic al XIII-lea și de Richelieu curților suverane nu era tot. În practica curentă, guvernul asculta criticile și făcea concesii, de exemplu cu privire la impozite și la crearea de noi funcții. Ludovic al XIII-lea, care trebuie accentuat că era judecătorul suprem al deciziilor guvernului său, trecea peste drepturile supușilor săi atunci când, după părerea sa, bunul mers al statului o cerea. Regele nu a pus niciodată la îndoială existența acestor drepturi și nu a impus niciodată poveri suplimentare atunci când binele public nu a impus-o. Iată cum justifică ministrul crearea de noi slujbe în fața Parlamentului din Paris:

- 1 Regele a cunoscut foarte bine marile cheltuieli care i-au împovărat poporul; a regretat că aceste cheltuieli erau necesare și că nu li se poate pune capăt, dar a procedat astfel pentru bunul mers al statului și păstrarea regatului, iar ca una dintre cele mai bune soluții
- 5 suveranul a fost sfătuit să înființeze slujbe noi, care nu vor apăsa greu asupra finanțelor și nu vor necăji poporul.

De asemenea, Ludovic al XIII-lea nu a uitat niciodată că acele curți suverane - care, la început, au aparținut monarhiei - reprezentau o potențială sursă de putere pentru Coroană. Parlamentul din Paris l-a susținut pe Henric al IV-lea în etapele finale ale războaielor religioase, a aprobat Edictul din Nantes și a apărat controlul Coroanei asupra bisericii franceze împotriva papalității. Aceeași instituție a contribuit la creșterea autorității Mariei de Medici când aceasta a devenit regentă după asasinarea lui Henric al IV-lea. Însuși Ludovic s-a adresat Parlamentului din Paris înainte de moarte, pentru a-i cere limitarea puterii regentei a Anei de Austria prin acceptarea drept coregenți a lui Gaston și a lui Condé.

Așadar, politica guvernului față de curțile suverane avea un caracter ambivalent. Pe de o parte, Ludovic al XIII-lea și Richelieu tratau opoziția de pe poziții superioare, iar pe de altă parte se arătau conștienți de faptul că magistrații care alcătuiau curțile și Coroana aveau în comun interese majore. Ar fi o absurditate să susținem că drepturile curților suverane

erau reprimare în mod sistematic și deliberat într-o goană radicală spre absolutism.

Este necesar să evidențiem două aspecte. Primul este acela că guvernul și-a atins scopurile printr-o aplicare în mai mare măsură a combinației între autoritarism și concesii. Combinația dintre un monarh autoritar, un prim-ministru dotat și metode flexibile de lucru s-a adaptat în mod realist la împrejurările acelor vremuri și a redus la tăcere pe potențialii critici sau protestatari. Au fost adoptate măsurile necesare susținerii costurilor în continuă creștere ale politicii externe a guvernului și anihilării vocilor nemulțumite. Al doilea: această politică regală cu un plus de agresivitate a determinat o creștere a indignării publice, care nu era deloc un sentiment superficial și care va determina probleme serioase pe termen lung.

În alte circumstanțe, de exemplu cele din Paris sau Bordeaux în perioada 1648-1653, urmașii lui Ludovic al XIII-lea și Richelieu au trebuit să plătească prețul acțiunilor autoritariste ale Coroanei.

5 Politica economică și financiară a guvernului

Dat fiind faptul că amenințările la adresa autorității regale erau mai mult sau mai puțin reprimare, creșterea impozitelor pentru a susține lupta împotriva inamicilor externi ai Franței trebuie să fi fost un demers relativ simplu. Numai că această soluție nu s-a dovedit a fi oportună, deoarece prosperitatea necesară pentru a accepta un sistem dur de impozite nu exista. Vecinătatea mării, un sol bogat și un climat moderat puteau reprezenta pentru Franța tot atâtea surse de venituri. Cu toate acestea, majoritatea poporului francez trăia într-o sărăcie lucie. Spre deosebire de Olanda sau de Anglia aceleiași perioade, comerțul stagnează și industria era în regres. Cel mai important, agricultura franceză nu reușise să depășească rămânerea în urmă a epocii medievale târzii.

Existau două explicații pentru această descurajantă stare de lucruri. Prima ar fi că etapele pozitive preconizate de guvern pentru dezvoltarea economiei au fost greșit concepute și au provocat mai mult rău decât bine. A doua este nevoia insatiable de bani a Coroanei. Impozitele, nedrept impuse și ineficient adunate, erau atât de grele încât afectau inevitabil economia și mai ales pe cei care dispuneau de cele mai reduse mijloace de a le achita.

a) Strategiile economice ale lui Richelieu

Ca o ironie a soartei, Richelieu era mai interesat, mai bine informat și cu vederi mai largi decât majoritatea contemporanilor săi. Cardinalul manifesta o dorință sinceră de a dezvolta comerțul și industria și era conștient de dezastrul național reprezentat de sărăcia răspândită pe teritorii întinse. Prin abordarea constructivă a problemelor economice, Richelieu l-a anticipat pe Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea; acesta din urmă avea obiceiul să remarce sardonice în ședințele de consiliu: „Colbert ne va spune acum cum ar fi procedat cardinalul Richelieu”. Ca și Colbert, Richelieu invidia eficiența economică a olandezilor. Din păcate totuși, Richelieu nu a reușit să identifice modul în care guvernul său putea contribui la dezvoltarea economiei franceze, precum și prioritățile necesare.

Poate că ideea cea mai inteligentă și aducătoare de beneficii a lui Richelieu a fost aceea de a înființa marina franceză. Astfel, cardinalul proteja și încuraja comerțul, stimula industria constructoare de nave și crea mii de locuri de muncă. În 1626 s-a autoînvătit mare maestru și superintendent general al comerțului și navigației, după desființarea postului de amiral al Franței. La obiecția conform căreia numai guvernatorul Bretoniei putea avea dreptul de a superviza industria navală, Richelieu s-a autonumit guvernator al Bretoniei. Negustorii francezi erau intimidăți de spanioli și de englezi și depășiți în eficiență de olandezi. În Marea Mediterană, pirații din nordul Africii nu se limitau numai la capturarea navelor franceze și transformarea membrilor echipajului în sclavi, dar efectuau și raiduri asupra porturilor Toulon și Marsilia. Richelieu a înființat o garnizoană la Toulon, docuri la Brest și a reactivat La Rochelle. În 1626, Franța avea un amiral, dar nu dispunea de flotă. Zece ani mai târziu, 46 de nave de război franceze de ocean își aveau bazele în porturile de pe țărmul Atlanticului, iar în 1642 erau 63, în timp ce o flotă de 22 de galere, al căror echipaj consta din infractori arestați de intendenții lui Richelieu, opera în Marea Mediterană. Richelieu a oferit o pensie inventatorului submarinului. Vasele de război franceze au contribuit la anihilarea fortăreței hughenote La Rochelle, iar Henri de Sourdis, arhiepiscop de Bordeaux și vărul lui Richelieu, a condus flota din Atlantic la o victorie împotriva spaniolilor.

Această reușită era cu atât mai merituoasă cu cât experiența și tradiția maritimă franceză pe care le putea folosi Richelieu erau limitate. Prin contrast, Anglia, Spania și Olanda aveau tradiții maritime bine „ancorate” și secole de experiență. Dacă Franța avea vreo tradiție maritimă, aceasta era pirateria, care a reprezentat cea mai eficientă armă împotriva inamicilor externi. Marina avea să cunoască o perioadă grea după moartea lui Richelieu, deși și-a demonstrat valențele împotriva englezilor și a olandezilor în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Dar aceasta ar fi fost imposibil în lipsa bazelor puse de Richelieu. Astfel, a fost potrivit ca două din cele mai mari nave de război franceze din secolul al XX-lea să primească numele de *Jean Bart* (unul dintre corsarii lui Ludovic al XIV-lea) și *Richelieu*.

La fel de întreprinzătoare, deși mai puțin încununată de succes, a fost politica de colonizare a lui Richelieu. Cardinalul a început prin a înființa companii comerciale cum a fost *Compagnie de la Nacelle de Saint-Pierre Fleur-delysée*, care aveau menirea de a inaugura un mare imperiu dincolo de ocean. În 1626 a fost înființată Noua Franță (astăzi Nova Scotia), unde o mână de francezi duceau o existență precară, trăind din pescuit și comerțul cu blănuri, fiind mereu atacați de pieile roșii, englezi, animale sălbatice și suferind din pricina climei. Richelieu a făcut tot posibilul pentru a susține Noua Franță și colonia franceză înființată de Samuel Champlain la Quebec în 1608. Dar coloniștii francezi au fost înfrânți în luptă de englezi, care reușeau de asemenea să pescuiască în cantități mai mari, motiv pentru care colonia număra numai 200 de oameni la moartea lui Richelieu. Influența bigoților a determinat acordarea unei atenții sporite convertirii indienilor la catolicism, precum și excluderea totală a hughenotilor, care ar fi putut contribui eficient prin stilul lor auster de viață și prin experiența comercială dobândită. Dar dogma a triumfat asupra bunului simț. O mănăstire, o școală de fete și o școală pentru copiii indieni nu puteau substitui comerțul. Ca o ironie, colonizarea franceză a avut un succes mai mare în Marea Caraibelor, unde Richelieu nu a manifestat un interes la fel de mare. Cu toate acestea, cardinalul a devenit membru al *Compagnie des Iles d'Amérique* și a finanțat construcția unei nave. Această companie obținea profit din prelucrarea zahărului și din transportul de sclavi. Peste 7 000 de coloniști francezi s-au stabilit în insulele St. Kitts, Guadelupa și Martinica, iar port-drapelul

acestui proiect de un mare realism a fost comerciantul breton Nicolas Fouquet, despre care vom mai auzi. De asemenea, Richelieu a mai înființat colonii de negustori francezi în Marea Baltică; dacă nici un vas francez nu a trecut strâmtoarea Sund între Danemarca și Suedia în 1628, în 1630 au trecut 20, iar numărul acestora a crescut la 72 în 1631.

Richelieu era conștient de faptul că, pentru ca activitatea comercială să prospere, era necesar ca negustorii francezi să aibă ce vinde; dar, chiar și aici, realizarea sa nu a fost de durată. Cardinalul critica, pe bună dreptate, lipsa de productivitate a Franței și mai ales rămânerea în urmă a industriei manufacturiere. În timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea, minele și manufacturile Franței realizau mai puțin de o treime din producția Angliei, în timp ce populația Angliei era probabil egală cu o treime din cea a Franței. Richelieu a înrăutățit situația strangulând industria manufacturieră franceză cu reglementări ale guvernului. Nici un patron de atelier meșteșugăresc nu avea dreptul să producă în lipsa unui permis guvernamental. Comerțul era dominat de gilde, care trebuiau recunoscute de către guvern. Inspectorii regali se amestecau în producția de fier și bere. Motivul afișat al acestui control era creșterea standardelor de producție. În realitate, se urmărea strângerea de bani pentru finanțarea politicii externe a lui Richelieu. Rezultatele au fost deplorabile, iar faptul că răscoala normandă din 1639 a început cu linșarea unui inspector de textile la Rouen este semnificativ. Singurul domeniu în care Richelieu a intervenit cu succes a fost piața produselor de lux. Cardinalul a încurajat manufacturile de mătase din Tours, în timp ce covoarele erau țesute la Luvru, produsele din sticlă create în Picardia și oglinzile la Paris. În rest, planurile erau grandioase, dar realizările au fost cel mult modeste.

Nu toate ideile lui Richelieu erau nerealiste sau absurde. Cardinalul a îmbunătățit serviciul poștal, a introdus diligențele și a finalizat canalul Briare, început de Henric al IV-lea. A încercat să prevină ieșirea din țară a metalelor prețioase prin înființarea de taxe pe importul bunurilor de lux și prin încurajarea exporturilor franceze, măsură despre care istoricii sunt de părere că trebuie tratată cu mai multă atenție decât până acum. A făcut tot posibilul pentru a combate daunele aduse comerțului; sub influența sa, *Code Michaud* din 1629 a desființat pedepsirea nobilimii care se ocupa de comerț, deși, din păcate, aristocrații au reacționat cu destulă lentoare la ocazia oferită. De asemenea, după ce s-a opus

importului de mărfuri de lux din Levant, datorită scurgerii de metale prețioase din Franța determinate de acesta, Richelieu și-a schimbat părerea, apreciind că, în ciuda influenței asupra sistemului monetar francez, comerțul cu Levantul a creat mii de locuri de muncă, a stimulat construcția de nave și a determinat o creștere a veniturilor Coroanei:

- Recunosc că am greșit multă vreme față de comerțul între Provența
 1 și Levant. Dimpreună cu alții, am crezut că acesta aducea atingere
 statului, împărțind gândul multora că astfel se golea vistieria
 statului numai pentru a importa bunuri de lux nefolositoare. Dar,
 după ce am aflat amănunte precise asupra aceluși comerț nepopular,
 5 mi-am schimbat părerea din motive atât de bine întemeiate, încât
 oricine își va bate capul încercând să le deslușească va afla că am
 avut dreptate. (*Testament politic*)

Numai că prioritățile supreme ale lui Richelieu veneau în conflict cu binele economic al Franței. Totul a fost sacrificat pe altarul războiului cu Habsburgii. După cum vom vedea, imensele costuri ale războiului au fost compensate printr-un sistem de impozitare sufocant, ceea ce a afectat serios industria manufacturieră și comerțul, deoarece majoritatea populației își putea permite numai strictul necesar, iar guvernul nu dispunea de lichidități ce ar fi putut fi plasate în investiții profitabile. Din pricina războiului, vasele de comerț au dispărut de pe mări; de exemplu, promițătoarea rețea de comerț dezvoltată în Marea Baltică avea să dispară complet până în 1633. În plus, agricultura franceză stagnează, deoarece un număr tot mai mare de țărani erau ruinați de jafurile armatei și de pretențiile perceptorului. Cu toate acestea, nereușita de a susține și moderniza agricultura franceză, care a rămas un fenomen medieval târziu până în secolul al XIX-lea (și după), nu trebuie atribuită integral guvernanților, ci a reflectat prejudiciile aduse de clasele superioare ale societății franceze, care au preferat să investească în cumpărarea de slujbe sau de obligațiuni guvernamentale, într-un contrast izbitor cu contemporanii lor englezi, administratori de proprietăți imobiliare. Nu există nici o dovadă că Richelieu ar fi apreciat gravitatea acestei probleme sau posibilitatea de a introduce îmbunătățiri în, să zicem, creșterea producției de cereale, a numărului vitelor sau a producției de vinuri.

Ochii cardinalului erau fixați pe câmpurile de luptă ale Europei, nu pe terenurile arabile ale Franței.

b) Sistemul de impozitare și protestele populare

- 1 Îmi recunosc totală nepricepere în chestiuni financiare și recunosc că sunteți atât de cunoscător în materie, încât unicul sfat pe care vi-l pot da este să vă folosiți numai de acelea care îi pot aduce regelui cele mai mari foloase, iar eu vă voi susține cu toate mijloacele. (Richelieu către Bouillon, 1635)

Acest citat deseori invocat îl prezintă pe Richelieu în toată fățărnicia sa. E posibil să nu fi fost un vrăjitor într-ale finanțelor, dar știa practic mai multe despre finanțe decât oricare altul de la curtea lui Ludovic al XIII-lea. Era perfect capabil să estimeze consecințele probabile ale costisitoare sale politici externe, a cărei notă de plată trebuia, într-un fel sau altul, achitată. Cardinalul a fost bucuros să lase chestiunea adunării acestor bani pe seama unor subordonați cum era Bouillon, care putea fi apoi acuzat de suferințele produse poporului. Dar istoricii nu pot fi păcăliți astfel. Dacă obiectivele politicii externe a lui Richelieu au fost cele mai oportune pentru Franța și dacă aceste obiective puteau fi aduse la îndeplinire cu un preț mai mic, sunt întrebări la care vom răspunde în finalul acestui capitol. Preocupările noastre imediate le constituie metodele de colectare a acestor impozite pentru acoperirea costului războaielor și efectul acestor măsuri asupra dezvoltării interne a Franței. Ca prim-ministru, Richelieu era, în cele din urmă, responsabil atât de metodele aplicate, cât și de efectele acestora.

Pentru a fi cinstiți, să recunoaștem că adunarea banilor necesari nu era o operație simplă. Cheltuielile militare anuale ale Franței au cunoscut o creștere cu peste 100%, de la 16 la 38 milioane de livre, între 1624 și 1642, în timp ce aliații Franței au primit și ei subvenții apreciabile. Problema găsirii resurselor financiare era complicată de deteriorarea comerțului cauzată de război, invaziile străine și incursiunile de jaf ale armatei.

Sursa principală a veniturilor directe era *la taille*, care era de două feluri: *taille réelle*, impozit local, care era votat de stările dintr-o *pays*

d'états, și *taille personnelle*, care era impozitul pe cap de locuitor impus în restul Franței. Era un fapt de notorietate că *pays d'états* (Provența, Dauphiné, Burgundia, Bretania și Normandia) plăteau impozite scandalos de mici; deși acestea alcătuiau o treime din populația Franței, ele plăteau abia o zecime din volumul total al impozitelor. Cu toate acestea, când istoricii discută despre *taille*, ei se referă la *taille personnelle*. Acest impozit era plătit de majoritatea membrilor stării a treia din *pays d'élection* - clerul, nobilimea, slujbașii și localitățile privilegiate, cum era Parisul, erau exceptate - și nu exista nici o posibilitate de opoziție legală față de sistemul de impozitare. Volumul total al acesteia era fixat anual de consiliul financiar al regelui, care îi informa ulterior pe *trezoreri*, care erau funcționarii responsabili de regiunile fiscale cunoscute sub numele de *généralités*. La rândul lor, aceștia alocau sumele unor funcționari locali, denumiți *élus*, care erau responsabili pentru *élections*, împărțite în parohii. Teoretic, toți acești slujbași trebuiau să discute cu subordonații lor cu privire la contribuția fiecărei regiuni și să-și verifice corectitudinea estimărilor prin inspecții personale.

În realitatea, colectarea acestei *taille* era o perpetuă durere de cap pentru guvern. În perioadele de pace și prosperitate, această operație putea fi efectuată satisfăcător, chiar și de către slujbași necinstiți și incompetenți. Din păcate, cererile crescânde de lichidități ale guvernului au coincis în anii 1630 cu o recesiune la nivel european, o serie de recolte slabe și frecvente epidemii de ciumă. În aceste condiții, funcționarii fiscali, care, reamintim, își cumpăraseră slujbele și se așteptau să obțină un profit, au devenit din ce în ce mai corupți, violenți și ineficienți. Țăranii urau acest impozit, inegal distribuit și inconsecvent adunat; dacă funcționarul local îți era prieten, aveai șanse să scapi mai ușor. Evidențele de *taille* neplătite au dus la confiscări de proprietate și încarcerări ale slujbașilor. La finele deceniului, la colectarea impozitului a fost folosită armata. *Fusiliers pour les tailles*, cum erau numiți, erau trupe de cavalerie ușoară care însoțeau perceptorii în raidurile lor. Soldații îi scoteau pe țăranii necooperanți din case, „împrumutau” din proprietățile mobiliare ale acéstoră, erau în general încurajați să se poarte urât și trebuiau să fie plătiți de localitățile pe care le jefuiau. Utilizarea armatei pentru adunarea banilor justifică termenul de „terorism fiscal”. În final, metoda era contraproductivă, determinând o încrâncenare și o lipsă de cooperare

crescute. În 1634, lui Richelieu i-a venit o idee mai bună. La început, intendenții au fost însărcinați cu supravegherea funcționarilor fiscali, apoi cu fixarea sumelor ce trebuiau plătite de fiecare regiune și, în final, să-i înlocuiască pe acești funcționari pe post de percepatori. Cu toate acestea, nici măcar intendenții nu au reușit să evite transformarea unei bune părți din *taille* în arierate.

Situația în ceea ce privește impozitarea indirectă era la fel de nesatisfăcătoare. Cu mult înainte de Richelieu, impozitele indirecte fuseseră privatizate, cu alte cuvinte arendate unor contractori numiți *traitants* (de la *traité* - înțelegere). Contractorii se angajau să producă pentru guvern o sumă convenită în schimbul dreptului de a aduna cât mai mulți bani din colectarea impozitului. În mod clar, sistemul era imperfect, favorizând corupția și extorcarea de fonduri. Cel mai nepopular dintre toate impozitele indirecte era *la gabelle* - impozitul pe sare. Sarea era o necesitate pentru oricine într-o perioadă când animalele erau sacrificate toamna, iar carnea acestora era sărată pentru a ține toată iarna. Cei care strângeau acest impozit, numiți *gabelleurs*, erau deseori ținta unor manifestări violente, corupția de care dădeau dovadă aceștia fiind de notorietate. În *Testamentul* său, Richelieu recunoștea că, din 19 milioane de livre adunate anual de către *gabelleurs*, în mod normal numai cinci milioane ajungeau în trezorerie. Deoarece războiul a restrâns atât comerțul, cât și consumul, veniturile provenite din impozitele indirecte au scăzut, determinând guvernul să găsească alte surse de finanțare.

Într-o măsură din ce în ce mai mare, Richelieu și miniștrii săi au recurs la surse de venituri nesistematice. Tot mai multe *rente* (obligațiuni guvernamentale) au fost puse pe piață (valorând 11 milioane de livre în februarie 1634) pentru a fi cumpărate cu bani de *rentieri*, cărora li se garanta astfel un venit sigur în viitor; cu alte cuvinte, viitorul era ipotecat pentru binele prezentului. Erau create tot mai multe slujbe care erau vândute celui care plătea cel mai bine; din nou, cu banii jos, contribuabilul va aduna nota de plată în anii viitori. Au fost împrumutate uriașe sume de bani, de obicei cu o dobândă de 20%, cu veniturile din impozitele pe anii următori ca garanție. Până în 1640, guvernul plătea 48,8 milioane livre anual deținătorilor de slujbe și rentierilor, negociase împrumuturi totalizând 37,6 milioane livre, iar veniturile pe următorii doi ani fuseseră ipotocate diverșilor financiari. Cu alte cuvinte, statul se îndrepta către faliment.

Un singur cuvânt - disperare - poate descrie impactul acestor strategii de impozitare asupra stilului de viață al francezilor de rând. Dovada este că disperarea a împins milioane de oameni spre revolte armate. Istoricii sunt de părere că, în jumătatea de secol dintre 1625 și 1675, răscoalele spontane împotriva condițiilor economice și sociale aspre deveniseră aproape la ordinea zilei în satele Franței. Multe dintre aceste revolte reprezentau conflicte locale ce implicau numai câteva sate, erau reprimare rapid și fără îndoială brutal și nu rămâneau menționate nicăieri. Cu toate acestea, pot fi identificate trei mari rebeliuni: din Quercy (1626), cea a muritorilor de foame (*Croquants*), în sud-vest (1636-1637), și a descuților (*Nu-pieds*) în Normandia (1639). Istoricul rus B.F. Porchnev a dat acestor răscoale o explicație de tip marxist, văzând în acestea un protest de clasă al țăranilor și meșteșugarilor exploatați împotriva comercianților și a moșierilor paraziți. Majoritatea istoricilor resping interpretarea lui Porchnev ca simplistă și derutantă. Deși în mod categoric exista un element de ură și invidie la adresa privilegiaților (cum altfel?), impresia dominantă este aceea a unor districte întregi care se ridică împotriva amestecului autorităților centrale în general și a perceptorilor regali în particular. *Croquants* au fost conduși de un nobil, La Mothe la Forêt, care a impus mișcării disciplină și o organizare militară. Deseori, nobilimea și slujbașii întorceau capul în altă parte la vederea perceptorilor bătuți și a distrugerii magaziiilor *gabelleurs*-ilor. Normandia de jos a sfidat autoritatea regală timp de mai multe luni în 1639, după ce un străin cu înfățișare suspectă a fost linșat în Avranches pentru o presupusă introducere a impozitului pe sare. Rebelii s-au autointitulat „armata celor care suferă”, un nume revelator. După cum se va vedea în Capitolul 4, ostilitatea la adresa impozitelor ridicate a stat în spatele rebeliunilor Frondei (1648-1653), cărora urmașii lui Richelieu au trebuit să le facă față.

c) A existat vreo realizare?

Modul în care Richelieu a gestionat economia franceză este o poveste deprimantă. A ignorat agricultura, care a rămas înapoiată și ineficientă. A avut câteva idei promițătoare cu privire la comerț și industrie, dar nu a urmărit punerea lor în practică. Cât privește finanțele și sistemul de impozitare, un sistem deja defectuos a fost agravat și mai mult; un angrenaj

ineficient a fost dus aproape de dezintegrare într-o încercare disperată de a descoperi noi surse de finanțare. Iar dacă ne amintim că în acest timp Richelieu își clădea averea personală, ne vom aștepta ca istoricii să dea un verdict aspru cu privire la activitatea sa în domeniul economiei.

Categoric, miniștrii care răspundeau în fața lui Richelieu pentru gestiunea economiei nu au avut nici ei o misiune mai ușoară. Richard Bonney crede că d'Effiat, ministru de finanțe din 1626 până la moartea sa, în 1632, a fost cel mai bun dintre ei. D'Effiat, după părerea lui Bonney, era destul de cinstit și suficient de competent, introducând mult necesarele reforme și menținând nivelul cheltuielilor la cota medie de 42 milioane de livre anual. Dar d'Effiat a avut norocul de a fi ministru de finanțe înainte de escaladarea costurilor războiului. Nenorocosul său succesor, Claude de Bullion (un nume nu foarte potrivit), a fost o catastrofă (în opinia lui Bonney), nereușind să găsească suficienți bani și simultan falimentând Coroana și ruinând economia națională; „el aplica un sistem nepopular și illogic, care favoriza pe cei puțini în detrimentul celor mulți”. Poate că unica reușită a lui Bullion a fost devalorizarea livrei în 1636; a fost emisă o superbă monedă nouă, *ludovicul de aur*, exporturile Franței au devenit mai competitive, valoarea reală a subvențiilor franceze către aliați a scăzut și guvernul a realizat un profit de 2 milioane livre. În rest, Bullion a fost total lipsit de idei constructive, în afară de aceea de a lăsa guvernul în mâinile unor financiari care erau pregătiți să împrumute bani în condiții avantajoase pentru ei înșiși. La moartea lui Buillon în 1640, funeraliile sale au trebuit să fie organizate în secret, pentru a evita demonstrațiile de bucurie publică. Succesorul său, Bouthillier, s-a dovedit încă și mai neinspirat; Ludovic al XIII-lea arăta că ministrul nu avea nici măcar curajul să răspundă negativ la cererile de bani ale lui Richelieu.

Uimitor, Richelieu a fost absolvit de orice vină. „Nu mă pricep la finanțe” a fost percepută ca pe o scuză valabilă – ceea ce reprezintă o dovadă de bunăvoință, dat fiind că Richelieu era, în ultimă instanță, responsabil cu guvernarea. Un verdict mai corect ar fi acela că Richelieu moștenise un sistem defectuos pe care nu avusese nici timpul, nici înclinația să îl corecteze. Tot ce l-a interesat pe cardinal au fost banii necesari pentru a-și purta războaiele. Astfel că sistemul de impozitare a rămas o afacere coruptă și inefficientă. În mod semnificativ, toate documentele trezoreriei erau arse după verificarea contabilă, cu scopul

pretins de a reduce la minimum „*une confusion horrible*” (într-o descriere a acelor vremuri), dar în realitate pentru a-i salva pe slujbași de la acuzații pe care aceștia le meritau. În anii 1660, Colbert a demonstrat viabilitatea reformei sistemului de impozitare. Nu convenea să se arate că Richelieu și miniștrii săi nu aveau alternative. Adevărul este că, în timp ce Richelieu se făcea că nu vede, contribuabilii erau jefuiți.

6 Absolutismul lui Richelieu

Am stabilit în acest moment că politica lui Richelieu a fost pusă în aplicare cu mari costuri sub aspectul suferințelor umane și al resurselor poporului. După cum am văzut și vom mai vedea în paginile următoare, o mulțime de oameni bine informați și inteligenți au respins obiectivele lui Richelieu și i-au criticat metodele. Cardinalul personal era invidiat și urât din motive serioase. În ultimii șapte ani în care a deținut puterea (1635-1642), intrarea Franței în Războiul de treizeci de ani a exacerbato problemele cauzate de Richelieu. Nu trebuie să ne mire bucuria manifestată la moartea sa. Un istoric a sugerat că cea mai mare realizare a lui Richelieu a fost de a se menține la putere vreme de optsprezece ani. Există un sâmbure de adevăr în această afirmație, dar este mai corect să arătăm că succesul considerabil cu care a obținut banii necesari finanțării politicii sale externe, în ciuda costurilor umane și economice, a opoziției și a lipsei de popularitate, reprezintă o realizare și mai importantă. Cum a reușit? Să fie „absolutismul” un răspuns?

O afirmație fără putință de tăgadă este aceea că vechea teorie a absolutismului lui Richelieu greșește susținând că printr-o superioritate obținută fără eforturi cardinalul a dejucat eforturile inamicilor săi, punând, cu anticipație, bazele statului polițienesc modern. Dimpotrivă, Richelieu a păstrat puterea și a ajuns la rezultatele dorite cu o dificultate extremă și ca un rezultat al unor lupte disperate, al căror rezultat putea fi sau nu cel scontat. Nimic nu poate fi mai îndepărtat de mitul geniului politic rece ca gheața decât nevroticul aflat pe patul de moarte, luptându-se cu Cinq-Mars pentru supraviețuirea sa politică.

Un alt mit care trebuie spulberat este acela că Ludovic al XIII-lea nu era decât o piesă de șah, marele cardinal fiind cel care exercita puterea. Unii istorici au corectat această impresie prin referiri la o monarhie

„bicefală”. Nici acest punct de vedere nu este corect. Nu existau doi conducători, ci unul singur. De la început și până la sfârșit Richelieu a fost primul ministru al regelui și nimic mai mult; „Eram un zero, adică un număr care înseamnă ceva numai când alte numere sunt adăugate în fața sa”, remarcă Richelieu retrospectiv. Lloyd Moote, biograful lui Ludovic al XIII-lea, arată că regele avea opinii proprii puternice, de care trebuia să se țină seama. De exemplu, deciziile în favoarea războiului au aparținut lui Ludovic, ca și refuzul de a-i grația pe conspiratorii condamnați. S-a sugerat, pe bună dreptate, că cruzimea lui Ludovic iese la iveală din ambele decizii; regelui îi plăcea războiul, iar dacă tatăl său fusese supranumit Henric cel Milostiv, el era Ludovic cel Drept, care respecta regulile jocului, trimițându-i pe trădători la moarte pe care o binemeritau.

Nu numai că Ludovic era șeful, dar era un șef aspru și imprevizibil. Chiar și Richelieu se purta cu mânuși cu regele, trimițându-și unul dintre „protejați” să fie mereu în apropierea suveranului, pentru a-i raporta care sunt toanele acestuia și pentru a semnală momentele potrivite pentru cereri sau sugestii. Richelieu nu a făcut niciodată greșeala lui Concini sau Luynes de a-l face pe rege să se simtă ignorat, pentru că Ludovic îi semnală rapid cardinalului dacă vreuna dintre dorințele sale erau trecute cu vederea:

- 1 Am dat toate ordinele pentru înrolarea celor șase regimente, precum și a două regimente noi și a cavaleriei. Vă scriu plin de mânie după ce un comisar pe nume Renart a redus toate vechile regimente cu 400 de oameni... toate acestea îndeplinite la ordinele domnului
- 5 de Buillon, fără ca acesta să fi vorbit cu mine despre aceasta. Este ciudat de-a binelea că se dau asemenea ordine fără ca eu să o știu.

În asemenea cazuri, miniștrii se bazuiau pe protecția lui Richelieu. Iată ce-i scrie, cu teamă, Claude de Bouthillier patronului său:

- 1 O scrisoare a domnului de Noyers către domnul cancelar mi-a arătat că Regele a fost nemulțumit că am creat slujba de *prévôt* general pentru provinciile din consiliu fără a-i pomeni despre aceasta Majestății Sale. Eminența Sa își va aminti, dacă
- 5 binevoiește, că am avut onoarea de a-i pomeni eu însumi despre această chestiune.

Această scrisoare prezintă un motiv de o importanță vitală pentru supraviețuirea lui Richelieu ca prim-ministru. El a înțeles perfect că predecesorii săi au fost subminați de propriii lor colegi, în măsura în care ministeriatele anterioare au fost întodeauna dominate de facțiuni rivale. Într-adevăr, Ludovic al XIII-lea agreea ideea de a asmuți grupurile de miniștri unele împotriva altora. Richelieu era hotărât să contracareze această tendință, construindu-și ca atare o echipă de colegi, alcătuită exclusiv din propriii săi clienți sau protejați. Natural, un asemenea guvern nu putea fi creat peste noapte; ne amintim că Mussolini a avut nevoie de șase ani pentru a-și elimina inamicii din guvern, după ce a ajuns la putere. Ziua Păcăliților i-a dat, în fine, lui Richelieu posibilitatea de a scăpa de ultimii săi rivali (vezi pagina 76).

În final, cei mai importanți miniștri erau cu toții clienții lui Richelieu, total loiali patronului lor care nu puneau la îndoială supunerea. Astfel, când Richelieu l-a admonestat pe Buillon că „nu se ocupă de treburile regelui cu aceeași pasiune și entuziasm dovedite în propriile sale afaceri”, Buillon n-a putut decât să murmure cu jumătate de glas ceva despre „cheltuielile” lui Richelieu. Tipul specific de ministru al lui Richelieu era Sublet de Noyers, ministrul de război, un om mic de statură, având darul organizării; deși încercările sale de a transforma haosul în ordine au fost exagerate, acesta poate fi considerat unul dintre creatorii viitoarei armate franceze. Sau Bouthilliers, tatăl și fiul, responsabili cu afacerile externe și finanțele; prieteni de familie ai lui Richelieu, erau total subordonați acestuia, fiind incapabili de inițiativă sau de neloialitate. Cititorul își va aminti de îngrijorarea lui Ludovic al XIII-lea că Bouthillier-tatăl nu avea curajul să spună „Nu” (vezi pagina 91). Bouthillier cel tânăr, care-și cumpărase moșia și titlul de Chavigny, era cunoscut ca „domnul cel tânăr”, poreclă întemeiată dacă ne gândim că a fost numit secretar de stat pentru afacerile externe la vârsta de numai douăzeci și patru de ani. „Să fie fiul lui Richelieu?”, a fost reacția Curții. Dar o asemenea speculație nu era necesară. Chavigny era opțiunea ideală, din punctul de vedere al lui Richelieu. Ambițios, politic, inteligent, dar slab, Chavigny își îndeplinea cu meticulozitate obligațiile oficiale, iar neoficial își folosea șarmul pentru a „îndulci” relațiile dintre patronul său, cardinalul, și Ludovic sau Gaston.

Richelieu și-a înălțat în slujbe multe dintre rudele sale. Fratele său, călugărul cel excentric, a devenit arhiepiscop de Lyon; vărul său, de

Sourdis, a devenit arhiepiscop de Bordeaux și, așa cum am văzut, un amiral de succes; un alt văr, La Meilleraye, era administrator al Marinei; unchiul său a ajuns intendent, iar nepotul său, de Brézé, a purtat negocieri cu regele Suediei. Richelieu l-a separat pe Condé de prietenii săi belicoși, și-a măritat propria nepoată cu fiul lui Condé, ducele d'Enghien, și i-a dat noului său ginere un post de comandă în armată, unde acesta a reușit să strălucească. Opinia lui Richelieu coincidea cu a amiralului Fisher, creatorul Marinei britanice moderne, care spunea că „nepotismul este secretul eficienței”. Acești oameni, clienții și rudele lui Richelieu, erau ochii și urechile acestuia, de o totală încredere și dependență față de patronul lor. Sub protecția sa, aceștia au beneficiat de căsătorii avantajoase, s-au îmbogățit și au guvernat Franța. După moartea lui Richelieu, au căzut în dizgrație. În timpul vieții sale însă, alcătuiau o echipă redutabilă.

„Au guvernat Franța”, dar în ce fel? Au existat evoluții instituționale și administrative radicale. Am discutat deja despre campania guvernului împotriva curților suverane. Victorii considerabile au fost obținute în anii 1630, când Richelieu a convins Dauphiné, Burgundia și Provența să-și negocieze statutul de *pays d'états* în schimbul unor facilități legate de impozite, permițând astfel funcționarilor guvernului să administreze aceste provincii fără intervenția stărilor locale. Totuși, Richelieu era prea realist pentru a determina înțelegeri similare cu provincii de o independență înverșunată cum erau Languedocul sau Bretania. Cardinalul a dovedit același realism în relațiile sale cu guvernatorii provinciilor. Uneori erau necesare și metode mai dure, cum a fost cazul înlocuirii lui Montmorency după eșecul revoltei sale din Languedoc sau preluarea cu succes de către Richelieu a Bretoniei. Cu toate acestea, cooperarea și nu confruntarea era cuvântul de ordine în relațiile cu marii aristocrați care guvernavu provinciile, ceea ce este valabil mai ales la introducerea intendenților, la început pentru a supraveghea pe funcționarii fiscali cum erau trezorerii și *les élus*, iar în 1642 pentru a prelua efectiv activitatea de colectare a impozitelor. Opinia încetățenită era aceea că intendenții au reprezentat o provocare deliberată la adresa guvernatorilor de provincie. Cu toate acestea, cercetări recente au arătat că deseori guvernatorii erau încântați de sprijinul intendenților. „Între ei nu a avut loc nici un conflict fundamental de interese sociale sau politice” (R.R. Harding).

Așa cum a fost, intendentul a reprezentat instrumentul ideal în crizele anilor 1630-1640. Richard Bonney scria: „Războiul și mai ales cerințele fiscale impuse de acesta s-au dovedit a fi factorul decisiv în favoarea înființării funcției de intendent”. Între 1630 și 1648 au fost numiți 150 de asemenea slujbași, mulți dintre ei înrolați în armată și având în sarcină disciplina, prevenirea jafurilor, asigurarea proviziilor și a soldei. Durata serviciului era de trei ani, iar posturile nu se puteau cumpăra, deci intenidenții puteau fi oricând concediați. Erau flexibili, eficienți și obedienți. O mare parte din succesul lui Richelieu poate fi atribuit intenidenților. Nu numai că au reușit să adune bani, dar au constituit veritabili *agents de combat* când era necesară contracararea opoziției. În timp ce revoltele importante erau înăbușite de armatele regale sau de represiunea judiciară a cancelarului Séguier, cum s-a întâmplat în Normandia (1639), intenidenții aveau de înfruntat o opoziție mult mai redusă. În iulie 1629, La Thuillerie, intendentul din Poitou, a folosit două companii de cavalerie pentru a anihila protestele împotriva impozitelor. Foullé a procedat similar la Quercy în august 1637, trimițând trupe în regiunile în care *la taille* nu fusese plătită și punând sub acuzare pe țărani rebeli. Laffemas, intendent în Champagne, îi scria lui Séguier în martie 1633:

- 1 Cu această ocazie nu vă voi mai plictisi cu alte trebur, în afară de a vă informa că am emis decrete pentru arestarea a 34 de gentilomi și altor persoane care au ridicat trupe împotriva regelui și sunt gata să ordon arestarea altor opt, care au provocat multe
- 5 necazuri în provincie. Întrucât cei mai mulți dintre ei au fost condamnați în lipsă, v-aș fi foarte recunoscător dacă m-ați informa ce dorește regele ca să se facă cu casele acestora. Poporul așteaptă să se dea un exemplu, pentru ca ei să nu mai fie urmați și de alții.

Inovațiile administrative au fost corelate cu încercări progresiste de a atrage arta și literatura în slujba guvernului. După cum am văzut, Richelieu era un patron cu discernământ al arhitecților și al pictorilor, pe care îi folosea pentru glorificarea statului și a sa personală. La loc de cinstă în castelul cardinalului de la Richelieu erau așezate portrete ale

... înregistrate ale pictorilor obținute în timpul

domniei. Parisul a fost înfrumusețat cu piețe și palate noi în cinstea lui Ludovic al XIII-lea. Richelieu a construit o capelă nouă pentru Sorbona, care urma să fie atât un tribut adus culturii franceze, cât și propriul său mausoleu. În 1634 a fost fondată Academia Franceză, pentru conservarea și dezvoltarea frumuseții limbii franceze. Una din menirile Academiei a fost demonstrată de disputa dintre Richelieu și Pierre Corneille, cel mai mare dramaturg al perioadei. Piesa lui Corneille *Cidul* a atras supărarea lui Richelieu din trei motive; eroul era spaniol, se bătea în duel și reprezenta tradiția aristocratică a violenței puse în slujba onoarei de familie, adică exact ceea ce Richelieu se trudea să scoată în afara legii. Iată cum se apără eroul lui Corneille:

Pe tatăl meu căzuse o groaznică rușine
 Ce mă privea-n aceeași măsură și pe mine.
 Știi ce-nsemnează-o palmă pentru un om cinstit.
 Am căutat să aflu făptașul, l-am găsit
 Am răzbunat onoarea-mi și pe iubitul-mi tată.
 Și dac-ar fi nevoie, aș face-o înc-o dată.*

Această gloriificare a duelurilor l-a indignat pe Richelieu, care a cerut Academiei să condamne piesa. Primul răspuns al Academiei nefiind destul de dușmănos, Richelieu i-a cerut să se gândească mai bine. Așa cum se întâmplă de obicei cu piesele cenzurate, cu cât se aruncă mai mult anatema asupra lor, cu atât se bucură de un succes mai mare. Însă Corneille i-a dedicat cardinalului următoarea sa piesă.

Cea mai fățișă încercare a lui Richelieu de a influența și a direcționa opinia publică a fost ziarul *Gazette*, fondat în februarie 1635. Acesta a reprezentat o încercare sofisticată de a prezenta realizările guvernului într-o lumină favorabilă. Referiri ultralaudative la adresa regelui și a primului său ministru erau intercalate cu atacuri ofensatoare și nedrepte îndreptate împotriva criticilor guvernului. Victoriile de mică importanță erau exagerate, iar detaliile care puteau afecta imaginea Franței erau omise. Richelieu însuși scria articole și corecta șpalturile. La un preț de patru sous, *Gazette* era prea cositisitor pentru majoritatea buzunarelor, dar apăsarea în fiecare sâmbătă, era afișat la fiecare colț de stradă și era citit de multă lume.

---

* Corneille, *Cidul*, în românește de Șt. O. Iosif, Ed. Albatros, București, 1973.

Oare inovațiile remarcabile și cu spirit întreprinzător ale lui Richelieu justifică eticheta aplicată cardinalului de „fondator al absolutismului francez”? Răspunsul la această întrebare depinde în mare măsură de ceea ce se înțelege prin „absolutism”. După cum am văzut, unii istorici nu sunt de părere că termenul ar putea fi folosit cu succes pentru a caracteriza întregul context politic al secolului al XVII-lea. Dacă, totuși, acceptăm că o guvernare absolutistă echivalează cu absența unui control constituțional sau juridic și, în consecință, cu exercițiul neștirbit al puterii regale, se pune întrebarea: a avansat semnificativ în această direcție monarhia franceză în timpul ministeriatului lui Richelieu?

Răspunsul trebuie să fie afirmativ. Nu se poate pune la îndoială faptul că Richelieu a modificat radical peisajul politic al Franței secolului al XVII-lea prin distrugerea opoziției la adresa Coroanei. Pentru că, prin apărarea propriei poziții și a politicii sale, Richelieu apăra în ultimă instanță pe regele pe care îl slujea. Intendenții lui Richelieu garantau că ordonanțele regelui erau aplicate cum nu mai fuseseră până atunci. Pentru a obține venituri fără precedent pentru politica sa externă, cardinalul a dezvoltat semnificativ forța coercitivă a statului. Exploatarea inteligentă a propagandei în numele regelui găsea explicații pentru acest proces, demonstrând că regele reprezenta și apăra adevăratele interese ale statului.

Pe de altă parte, dacă Richelieu a fost sau nu fondatorul așa-numitei monarhii absolute este o altă chestiune. Fără îndoială, cardinalul a construit pe fundațiile lăsate de predecesorii săi. Lui Henric al IV-lea îi plăcea să spună „Vreau să mi se dea ascultare” și pe durata scurtei sale domnii a întreprins multe pentru a restabili credibilitatea monarhiei. Chiar și despre Maria de Medici se crede în prezent că a încercat să apere autoritatea și independența Coroanei. Mai mult, am văzut că Richelieu era, într-un sens foarte real, inferiorul lui Ludovic al XIII-lea, căruia trebuie să i se recunoască, în ultimă instanță, meritul pentru cele îndeplinite în timpul domniei sale. Din nou, presupusele „fundații” ale lui Richelieu s-au dovedit în mod categoric nesigure în fața imenselor probleme pe care le-au avut de rezolvat succesorii săi. A fondat cardinalul cu adevărat ceva?

La examinarea acestor probleme, poate că vor apărea și altele, mai interesante. Suferința provocată de Richelieu poporului francez a fost

dintre bogați și săraci, s-a accentuat. La moartea lui Richelieu, Franța „fierbea” de nemulțumire. Politica externă a lui Richelieu a ruinat nu numai Franța, ci cea mai mare parte a Europei. Realizările pozitive ale cardinalului nu pot fi puse la îndoială. Dar au meritat acestea toate costurile și toată suferința provocată?

7 Richelieu pro și contra: o evaluare

Istoricii sunt de acord cu contemporanii lui Richelieu că moartea cardinalului a reprezentat un moment de cumpănă. În mod categoric, Ludovic al XIII-lea a înțeles semnificația dramatică a evenimentului. Deși regele a fost auzit râzând nemilos după vizita la patul muribundului, la ultima întâlnire a celor doi, regele a fost mișcat de situația în care se afla cardinalul, i-a oferit acestuia gălbenuș de ou și i-a refuzat demisia. Ludovic era convins că marele cardinal merita să moară așa cum trăise, ca prim-ministru al Franței. După moartea cardinalului, nimic nu avea să mai fie ca înainte. În ceea ce privește munca sa de o viață, un pamfletar englez scria că „Richelieu a fost nenorocirea și mândria epocii sale”.

Deci ce a realizat Richelieu?

Răspunsul trebuie să fie: „foarte mult”. După spusele aceluiași pamfletar, „a subjugat Franța, a îngrozit Italia, a chinuit Spania și a cutremurat Germania”. Dacă prioritatea lui Richelieu a fost distrugerea Habsburgilor și înlocuirea Spaniei cu Franța ca putere europeană dominantă, s-a muncit mult cu sabie. Dacă ar mai fi fost multe de făcut, armatele Habsburgilor au fost înfrânte, conducătorii lor umiliți și economiile naționale ruinate. Desigur, nu toate acestea au fost opera Franței. Suedezii, olandezii și germanii au avut rolul lor. În același timp cu victoriile lui Gustav Adolf, olandezul Piet Hein a distrus planurile economice ale guvernului spaniol în 1628 capturând flota ce ducea, în fiecare an, în vistieria Spaniei, argintul minelor din Peru. Cu toate acestea, sub guvernarea lui Richelieu, Franța a devenit principalul rival al Spaniei.

Într-adevăr, admiratorii lui Richelieu pretind că, în momentul morții cardinalului, Franța devenise deja marea putere a viitorului. Frontierele fuseseră întărite prin ocuparea Lorenei, capturarea orașului Breisach și preluarea Roussillonului (vezi harta pag. 158), armatele franceze

primiseră botezul focului, noi lideri fuseseră descoperiți și se puseseră bazele unei organizări care avea să-i permită lui Ludovic al XIV-lea să recruteze jumătate de milion de oameni. Într-o vreme, Marina Franței consta dintr-un amiral care nu avea nave. Richelieu a desființat funcția și a creat navele, șantierele navale și marinarii. Primii pași - poate ezitanți, dar autentici - fuseseră făcuți în direcția înființării unui imperiu francez peste ocean. Iată un motiv de a-l prezenta pe Richelieu ca pe un creator francez patriot și naționalist.

La fel de profunde au fost schimbările realizate în interiorul Franței. Vechea interpretare a „absolutismului” lui Richelieu simplifica excesiv politica acestuia și exagera realizările cardinalului. Cu toate acestea, campania sa de întărire a autorității Coroanei s-a bucurat de un succes remarcabil. Mai întâi, a înfruntat și a învins forțele distructive care perpetuaseră instabilitatea politică și socială în Franța în ultima sută de ani, și anume structura militară a hughenotilor, falsul feudalism medieval târziu al aristocrației și pretențiile arogante ale parlamentelor. Richelieu a obținut aceste rezultate prin crearea unei baze de putere regale atât în centrul de guvernare, cât și în provincii. De asemenea, cardinalul și-a creat propria sa poziție prin exploatarea favorurilor regelui, prin recrutarea unei echipe administrative complet loiale și printr-o exploatare inteligentă a patronajului. Sub presiunea implicării în Războiul de treizeci de ani, din 1635 până în 1642, Richelieu a creat „statul războinic”. Rezultatul a fost autoritarismul regal sau, dacă preferați, absolutismul. Richelieu a atras în serviciul acestui stat artele, literatura și biserica. El a adoptat o atitudine cvasitotalitară, încercând să captureze sufletul Franței. Dacă prin termenul „om mare” se înțelege o „persoană care a adus schimbări radicale mediului în care a trăit”, atunci Richelieu a fost un om foarte mare.

Totuși, nici una dintre aceste realizări nu ne împiedică să ne întrebăm dacă politica lui Richelieu a fost 100% o reușită și dacă strategiile cardinalului au fost în adevăratul interes al Franței și al Europei.

Am observat că o bună parte din politica externă a lui Richelieu a fost un dezastru. După ce intervenția suedeză a adus Franța într-o poziție jenantă și apoi a determinat victoria armatei imperiale spaniole de la Nördlingen, începând din 1635, intervenția franceză s-a dovedit a fi un eșec costisitor, cel puțin până la moartea lui Richelieu. Chiar dacă au

fost evitate o invazie și înfrângerea finală, admiratorii lui Richelieu nu pot pretinde că realitatea a fost conform planurilor.

De asemenea, există motive puternice pentru a argumenta că politica internă a lui Richelieu era una de azi pe mâine, creând probleme imense și practic insolvabile pentru urmașii cardinalului. Am văzut cât de ridicate au fost costurile pe care Franța a trebuit să le suporte pentru experiența de a fi guvernată de Richelieu. Admiratorii săi susțin că foametea, terorismul fiscal, falimentul, moartea și lipsurile pot fi justificate de victoria finală împotriva Habsburgilor. Vom reveni în curând la acest punct de vedere. Totuși, se poate pune în mod sigur problema dacă Franța a beneficiat de pe urma instaurării statului războinic, a manipulării opiniei publice, a sfidării parlamentelor și a întăririi puterii monarhice. Poate că acesta era pentru Franța unicul drum spre progres, dar nu poate reprezenta o justificare pentru absolutism.

De asemenea, Richelieu poartă mare parte din responsabilitatea extinderii și continuării Războiului de treizeci de ani în Europa. Toate războaiele sunt de temut, dar există suficiente mărturii contemporane care atestă că acest război a fost deosebit de neplăcut. De exemplu, pictorul Jacques Callot a zugrăvit orori altfel inimaginabile: rânduri de țărani spânzurați de soldații care jefuiesc, în timp ce preotul dă iertarea celui care urmează să moară, copii mici transformați în canibali, căruțe pline de călugărițe care se îndreaptă spre bordurile soldaților. Pe bună dreptate, un istoric modern, Robert Knecht, compară întinderea Războiului de treizeci de ani pe harta Europei cu o uriașă pată de petrol: murdară, obscenă, aparent de neoprit, aducând pângărire și moarte celor pe care îi copleșea.

Blamarea lui Richelieu, atât pentru suferința poporului francez, asupra politic și stors de impozite dincolo de puterile sale, cât și pentru victimele Războiului de treizeci de ani, implică pericolele unei judecăți morale, unei viziuni imparțiale și anacronismului. Trebuie avut în vedere că este inadmisibil să judeci practici acceptabile în secolul al XVII-lea prin prisma standardelor secolului al XX-lea. Pentru a lua un exemplu evident, pare șocant și ipocrit ca un exponent de frunte al creștinătății să adune o avere de 22 milioane de livre, din care o bună parte acumulate din veniturile bisericii, în timp ce francezii mureau de foame. Dar Richelieu nu făcea decât ceea ce ar fi făcut orice cleric aristocrat al timpurilor sale. Similar,

mii de patrioți francezi au aplaudat fără rețineri campania lui Richelieu de a transforma Franța într-o mare putere, cu frontiere sigure; numai astfel se putea contracara încercuirea Habsburgilor. În urma evenimentelor de la Nördlingen și Corbie, aceștia au acceptat explicația că „declinul Spaniei”, menționat în manualele noastre de istorie, se petrecea cu adevărat. Ludovic al XIII-lea și Richelieu erau convinși că Spania era inamicul public numărul 1, iar pentru a fi cinstiți trebuie să recunoaștem că Olivares era la fel de agresiv și de intransigent ca Richelieu. În plus, a răspunde prin luptă la asemenea provocări ținea de tradițiile aristocrației. Oricât de deplorabil pare războiul pentru noi sau pentru țărani francezi și germani, acesta nu era și punctul de vedere al contemporanilor lui Richelieu cu putere de decizie.

Mai mult, dacă anacronismul trebuie evitat, există și pericolul opus de a presupune că oamenii din trecut erau proști, incapabili să judece rațional și lipsiți de sensibilitate morală. Spre cinstea sa, Ludovic își manifesta îngrijorarea astfel: „Ah, bietul meu popor, pe care nu-l pot încă elibera de suferințele sale din pricina acestui război în care am intrat”. Pe de altă parte, Richelieu nu era atât de plin de compasiune: „Oamenii trebuie asemuiți cu animale de povară învățate cu un tratament prea bun”. La Regensburg, partizanul lui Tilly, de Flamel, discuta cu diplomatul lui Richelieu, părintele Iosif: „Ești capucin, deci ești obligat să faci tot posibilul pentru a aduce pacea creștinătății, și totuși ești omul care va începe un război sângeros. Ar trebui să te înroșești de rușine”. Părintele Joseph a pretins scuze și a fost evident afectat de această critică incomod de ascuțită.

În ceea ce-l privește pe Richelieu, episcopul de Lisieux a fost șocat de seninătatea cu care cardinalul și-a primit moartea. Se pare că papa Urban al VIII-lea ar fi avut o părere chiar mai cuprinzătoare. El a militat în mod constant pentru pacea între puterile catolice și a refuzat să acorde pălăria de cardinal părintelui Joseph, pe motiv că acesta făcea propagandă în favoarea războiului. Iată cum a comentat moartea lui Richelieu: „Dacă Dumnezeu există, atunci cardinalul Richelieu va trebui să răspundă pentru multe; dacă nu există, atunci a procedat foarte bine”. Când Ludovic al XIII-lea, la sfatul lui Richelieu, a încercat să mărească efortul de război al Franței prin așezarea „persoanei noastre, a Coroanei noastre, a statului nostru și a supușilor noștri” sub protecția Fecioarei Maria, a fost întâmpinat de vorbele austerului și curajosului Saint-Cyran: „Nimic

nu-L supără pe Dumnezeu mai tare decât punerea religiei și a pietății în slujba politicii". Este evident că oamenii secolului al XVII-lea erau capabili să detecteze ipocrizia și să sesizeze tragedia războiului. Ei au fost acolo, au văzut ce se întâmplă, au trăit pe pielea lor consecințele politicii lui Richelieu. De asemenea, francezii care s-au bucurat la moartea lui Richelieu nu pot fi acuzați de „anacronism”.

Un alt pericol se impune a fi evitat. Niciodată nu trebuie să presupunem că ceea ce s-a întâmplat trebuia să se întâmple. Războaiele izbucnesc datorită unor decizii conștiente și deliberate, care aparțin conducătorilor și miniștrilor acestora. Ca rezultat al acestor decizii, pacea este distrusă de război. „Doamne, dă-ne pace, Doamne din ceruri, dă-ne pace”, se ruga un țaran german în 1629. Dar politicienii Europei au decis altfel. „Conducătorii Franței nu aveau de ales”, susțin istoricii. Și totuși au avut de ales. Altfel, reportul lui Richelieu despre Pinerolo trimis lui Ludovic al XIII-lea (vezi pag. 59-60) nu ar fi avut nici un rost. „A fi sau a nu fi, aceasta era întrebarea. Franța a ales să existe!”, scria un exaltat istoric francez, V.L. Tapier. Adevărul este că stăpânii Franței *aveau* de ales. Întrebarea la care istoricii trebuie să răspundă este dacă alegerea făcută a fost cea corectă și dacă într-adevăr era o problemă de „a fi sau a nu fi”.

Există, bineînțeles, întrebări care trebuie cel puțin puse. De exemplu, erau conducătorii Franței și ai Spaniei capabili să-și rezolve diferendele fără un conflict armat? De ce pacea din 1627 sau cea din 1630 nu a putut fi păstrată? Era amenințarea cu încercuirea Habsburgilor atât de mare încât numai războiul o putea îndepărta? Nu cumva „înlăturarea încercuirii Habsburgilor” era pur și simplu numele de cod pentru „instaurarea hegemoniei Franței în Europa”?

Despre „încercuiri” am mai auzit. Un dezastru chiar mai catastrofal decât Războiul de treizeci de ani a avut loc deoarece Kaiserul și generalii săi se încăpățâneau să creadă că țara lor era „încercuită”. Totuși, prin articolul 231 al Tratatului de la Versailles, aceștia au fost considerați criminali de război. Se pare chiar că s-a sugerat că, dacă în momentul izbucnirii unui război, toți diplomații implicați ar fi spânzurați, războaiele ar fi mai puține. Amprenta evidenței se aplică în mod clar primului război mondial, iar istoricul C.V. Wedgwood arată că, similar, Războiul de treizeci de ani a reprezentat o catastrofă evitabilă și sterilă: „S-ar putea ca oamenii să-și fi dat seama de inutilitatea actului de a judeca cu sabia,

nu cu mintea”. Mai mult, același istoric merge până acolo încât descrie pacea din Westfalia ca o „rearanjare a hărții Europei pentru următorul război”, adică pentru următoarea „încercuire”, cu alte cuvinte.

Chiar dacă suntem de acord că amenințarea Franței de către Habsburgi nu era o vorbă goală, este oare acest fapt de natură să justifice o asemenea vărsare de sânge? De asemenea, pare ciudat să susții că înăbușirea libertăților și crearea statului războinic în Franța era unica soluție și că terorismul fiscal era cea mai bună metodă de impozitare. Destul de curios, Olivares, rivalul lui Richelieu, a introdus reforme fiscale radicale în Spania. Mai mult de atât, în anii 1660 Colbert a demonstrat că „sistemul” fiscal francez poate și trebuie să fie reformat. „Respectul este moartea istoriei”, scria istoricul francez Michelet. Poate cineva să sugereze că Richelieu s-a bucurat de mai mult respect decât i se cuvenea?

Există un motiv special pentru a fi sceptici. De unde provine idolatrizarea lui Richelieu nu este un secret. De la Richelieu însuși. Pe patul de moarte cardinalul i-a adresat regelui un mesaj de adio bine gândit: „Am consolarea că las regatul vostru pe cele mai înalte culmi de glorie și prestigiu pe care le-a cunoscut vreodată, iar toți inamicii voștri învinși și umiliți” - un rezumat în cel mai bun caz discutabil. În timpul carierei lui Richelieu am remarcat sofisticata exploatare a propagandei în folosul țării, al monarhului și al guvernului său și totul pe cheltuiala inamicilor și criticilor săi. Este evident că altarul lui Richelieu a fost ridicat de Richelieu însuși. Dacă acum cardinalul este creditat ca fiind „cel mai mare slujitor pe care l-a avut Franța vreodată”, aceasta este exact părerea lui Richelieu despre sine însuși. Dibăcia și devotamentul cardinalului erau scoase în evidență în *Gazette*. O dată, Richelieu a primit un șpalt al unui articol care îl descria ca pe un erou. A șters „erou” și a scris „semizeu”.

Este interesant de remarcat următoarea paralelă:

- 1 Avansata știință sovietică a războiului a cunoscut o dezvoltare accentuată datorită tovarășului Stalin. În diversele etape ale războiului, tovarășul Stalin a găsit soluțiile cele mai potrivite. Abilitatea militară a lui Stalin s-a manifestat atât în faza ofensivă,
- 5 cât și în cea defensivă. Geniul tovarășului Stalin i-a permis să intuiască și să dejoace planurile inamicului. Stalin nu și-a permis

niciodată ca activitatea să-i fie umbrită de cea mai vagă urmă de vanitate, îngâmfare sau adulare de sine.

Autorul acestui raport era, bineînțeles, Stalin. În afară de ultima frază, aluzia magistrală la modestie, totul poate fi comparat cu scrierile lui Richelieu despre sine. Ca și Stalin, cardinalul a scris toate acestea pentru a-și influența atât contemporanii, cât și posteritatea, deoarece avea un simț al istoriei foarte dezvoltat. Cât de bine a reușit!

Comparația cu Stalin este utilă, deoarece mai există și alte paralele. Amândoi au primit o educație religioasă, urmând să devină preoți, deci erau familiarizați cu intelectualismul metodic al seminarului religios. Ambii aveau idei întreprinzătoare și pe termen lung cu privire la viitorul economic al țărilor lor. Ambii își asmuțeau rivalii unii împotriva altora și erau nemiloși în reprimarea opoziției. Séguier a fost un Vișinski al lui Richelieu. Obsesia lui Stalin de a crea un bloc de putere care să contracareze următorul atac capitalist după înfrângerea hitlerismului amintește de obsesiile lui Richelieu privind încercuirea Habsburgilor.

Chiar mai izbitoare decât asemănările dintre Richelieu și Stalin sunt contrastele, care ne invită să apreciem persoana cardinalului. Chiar dacă Richelieu avea o fire răzbunătoare, nu era dominat de suspiciuni paranoice față de toți cei din jurul său. Nu l-a egalat pe Stalin nici în materie de ucideri în masă, nefiind un monstru. Spre deosebire de Stalin, avea o simpatie cultivată și cunoscută pentru arte. Dacă Richelieu i-a dezamăgit pe alții și poate și pe sine în ceea ce privește puritatea motivelor sale în servirea statului, o mulțime de alte personaje istorice au procedat în mod similar. Setea de putere tiranică nu era atât de crudă ca a lui Stalin. Și spre deosebire de Stalin, Richelieu și-a distrus sănătatea și a muncit până la moarte în slujba intereselor Franței, așa cum le înțelegea el. Dacă îl vom aprecia sau nu pe Richelieu conform propriei sale evaluări, să recunoaștem că a muncit din greu pentru cele 22 de milioane de livre!

Pentru a rezuma, comparația între Richelieu și Stalin evidențiază aspecte importante ale discuției. Când evaluăm realizările celor doi, ne aflăm în preajma unei puteri de calibru. Ambii au determinat transformări profunde ale mediului în care au trăit. Ambii au făcut mult bine, dar și foarte mult rău. Oare binele a contracarat răul sau invers? Nimeni nu îl poate numi acum pe Stalin „cel mai mare slujitor pe care l-a avut Rusia”,

deoarece costurile realizărilor sale, sub aspectul suferințelor umane, sunt considerate inacceptabile. Poate că este momentul să adoptăm o atitudine similară și față de cardinalul Richelieu. Poate că marele Armand s-a cam întrecut cu gluma.

Richelieu: Contra

–

Prelungirea războiului în Europa
Suprimarea libertăților în Franța
Condamnarea nedreaptă a fraților Marillac
Arderea pe rug a lui Urbain Grandier
Economie devastată și înapoiată
Statul războinic - terorismul fiscal

Pro

+

Dominația franceză în Europa
Limitarea puterii Habsburgilor
Monarhia absolută în Franța
Înfrângerea nobilimii și a parlamentelor
Încurajarea artelor
Marina și imperiul

Dacă Dumnezeu există, atunci cardinalul Richelieu va trebui să răspundă pentru multe. Dacă nu există, atunci a procedat foarte bine.

Să luăm notițe despre „Ministeriatul cardinalului Richelieu”

Este unul dintre subiectele preferate ale examinatorilor. Expunerea voastră va reflecta eficiența adnotărilor efectuate. Concentrați-vă asupra diferitelor aspecte ale biografiei lui Richelieu: politica sa externă, finanțele, sistemul de guvernare, propaganda. Rezumați cronologic episoade cum ar fi comploturile aristocrației împotriva lui Richelieu. Faceți legătura dintre aceste subiecte și materialul inclus în capitolele 1 și 2, de exemplu cel referitor la patronaj și absolutism. Notați, comparativ, realizările și nereușitele lui Richelieu, dezvoltând ideile în diagrama de mai sus. Dacă aveți interesul și experiența necesare, dezvoltați comparația dintre Richelieu și Stalin, eventual chiar și cu Lenin, care în prezent este tratat mai puțin reverențios, chiar și de către istoricii ruși.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Ministeriatul cardinalului Richelieu”

Se dau următoarele probleme:

1. Rezumați eșecurile provocărilor la adresa autorității regale în Franța între anii 1624 și 1642.
2. „Cea dintâi preocupare a sa era servirea țării sale.” Discutați acest verdict aplicat lui Richelieu.
3. Evaluați contribuția lui Richelieu la edificarea statului absolutist în Franța.
4. În numele căror interese a guvernat Richelieu Franța?
5. „Politica internă de bun simț ruinată de politica externă nechibzuită.” Discutați această afirmație, cu referire la Richelieu.

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări este necesară o cunoaștere solidă a cronologiei și a realizărilor detaliate ale ministeriatului lui Richelieu. Examinatorul poate accepta și punctul de vedere clasic asupra meritelor lui Richelieu. Prin urmare, dacă aveți posibilitatea de a fi critic, nu uitați să fiți bine pus la curent cu situația lui Richelieu înainte de a-i evalua erorile.

Să luăm în considerare întrebarea 5. Este o întrebare dificilă, deoarece citatul nu lasă să se întrevadă că politica internă a lui Richelieu a fost determinată de politica sa externă. Va trebui să arătați că reformele administrative, strategiile economice și manipularea opiniei publice de către Richelieu erau subordonate integral scopului său suprem, anume finanțarea războaielor. A fost nesăbuită politica externă a lui Richelieu? Nu uitați de necesitatea de a trata și acest aspect al întrebării. Scrieți o concluzie clară și explicită.

Întrebarea 3 merită o atenție sporită, deoarece problema lui Richelieu și a absolutismului apare deseori în subiectele de concurs. Pentru început, definiți absolutismul. Puteți arăta, nu fără beneficii, că sunteți la curent cu dezacordurile dintre istorici, dar pe scurt. În continuare demonstrați că sunteți familiarizați cu noțiunea de „stat războinic”. Dar puneți accentul pe puterea și pe succesul lui Richelieu. Nu uitați rolul regelui în susținerea lui Richelieu. În final, adunați-vă argumentele și răspundeți cu claritate la întrebare.

Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre „Ministeriatul cardinalului Richelieu”

Cine ar trebui să poarte răspunderea pentru cele întâmplate în perioada 1624-1643: Ludovic al XIII-lea sau Richelieu?

Citiți cu atenție documentele de la paginile 59-60, 74, 87 și 93 (sfaturile lui Richelieu pentru rege cu privire la Pinerolo, expresia satisfacției lui Ludovic al XIII-lea, presupusa ignoranță financiară a lui Richelieu și schimbul de scrisori cu privire la toanele regelui). Răspundeți la următoarele întrebări:

- a)   Care credeți că erau propriile opinii ale lui Richelieu cu privire la Pinerolo? (5 puncte)
- b)   În ce măsură Ludovic al XIII-lea își menținea părerile despre Richelieu? (5 puncte)
- c)   Ce mărturisesc documentele în legătură cu personalitatea lui Ludovic al XIII-lea? (5 puncte)
- d)   Ce sugerează sursele citate în legătură cu întrebarea: cine a fost adevăratul stăpân al Franței? (10 puncte)

Trebuie să priviți cele patru documente cu un ochi foarte critic. Pretenția lui Richelieu de a nu ști nimic despre finanțe nu trebuie tratată superficial. Ludovic era o fire imprevizibilă și Richelieu nu putea conta mereu pe sprijinul său; el era regele și, în ultimă instanță, stăpânul. Cât de sincer era Richelieu când îi recomanda regelui să nu păstreze Pinerolo? Richelieu doar îl măgulea pe rege? Referitor la punctul d, nu vă așteptați la un răspuns clar și limpede. Va trebui să ajungeți la concluzia că mărturiile sunt contradictorii.

Ministeriatul cardinalului Mazarin, 1643-1661

1 Introducere: Problemele

La moartea cardinalului Richelieu în decembrie 1642, Ludovic al XIII-lea era grav bolnav. Viața sa, relativ scurtă și dureroasă, s-a încheiat la 14 mai 1643. S-a zvonit că regele ar fi fost otrăvit de Richelieu, dar la autopsie nu s-a găsit nici o dovadă în acest sens. Ce omagiu pentru Richelieu, să fie suspectat de moartea unei victime la cinci luni după propria sa moarte! Ludovic a acceptat sfatul lui Richelieu și l-a cooptat pe italianul Jules Mazarin în consiliu, deși la acea dată nimeni nu fusese încă desemnat ca prim-ministru. Conștient că nu mai avea timp, Ludovic era preocupat de cele ce se vor întâmpla după moartea sa, când Franța avea să fie condusă de fiul său, în vârstă de patru ani. Grija de căpetenie a regelui muribund era că soția sa, pe care o disprețuise și o umilise vreme de aproape trei decenii, avea să devină regentă. Astfel că regele a redactat un testament, aprobat de Parlamentul din Paris, prin care Ana devenea simplu membru al consiliului de regență. Intenția regelui era ca regina să fie controlată de ceilalți membri ai consiliului, în speță cumnatul ei Gaston d'Orléans, bătrânul prinț de sânge Condé și patru miniștri, iar deciziile urmau să fie luate prin majoritate de voturi.

Cu toate acestea, nici măcar Ludovic cel Drept nu putea guverna din urna sa. La numai patru zile după moartea regelui, același parlament, informat de dorința micului rege ca mama sa să guverneze, a anulat testamentul și a învestit-o pe Ana ca regentă unică. În curând, a devenit clar că regina n-avea de gând să joace rolul unui pion și că știa cum să interpreteze dificila partitură a reginei-regente. Ana l-a ales pe Mazarin drept colaborator și împreună s-au ocupat de cei propuși de regele decedat. Înainte de moartea lui Ludovic, Mazarin și Chavigny obținuseră îndepărtarea lui Sublet de Noyers, pe motiv că uneltea pentru a o înscăuna pe Ana regentă! Acum, și Chavigny căzuse în dizgrație. Ana de Austria

nu îl agreea pe Chavigny deoarece îi reamintea prea mult de perioada prin care trecuse regina pe vremea lui Richelieu. Gaston a fost îmbunat cu răsunătorul titlu de locotenent general al regatului, în vreme ce Condé a fost trimis pe front, pentru a câștiga și alte victorii. Astfel a rămas numai Mazarin, care era în grațiile Anei. Regina l-a făcut prim-ministru, post pe care avea să-l ocupe, cu mici întreruperi, până la moarte, survenită optsprezece ani mai târziu.

Astfel, Mazarin a fost responsabil pentru destinele Franței pe o durată de timp egală cu cea a ministeriatului lui Richelieu. În linii mari, francezii erau de acord cu cardinalul de Retz, cu care ne vom mai întâlni. Pe Richelieu acesta nu-l plăcea, dar îl respecta, în timp ce pe Mazarin nici nu-l plăcea, nici nu-l respecta. În timpul carierei sale, după spusele lui Retz, „Mazarin îl păstra pe Machiavelli la căpătâiul patului, alături de cartea de rugăciuni”; a trișat ca să ajungă la putere și tot prin șiretlicuri s-a menținut acolo. Istoricii au fost mai generoși cu Mazarin, dar nu sunt chiar toți de acord că acesta a fost un succesor potrivit al lui Richelieu.

În paginile următoare vom discuta despre acest verdict. În ce măsură a avut Mazarin de ales atunci când a optat pentru o anumită politică? A fost această politică în interesul poporului francez? Mazarin este asociat mai ales marii crize cunoscută sub numele de Frondă, care a afectat Franța în perioada 1648-1653. A comis Mazarin greșeli voluntare care au generat această criză sau aceasta a fost rezultatul mai mult sau mai puțin inevitabil al imperialismului costisitor al lui Richelieu? Cât de bine a reușit Franța, condusă de Mazarin, să se refacă după traumele provocate de Frondă?

Ca și în cazul lui Richelieu, punctele forte și slăbiciunile, scopurile și percepțiile, educația și personalitatea lui Mazarin au afectat sensibil evenimentele derulate în timpul exercițiului puterii. Ca atare, ne vom ocupa în continuare de personalitatea sa. Ce fel de om era Mazarin?

2 Mazarin: omul

Giulio Mazzarini, sau Jules Mazarin, cum era cunoscut în Franța, s-a născut la 14 iulie 1602 și a fost crescut la Roma. Părinții săi făceau parte din mica aristocrație. Tânărul Jules a beneficiat de patronajul marii familii

Colonna, înainte de a repurta succese ca diplomat în serviciul papei. Numai că adevărata sa carieră a început atunci când l-a impresionat pe Richelieu prin curajul și inteligența sa. După cum am văzut, Mazarin a dat dovadă de aceste calități atunci când a reușit să prevină confruntarea dintre trupele franceze și spaniole la Casale în 1630 (vezi pagina 59). Richelieu a lăsat să se înțeleagă că tânărul Mazarin ar fi binevenit la Curtea franceză ca nunțiu papal, funcție îndeplinită cu finețe de acesta în perioada 1634-1636. Revenit la Roma, a apărat interesele Franței ca agent secret până în 1639, când a fost rechemat în Franța pentru a se alătura cercului de intimi ai lui Richelieu. Deși nu trecuse niciodată de rangul de diacon, a fost înălțat în funcția de cardinal la insistențele Franței. Mazarin și-a câștigat slujba prin dezamorsarea unei situații periculoase în Savoia, provocată de sora lui Ludovic al XIII-lea, Christine, care afișa o infidelitate imprudentă și arogantă față de soțul său, ducele Amadaus. Mazarin a fost implicat îndeaproape în demascarea conspirației Cinq-Mars și a primit personal fortăreața Sedan de la Bouillon cel căzut în dizgrație (vezi pagina 78). Este posibil ca Mazarin să-i fi salvat de asemenea de la dizgrație pe regină și pe Gaston d'Orléans. Un asemenea executant util a fost luat în considerare în vederea unei avansări viitoare.

Cum a reușit Mazarin să dobândească atâta succes într-o țară de o virulentă xenofobie? În parte datorită remarcabilei sale abilități. Era un bărbat foarte inteligent, la fel de viclean ca și Richelieu și capabil de o disimulare perfectă. „Mă vor aclama?”, îl întreba Christine pe Mazarin în timp ce acesta o escorta înapoi în Savoia. „Nu știu, doamnă, dar trebuie să ne prefacem că ne plac toate cuvintele pe care ni le vor arunca.” De asemenea, Mazarin era perfect conștient că însușirea de a fi subestimat este una dintre calitățile cele mai valoroase ale unui politician. Așa că își zâmbea în barbă când adversarii îl disprețuiau pentru aparenta sa umilință și modestie. Dar se înșelau, pentru că Mazarin nu era deloc un om modest. Era foarte ambițios, se bucura atât de preluarea, cât și de exercitarea puterii, precum și de avantajele acesteia. Trecerea timpului va dovedi ce mare acumulator de bogății și influență a hrănit la sânul ei Franța.

O altă explicație pentru succesul lui Mazarin o constituie faptul că era foarte amabil. Cardinalul știa să se facă atât plăcut, cât și util oamenilor care o meritau. De exemplu, Richelieu, pe care nu era ușor să-l încânți, era categoric foarte atașat de „*Nunziniardo*” (micuț nunțiu).

Mazarin îl făcea pe Richelieu să râdă, ceea ce iarăși nu era simplu. „Signor Jules” era un musafir binevenit, față de asceticul părinte Joseph sau hedonistul Chavigny. Mazarin avea obiceiul de a trimite cadouri prietenilor săi francezi influenți; de exemplu, fiind o dată în Roma, a cumpărat bijuterii pentru Ana de Austria și tablouri pentru Richelieu.

„Ce ticălos!”, ați putea gândi, dar o asemenea judecată nu este întrutotul corectă. Chiar dacă exista fără nici un dubiu un element de calcul în cultivarea celor mari și tari, Mazarin era un bărbat sociabil și un prietenos om de lume. Îi plăcea să fie plăcut. În plus, avea și o parte bună. „Nu sunt răutăcios din fire”, afirma, pe bună dreptate. Este spre meritul său

Cardinalul Mazarin, portret al unui artist necunoscut

că nu toți cei cărora le-a adus servicii erau bogați sau aristocrați. De exemplu, o dată „ajuns” la Curtea Franței a promovat cu vigoare interesele prietenilor și rudelor sale sărace rămase la Roma.

De asemenea, nu trebuie să avem nici o îndoială că relația cordială a lui Mazarin cu regina izvora dintr-o bunătate și simpatie autentice. „Pentru un gentilom, orice țară este căminul lui”, scria Mazarin. Numai că el și regina au experimentat, pe propria piele, că francezii nu aveau întotdeauna vederi largi. Ambii au fost atrași unul de altul fiind străini într-o țară străină și uneori inospitalieră. Contemporanii și istoricii au sugerat chiar că Mazarin și cu Ana au fost căsătoriți în secret. „Al vostru până la ultima suflare”, așa obișnuia să-și încheie Mazarin scrisorile adresate reginei.

Mazarin, trebuie să admitem, era un fel de profitor. El plătea cadourile oferite prietenilor prin câștiguri la mesele de joc, unde avea un noroc notoriu. Câștiga întotdeauna și probabil că trișa; este aproape normal ca arhivele familiei sale să se afle la Monte Carlo. Numai că Mazarin era mult mai mult decât un simplu aventurier. Acum este momentul să descoperim dacă acest om de lume politicos și agreabil, foarte grijuliu cu sine însuși, putea avea grijă de o întreagă națiune. Era un om de stat sau numai un politician abil?

3 Politica externă a lui Mazarin

a) Obiective

Mazarin era prea amator de o viață tihnită pentru a avea o fire războinică și nu este lipsit de semnificație faptul că prima sa apariție pe scena istoriei a fost într-un rol de pacifist (vezi pagina 59). Mai mult, regina dorea să instaureze pacea între țara adoptivă și țara sa natală. Între timp, reforma internă și atenuarea poverii impozitelor cerute de război depindeau de o rapidă încheiere a ostilităților, deoarece - și aceasta era cruda realitate - politica internă a lui Mazarin era, ca și în cazul lui Richelieu, determinată de politica externă. Categorie, era în interesul oricui să reducă „terorismul fiscal” și „statul războinic”, caracteristicile inacceptabile ale absolutismului lui Richelieu. Dar aceasta s-ar fi putut întâmpla numai în cazul unei victorii sau al realizării unei înțelegeri satisfăcătoare. Avem

deci toate motivele pentru a crede că Mazarin a fost sincer în încercările sale de a pune capăt rapid și favorabil devastatoarelor războaie ale lui Richelieu. Acesta a fost, indubitabil, obiectivul său suprem.

Dar un asemenea scop s-a dovedit evaziv. Poate că zicala că este întotdeauna mai simplu să pornești un război decât să-l termini nu a fost niciodată mai bine pusă în practică decât prin eforturile zadarnice și disperate ale lui Mazarin, între 1643 și 1659, de a obține o pace victorioasă. Este de o amară ironie faptul că Mazarin a fost atacat de criticii săi francezi pentru prelungirea deliberată a războaielor pe care le moștenise. Această acuzație conținea în prea mică măsură adevărul, dar se bucura de credit în acea vreme. Dar condițiile unei înțelegeri cu puterile habsburgice trebuiau să fie corecte. Credibilitatea lui Mazarin față de națiunea politică franceză, pentru a nu mai vorbi de aceea a reginei, ar fi fost complet demolată de o trădare. Se știa că Mazarin și Ana de Austria corespondau în spaniolă, iar o opinie publică suspicioasă și necaritabilă nu ar fi iertat niciodată o sacrificare aparentă a intereselor franceze în favoarea Spaniei și a imperiului. Numai succesul pe câmpurile de bălăie i-ar fi convins pe Habsburgi să înceapă negocieri serioase, în urma cărora talentele diplomatice ale lui Mazarin ar fi dus la rezultatele scontate. Între timp, baioneta și glonțul erau la putere.

b) Pacea din Westfalia – o realizare cu lipsuri

Am văzut în capitolul anterior că intervenția Franței în Războiul de treizeci de ani nu a transformat-o într-o redutabilă putere militară. Departe de așa ceva. Ineficiența, corupția și insubordonarea caracterizau armata franceză, situație care s-a perpetuat și în timpul lui Mazarin. Foarte lent și cu pauze, administratori capabili cum a fost Le Tellier au transformat haosul în ordine, în timp ce Condé și Turenne au asigurat o mai bună conducere la vârf. Dar aceste operații au avut nevoie de timp. Prin urmare, deși victoriile lui Condé la Rocroi (19 mai 1643), Freiburg (30 iunie 1644) și Lens (20 august 1648) sunt pe drept cuvânt faimoase, în cea mai mare parte, războiul a fost neconcludent. Bande dezordonate care treceau drept armate bântuiau la frontierele nordice ale Germaniei și Franței, uneori asediind orașele care aveau nenorocul de a le sta în drum, dar mai adesea pustiind satele și supunând țărani la viol, crimă și jaf.

Treptat însă, faptul că Franța era ceva mai puțin extenuată decât ceilalți beligeranți a început să-și facă efectul. Controlul francez asupra Rinului a fost înăsprit prin recapturarea de către Condé a Philippsburgului și atacurile lui Turenne asupra orașelor Worms și Mainz. Turenne a făcut joncțiunea cu armatele suedeze conduse de Wrangel pentru a invada Bavaria în 1646. În mai 1648 cele două armate au înfrânt decisiv armata imperialilor și bavarezilor la Süsmarshausen și au invadat Austria. În acest moment, Viena și Praga erau amenințate. Între timp, trupe franceze luptau alături de rebelii portughezi și catalani împotriva regelui Spaniei, care se afla pus acum în situația de a apăra Peninsula Iberică de dezintegrare politică.

S-ar putea crede că aceste victorii ale Franței și ale aliaților săi i-au adus pe Habsburgi la masa negocierilor. De fapt, Habsburgii au fost acolo pentru o vreme. Decizia organizării unei conferințe de pace fusese luată încă din 1641, deși delegații puterilor europene nu au ajuns la Münster și Osnabrück, cele două orașe desemnate pentru conferință, mai devreme de 1643. Apoi, timp de cinci ani, diplomații s-au tot certat pe chestiuni de procedură și protocol, în timp ce restul Europei sângera și murea de foame. Este un excelent exemplu de război prelungit de oameni care nu se află în linia întâi.

De ce s-ar fi grăbit aceștia? Ambasadorul danez a trimis după soția sa, iar ambasadorul venețian a plantat o grădină. Diplomații au cerut două reședințe separate, deoarece Franța și Suedia pretindeau fiecare întâietatea, astfel că imperiul a trebuit să negocieze cu francezii la Münster și cu suedezii la Osnabrück. Ambasadorul francez, ducele de Longueville, nu a dorit să facă primul pas către ambasadorul spaniol, ducele de Penderanda, și viceversa, deoarece astfel s-ar fi recunoscut întâietatea unuia sau a altuia. Franța nu a recunoscut regelui Spaniei titlul de rege al Portugaliei, iar Spania nu l-a recunoscut pe regele Franței drept rege al Navarei. Reprezentanții papei nu voiau să stea alături de eretici, în timp ce spaniolii aveau rețineri în a discuta cu rebelii olandezi. Împăratul a refuzat să tolereze protestantismul pe teritoriile sale, în timp ce suedezii doreau un electorat propriu, pentru a salvagarda protestantismul. Toate aceste dispute, și nenumărate altele, erau rezolvate în latinește, prin intermediul a sute de avocați. Este uluitor că, în cele din urmă, s-a realizat totuși ceva.

În final, diplomații au fost scoși de pe orbitele lor comode printr-un eveniment uluitor. În ianuarie 1648, spaniolii și olandezii au păcălit pe toată lumea și au semnat un tratat de pace separat. În cele din urmă, Provinciile Unite își câștigaseră independența față de Spania, iar spaniolii au dat o redutabilă lovitură reușind să-i scoată pe olandezi din tabăra Franței. Această situație dramatică, total neconvenabilă francezilor, s-a produs de fapt din vina lui Mazarin. El însuși a încercat să negocieze cu spaniolii în spatele aliatului său olandez, iar aceștia au dezvăluit totul olandezilor. Reprezentantul lui Mazarin, Servien, care îl înlocuise pe arogantul Longueville, a conspirat împreună cu principele elector de Bavaria pentru a-i pedepsi pe spanioli prin excluderea acestora de la negocieri și semnarea unei înțelegeri cu imperiul. Izbucnirea Frondei (vezi paginile următoare) i-a obligat pe regină și pe primul său ministru să ceară accelerarea negocierilor de la Münster. Tratatul dintre Franța și împărat a fost semnat la 24 octombrie 1648, iar tratatul dintre statele protestante și împărat la Osnabrück, o săptămână mai târziu. În fine, Războiul de treizeci de ani se încheiase.

Ce fel de înțelegere reușise Mazarin să obțină pentru Franța? A fost reconfirmată suzeranitatea Franței asupra orașelor Metz, Toul, Verdun, Breisach și Pinerolo (vezi harta pag. 158). De asemenea, Franța a primit dreptul de a avea o garnizoană în Philippsburg. Cu toate acestea, termenii referitori la Alsacia au fost nesatisfăcător de vagi. Marele oraș Strasbourg - cu fortăreața sa - a rămas în posesia imperiului, deși Franța obținuse „suveranitate absolută” asupra Alsaciei Superioare și Inferioare, cu zece orașe importante (Colmar, Hagenau, Schlettstadt, Weissenburg, Landau, Oberenheim, Rosheim, Münster, Kaiserburg și Turinckheim). Dar nobilimea alsaciană și cele zece orașe și-au păstrat privilegiile față de imperiu „cu condiția” ca aceste privilegii să nu diminueze suveranitatea Franței. Echivalentul latinesc al expresiei „cu condiția” (*ita tamen*) avea să provoace discuții interminabile în viitor. Alsacia era franceză sau nu? S-a sugerat chiar că Mazarin însuși ar fi ales această expresie ambiguă pentru a o putea exploata în viitoarele confruntări diplomatice.

Chiar dacă aceste achiziții teritoriale erau de o importanță indubitabilă, concesiile făcute de împărat Suediei, Brandenburgului și principilor germani au reprezentat un și mai important succes al Franței. Cât de mult se va fi bucurat fantoma lui Richelieu! Franța a cerut, cu succes, ca

electorii, principii și orașele imperiului să fie reprezentate la conferință, unde au reușit să-și câștige independența față de imperiu. Visurile imperiale habsburgice luaseră sfârșit. La fel de neplăcută a fost pentru Ferdinand al III-lea concesiile în privința tolerării conducătorilor calviști, dar și a celor luterani. De ce era aceasta pe placul Franței catolice? Deoarece visurile Habsburgilor au avut întotdeauna o dimensiune religioasă. Nu numai că aceștia fuseseră înfrânți, dar era clar cui trebuiau să-i fie recunoscători germanii și suedezi pentru libertatea lor politică și religioasă. Franța a fost în mod clar desemnată drept protector al „libertăților germane”, adică al amestecului confuz de principate și alte puteri care au fost un substitut al statului german, până când Bismarck a denunțat pactul din Westfalia în 1870-1871.

Cu alte cuvinte, Franța domina acum Europa de vest. Dacă această realizare indiscutabilă și-a justificat toate costurile în ceea ce privește oamenii și materialele implicate în război este o altă chestiune. Criticii lui Mazarin nu au fost impresionați. Ei erau convinși că șiretul italian ajunsese la o înțelegere cu inamicii Franței numai datorită presiunilor interne la care era supus guvernul său. Și, la urma urmelor, de ce nu exista încă o înțelegere cu Spania? Dacă îl putem absolvi pe Mazarin de vina de a fi trenat negocierile cu imperiul, totuși putem ajunge la concluzia că eșecul realizării unui tratat cu Spania este regretabil, ceea ce însemna că, pentru Franța, pacea din Westfalia nu adusese pace. A mai fost necesar încă un deceniu de războaie inutile și costisitoare înainte de încheierea ostilităților cu Habsburgii spanioli.

c) Drumul spre Pirinei, 1648-1659

În trecut, istoricii obișnuiau să prezinte anii 1650 ca pe o perioadă calmă și constructivă. În Franța Fronza fusese înfrântă, iar inamicii Coroanei fuseseră puși pe fugă. Pe plan extern, abilul cardinal italian plănuise un final apoteotic pentru conflictul vechi de secole cu Spania. Victoriile Franței au dus, în mod logic, la Tratatul Pirineilor din 1659, precum și la căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu fiica lui Filip al IV-lea, Maria Tereza. În acest moment, totul era pregătit pentru domnia Regelui Soare.

Acum știm că lucrurile nu stăteau chiar așa. În realitate, anii 1650 au fost ani de suferință, în care Franța clocotea de nemulțumire. Suferința

de acasă și neîmplinirile de dincolo de granițe au reprezentat caracteristicile acestei perioade. În curând vom discuta despre Frondă și vom descoperi că problemele care au determinat această mișcare de protest au fost rezolvate extrem de lent. Acest adevăr are o semnificație deosebită pentru studiul politicii externe a lui Mazarin. Deoarece dificultățile interne ale Franței - mai întâi Fronza și apoi continuarea gesturilor de sfidare - au încurajat guvernul spaniol să continue ostilitățile. Și Spania avea probleme serioase, dar atât timp cât Franța se poticnea, se punea problema cine va ceda primul.

Semnificativ este faptul că, în căutare de sprijin, Franța a trebuit să-și calce mândria în picioare și să recunoască republica engleză, fapt care nu s-a produs în mod natural. Opinia publică franceză condamnase în unanimitate execuția în 1649 a lui Carol I, care fusese, la urma urmei, însurat cu sora lui Ludovic al XIII-lea. În plus, economia franceză fusese afectată de un embargo comercial impus de englezi în 1649. De asemenea, existau dovezi îngrijorătoare privind dorința lui Cromwell de a acorda ajutor frondeurilor din Bordeaux. Cu toate acestea, relațiile cu Londra nu au fost niciodată complet rupte și războiul comercial s-a încheiat. Aceasta a determinat publicarea la Paris a unui pamflet trivial (de un umor ieftin), care, conform unui observator britanic, îl prezenta pe Cromwell stând comod „și făcându-și necesitățile, în timp ce regele Spaniei, pe de o parte, și regele Franței pe de alta, îi oferă hârtie ca să se șteargă”.

Nevoia disperată de aliați a Franței a fost ilustrată de victoria spaniolă de la Dunkerque la 16 septembrie 1652. Comandantul francez, contele d'Estrades, a explicat în termeni foarte clari guvernului său că se va preda dacă garnizoana nu va fi aprovizionată. Prin urmare, Mazarin a organizat o flotă, de opt vase de război și șaisprezece vase de transport, care, se spera, va rezolva problemele lui d'Estrades. Cu toate acestea, flota venită în ajutor a dat peste o flotă anglo-spaniolă, sub comanda amiralului Blake. Șapte din cele opt vase de război franceze au fost scufundate sau capturate, în timp ce vasele de transport au fost capturate sau întoarse din drum și dispersate. Nevăzând nici o flotă franceză la 50 de mile de Dunkerque, d'Estrades s-a predat. Acest dezastru a fost o umilință pentru armata, flota și diplomația franceză. Categorie, pe cont propriu Franța nu valora prea mult.

Dar aliații erau greu de găsit. Ultimul lucru pe care îl doreau olandezii era un război cu Spania. Germania era epuizată. Puterile scandinave erau prea îndepărtate pentru a intra în conflict cu Spania. Deci, în cele din urmă, Anglia republicană a fost cea care a ajutat Franța să iasă din izolare. Tratatul de la Westminster, semnat la 3 noiembrie 1655, era oficial o înțelegere comercială. Dar printr-o clauză secretă Cromwell se angaja să nu ofere azil frondeurilor exilați, în timp ce Mazarin a promis să-l expulzeze pe Iacob, duce de York (Carol al II-lea plecase deja spre Köln). Doi ani mai târziu, acest tratat avea să ducă la o adevărată alianță militară împotriva Spaniei.

Astfel, majestatea sa preacreștină i-a recrutat pe englezii protestanți și republicani pentru a-l înfrânge pe fratele reginei Franței, regele Filip al IV-lea. În bătălia de la Dunes (14 iunie 1658), 6 500 de „tunici roșii” engleze, viguroase, bine hrănite și bine echipate l-au ajutat pe Turenne să-i învingă pe spanioli, în vreme ce o eficientă flotă britanică asedia Dunkerque. Spaniolii au fost obligați să cedeze Gravelines Franței și la puțin timp după aceea Ludovic al XIV-lea își făcea o intrare triumfală în Dunkerque, care a fost apoi cu promptitudine predat Angliei. Deși Ludovic al XIV-lea avea să răscumpere Dunkerque de la englezi în 1662, această campanie nu a îmbunătățit prea mult imaginea Franței. Mult lăudatele armate franceze - lăudate de istorici - erau aparent incapabile să dea o lovitură decisivă pe cont propriu.

Mazarin nu a reușit nici să amenințe Spania din altă direcție. Cauza Habsburgilor fusese întărită de alegerea din 1658, când Leopold I i-a succedat la tron tatălui său, Ferdinand al III-lea. Mazarin a înaintat pretențiile lui Ludovic al XIV-lea de a deveni un Charlemagne al secolului al XVII-lea, dar fără succes. Pentru a a contracara această nereușită, Mazarin i-a încurajat pe electori să formeze Liga Rinului în apărarea libertăților germane, ligă al cărei membru a devenit și Franța. Aceasta reprezenta o inteligentă continuare a politicii lui Richelieu de a-i susține și încuraja pe principii germani să-și înfrunte împăratul. Madridul însă nu a părut prea impresionat de reuniunile Consiliului ligii de la Frankfurt, care erau cât pe-acți să se sufoce de apatie în 1668. Nici planurile lui Mazarin de a submina controlul spaniol asupra Italiei nu au reușit. Încercarea sa de a provoca o revoltă în Neapole a eșuat - după spusele lui Mazarin, „*un frutto non maturo*” (un fruct necopt).

Cu toate acestea, Mazarin mai avea un as în mânecă. Ludovic al XIV-lea era celibatar și cea mai bună partidă din Europa. Cu cine să se însoare? Întrebarea îi pasiona atât pe prieteni, cât și pe dușmani. Tatăl lui Ludovic se însurase cu fiica regelui Spaniei. Iar acum, un alt rege al Spaniei avea o altă fiică. Ce modalitate splendidă de a încheia un război în care ambii combatanți erau la pământ, dar prea mândri pentru a o recunoaște. Desigur, condițiile de căsătorie trebuiau să fie cele corecte, ceea ce implica negocieri destul de dure. Chiar dacă mariajul dintre Ludovic și Maria Tereza fusese inițiat încă din 1654, spaniolii s-au lăsat foarte greu. În final, aceștia au fost aduși la masa negocierilor de o superbă lovitură de teatru. Mazarin a răspândit ostentativ zvonul căsătoriei lui Ludovic cu Margareta, fiica ducelui de Savoia. În octombrie 1658, Curtea a călătorit spre sud, la Lyon, astfel ca Ludovic să o cunoască pe Margareta și să se discute condițiile căsătoriei. Spaniolii au fost îngroziți și au trimis imediat emisari la Lyon, înzestrați cu depline puteri de negociere. Șiretlicul lui Mazarin funcționase, astfel că mariajul cu Maria Tereza a fost convenit în principiu imediat, detaliile urmând a fi stabilite ulterior. Margareta a fost distrusă, dar la urma urmelor putea fi ignorată, deoarece Savoia era o coajă de nucă în comparație cu Spania. Între timp, diplomatul lui Mazarin, Lionne, în numele majestății sale preacreștine, și Don Luis de Haro, în numele majestății sale precatolice, au trecut la lucru pe Insula Fazanilor, așezată providențial în mijlocul râului Bidassoa, care separă Franța de Spania.

Punctul de vedere clasic este că Tratatul din Pirinei a fost punctul culminant al gloriei lui Mazarin, etapa finală a programului urmărit cu atâta consecvență de ambii cardinali. Categorie, Richelieu ar fi fost mulțumit cu confirmarea cuceririlor Franței: Roussillon și Cerdagne în sud, Artois, Gravelines, Landrecies, Avesnes, Thionville în nord și Montmédy în Luxemburg (vezi harta pag. 158). De asemenea, căsătoria lui Ludovic cu Maria Tereza oferea perspective mărețe pentru viitor. Dacă Maria Tereza renunța la succesiunea la tronul Spaniei, aceasta era compensată cu plata unei despăgubiri de 500 000 de scuzi de aur. Dată fiind starea precară a trezoreriei Spaniei, era de presupus că despăgubirea nu avea să fie niciodată plătită. Astfel că pretențiile Mariei Tereza la tronul Spaniei rămâneau valabile, atât pentru ea, cât și pentru copiii ei. Era deja evident că „Pirineii încetaseră să mai existe”, după cum avea să

remarce un ambasador spaniol patru decenii mai târziu, când nepotul lui Ludovic și al Mariei Tereza devenea regele Filip al V-lea al Spaniei.

Totuși, sub multe aspecte, înțelegerea din Pirinei a fost un compromis. Drept răspuns la abandonarea de către Spania a Alsaciei, Franța a renunțat la pretențiile sale privind Catalonia și și-a lăsat aliații portughezi să se descurce cum vor putea. Condé, trădătorul, a fost iertat și i s-au redat pământurile. Lorena avea să fie înapoiată ducelui său, deși armata acestuia fusese demobilizată. Nici nu se punea problema ca Spania să-și recunoască public înfrângerea sau implicit să admită hegemonia franceză asupra Europei.

În acest moment, totul era pregătit pentru cea mai strălucitoare nuntă a secolului. Curtea a plecat într-un voiaj spre sud, în Pirinei. La Aix-en-Provence Ludovic afla că unchiul său Gaston murise, lăsându-i nepotului său toate cărțile și decorațiile; în același timp Condé îngenunchea în semn de omagiu și căință. Ludovic îl iertă și îl invită la nuntă, invitație politicos declinată. Astfel, moartea unui aducător de necazuri a coincis cu cumințirea altuia. Cuplul s-a întâlnit în cele din urmă în Insula Fazanilor, iar căsătoria a avut loc în prezența lui Filip al IV-lea și a Anei de Austria la 9 iunie 1660. După ce Maria Tereza și-a luat, în lacrimi, rămas bun de la tatăl său, Curtea franceză s-a îndreptat spre nord, pentru o intrare fastuoasă în Paris. Mazarin își făcuse datoria. Cardinalul se gândise să intre în tagma preoților cu speranța că va ajunge papă într-o zi. Numai că moartea a intervenit înainte ca maestrul într-ale diplomației să rezolve și această chestiune minoră. Nu avea să existe nici un papă Jules.

Cât succes a avut politica externă a lui Mazarin? Dacă acceptăm că scopurile sale au fost acelea de a îndrepta războiul cu Habsburgii către un final satisfăcător, atunci, în mod categoric, Mazarin a avut succes. În final, amenințarea încercuirii Habsburgilor fusese eliminată. Puterea împăratului în Germania fusese limitată prin concesiile smulse în Westfalia și prin crearea Ligii Rinului. Franța înlocuise Spania la hegemonia Europei. Frontierele Franței deveniseră cu mult mai sigure datorită preluării Roussillonului în sud, a Alsaciei în est și a fortărețelor strategice în nord. Lorena fusese neutralizată, iar olandezii, suedezii și englezii îi erau prieteni. Pacea din Pirinei oferea perspective atrăgătoare pentru consolidarea viitoare a Franței.

Dar câte sacrificii au fost necesare! Acesta este un puternic argument împotriva politicii externe a lui Mazarin. Dacă tratatele din Westfalia și Pirinei au reprezentat într-adevăr realizări demne de toată lauda, prețul plătit de Franța a constat în ani și ani de vărsări de sânge, suferințe și eforturi financiare. Ar fi putut fi evitate toate acestea? Ar fi avut Mazarin posibilitatea de a ajunge mai rapid la aceste rezultate? Nu vom ști niciodată răspunsul, deși nimeni nu ne împiedică să punem întrebarea. Este discutabil că, date fiind obstinația Habsburgilor și resursele Spaniei, victoria finală ar fi fost inevitabilă și urma să necesite timp și să fie extrem de costisitoare. Existau pentru Mazarin și alte alternative de urmărit? Probabil că nu. Mazarin a avut mai puține opțiuni decât Richelieu, nefiind pe cont propriu. El a moștenit politica, obligațiile și problemele predecesorului său. Cea mai dificilă dintre aceste probleme s-a dovedit a fi incapacitatea Franței de a finanța o campanie armată suficient de redutabilă pentru a îngeunchea Spania. Era o problemă foarte greu de rezolvat.

Pe parcursul evenimentelor, diplomația lui Mazarin a compensat slăbiciunea militară a Franței. Apelând la protestanții englezi așa cum Richelieu apelase la protestanții suedezi, Mazarin a pus capăt războiului și a ajuns la o înțelegere. Și, ca să fim sinceri, ce înțelegere! În mod strategic, Mazarin a aranjat lucrurile foarte bine pentru Ludovic al XIV-lea: un vid de putere în vestul Europei, pe care un conducător ambițios și lipsit de scrupule al unei Franțe revitalizezate în cele din urmă l-ar fi putut exploata în mod strălucit. Dar anihilarea potențialilor rivali ai Franței a fost realizată numai cu un preț imens, plătit de poporul francez, aspect de care ne vom ocupa în continuare.

4 Politica internă a lui Mazarin – Fronde

a) Premisele Frondei (1643-1648)

Între 1648 și 1653 Franța a fost zguduită de revoltele și frământările cunoscute sub numele generic de Frondă. *Fronde* înseamnă praștie sau catapultă. O asemenea unealtă era folosită de ștregarii din Paris pentru a zvârli cu pietre în ferestrele bogaților. Deoarece Fronde a început la Paris, revoltele care i-au urmat au adoptat acest nume. Cu toate acestea,

istoricii care argumentează că Fronda a fost numită astfel deoarece a fost lipsită de importanță sunt spirite inventive, pentru că Fronda nu a fost lipsită de importanță, ci a reprezentat cea mai periculoasă amenințare la adresa autorității regale din perioada cuprinsă între războaiele religioase din secolul al XVI-lea și Revoluția Franceză din 1789. Istoricul american F. Lloyd Moote susține că „atât din punct de vedere geografic, cât și social, Fronda a constituit rebeliunea cu cea mai extinsă arie de răspândire în Europa la jumătatea secolului al XVII-lea”.

De ce a izbucnit Fronda? Din cauza unor probleme, multe din acestea provocate de Richelieu, și a unor greșeli comise de Mazarin.

O problemă acută o reprezenta nemulțumirea provocată de faptul că Mazarin era prim-ministru. Pentru un italian, nu era simplu să conducă poporul francez. Chiar mai problematic se dovedea sistemul, inițiat de Richelieu, în virtutea căruia primul ministru monopoliza puterea și patronajul, în detrimentul aristocrației. În 1643-1644 aristocrații indignați și aroganți au refuzat să mai recunoască puterea atât la nivel central, cât și în provincii, și au pus la cale asasinarea lui Mazarin. Încercarea lor de lovitură de stat, cunoscută sub numele de *l'affaire des importants*, a fost condusă de ducele de Beaufort. Acest nobil arogant era fiul lui Vendôme, unul dintre bastarzii lui Henric al IV-lea. Faimos în lumea interlopă a Parisului, acesta își câștigase porecla de *le roi des halles* (regele halelor). Revolta lui Beaufort a eșuat datorită spionilor lui Mazarin, care l-au demascat. Un lanț de arestări bine gândite a demonstrat că Mazarin era capabil să-și protejeze spatele. Cu toate acestea, *importanții* au arătat că francezii de rang nobiliar nu vor accepta să fie înlăturați din funcții. Beaufort a evadat din închisoare patru ani mai târziu și a jucat un rol esențial în desfășurarea Frondei.

Situația financiară era și mai îngrijorătoare. În capitolul anterior am arătat că Richelieu și colegii săi s-au dovedit incapabili să finanțeze în mod satisfăcător costisitorul război împotriva Habsburgilor. În 1642, războiul a costat trezoreria 88 milioane de livre, cifră care a urcat la 100 milioane în 1643 și 136 milioane în 1645. Datoriile guvernului depășeau cifra de 100 milioane de livre. Soluția lui Mazarin a fost să riște. El s-a lansat în împrumuturi nesăbuite, în speranța că războiul va fi câștigat repede. Victoria ar fi urmat să stingă toate datoriile, printr-o uriașă despăgubire de război care ar fi fost plătită de învinși, de noile provincii

care urmau să fie jefuite sau de aurul spaniol care s-ar fi scurs în vistieria Franței. Ca și Richelieu, Mazarin pretindea că nu se pricepe la finanțe, în timp ce subordonații săi administrau detaliile și erau responsabili pentru toate greșelile. Omul de încredere al lui Mazarin era superintendentul finanțelor, un om corupt și insignifiant pe nume d'Emeri. Cu acordul indubitabil al lui Mazarin, d'Emeri s-a lansat în împrumuturi masive, cu dobânzi cuprinse între 15 și 20%. De exemplu, el a împrumutat 115 milioane de livre în 1645, garantând cu veniturile Coroanei până în 1647, ceea ce ar fi însemnat o veritabilă nebunie financiară în caz că Franța nu câștiga războiul.

Din nefericire, a existat o situație în care proverbialul noroc al cardinalului Mazarin l-a părăsit. Chiar dacă împăratul și regele Spaniei își aveau propriile probleme financiare, ei le cunoșteau în amănunțime și pe ale lui Mazarin. După cum am văzut, armatele franceze erau incapabile să obțină victorii decisive asupra inamicului. Astfel că a început o competiție în care imperiul și spaniolii s-au angrenat cu o finanțare la fel de riscantă. Cel care suporta până la sfârșit era salvat. Dar nu era clar că aceasta va fi Franța.

Din nefericire, nu era vorba numai de bani. Pentru a mări veniturile, guvernul a trecut rapid la epuizarea resurselor sale strategice. La început, toată lumea a răsuflat ușurată când moartea lui Richelieu a fost urmată de aceea a mohorâtului tiran Ludovic cel Drept. Exista o undă de simpatie pentru regentă și pentru aparenta ei dorință de a apela la parlament. Nu peste mult timp însă, continuarea războiului, creșterea perpetuă a impozitelor, severitatea regentei și, mai presus de toate, monopolizarea puterii în mâinile italianului i-au atras guvernului antipatia generală. De exemplu, la sfatul lui Mazarin, patru judecători care se opuseseră aplicării așa-numitului *toisé* (impozit pe clădirile ridicate în afara zidurilor Parisului) au fost aruncați la închisoare. Liderul lor, judecătorul Barillon, a murit în închisoare și a devenit un martir al opoziției. Ana nu a vrut să asculte de sfaturile conservatorilor, așa cum era Mathieu Molé, președintele Parlamentului din Paris:

- 1 Îi pot spune Majestății Voastre că avantajul cel mai mare al unui suveran este acela de a-și cârmui întotdeauna supușii cu dragoste și că acesta nu poate comite o greșală mai mare decât aceea de a

- se face ascultat mereu prin teroare; este trist atunci când majestatea
 5 întipărită pe fața sa, și care singură îl separă de oamenii de rând, nu este respectată pentru sentimentele delicate și sincere pe care le trezește în inimile oamenilor.

Ana a ignorat și a respins prosteste acest sfat bine intenționat, a cărui trăsătură de căpetenie era regalismul. În loc de aceasta, l-a ascultat pe Mazarin.

Ana de Austria și Mazarin nu dispuneau de capacitatea lui Richelieu de a manipula opinia publică. Ei nu au reușit să explice de ce nu se putea pune capăt războiului, de ce acesta era atât de costisitor și de ce trebuiau folosite noi surse de venituri. Astfel că francezii au început să-și imagineze tot ceea ce putea fi mai rău. Oricum, ei erau xenofobi. Un străin aflat la guvernare era rău, impozitele mari, adunate și exploatare de financieri odioși (a căror poreclă populară era „șerpini”), erau și mai rele, dar un străin care se credea că face avere din prietenia cu aceiași financieri era intolerabil. Nu era de mirare că italianul prelungea războiul!

Poate că măsura cea mai agasantă a lui Mazarin a fost de înstrăinare a slujbelor. Deși Richelieu ofensase bazându-se pe intendenți, care își însușiseră puterea și profiturile slujbașilor, acesta nu i-a uitat niciodată pe susținătorii tradiționali ai guvernului. Prin propagandă și patronaj Richelieu își asigurase loialitatea funcționarilor, asmuțindu-i împotriva financiarilor. Acum situația se schimbaseră. Protestele funcționarilor superiori - cum ar fi trezorerii Franței - arătau limpede că Mazarin pierduse sprijinul acestora în 1648:

- 1 Intendenții de provincie și financiarii ce percep *la taille* i-au adus pe trezorerii Franței, din toate *generalités* ale regatului, la o stare jalnică, înlăturându-i din toate funcțiile (pe care intendenții le-au uzurpat cu totul) și prin confiscarea cu de-a sila a salariilor
 5 de către percepători. Acești intendenți și financieri s-au unit nu numai pentru ruina trezoreriilor Franței, ci și a tuturor funcționarilor din provincie, purtându-se așa de nesăbuit încât par să fi pus la cale ștergerea de pe fața pământului a provinciilor în care au fost trimiși și au făptuit atâtea jafuri, delapidări,
 10 violenții și alte acțiuni violente încât, drept urmare a numărului

mare al acestor abuzuri, statul a ajuns în starea de sărăcie în care se găsește acum.

În ianuarie 1648, d'Emeri își epuizase resursele. Creditul guvernului era atât de scăzut, încât chiar și financiarii ajunseseră să împrumute statul cu dobânzi exorbitante. Indiferent ce încerca d'Emeri, eșua. Mazarin a ajuns chiar la concluzia că și cei bogați trebuie să plătească impozite. Urâtul *toisé* îi afecta cu siguranță pe săracii care trăiau în cartierele mizere, dar i-a lovit și pe proprietarii lor, care făceau parte aproape invariabil din burghezia pariziană. Barillon suferise și murise atât pentru bogați, cât și pentru săraci. Noile tarife pentru bunurile care intrau în Paris au provocat revolte. Când guvernul a anunțat că rentele plătite celor care investeau în obligațiuni guvernamentale aveau să fie reduse la jumătate, rentierii au format un comitet care să le apere interesele. Găsirea unor surse de finanțare se dovedea pe zi ce trece tot mai dificilă.

La 15 ianuarie 1648, guvernul a recurs la măsura disperată de a emite șase noi edicte fiscale prin intermediul unui *lit de justice*, ținut în prezența regelui și a reginei-mamă la Palais Royal. Această metodă era necesară deoarece judecătorii din parlament nu ar fi acceptat niciodată propunerile lui d'Emeri de creare a doisprezece noi *maîtres des requêtes*, nu fiindcă ar fi fost necesari, ci pur și simplu pentru creșterea veniturilor, precum și impunerea așa-numitei *franc-fief* (o taxă complicată impusă fiefurilor cumpărate de cei ce nu erau nobili) și a noi impozite pe vinul și produsele alimentare vândute în Paris. Aceste impozite au fost deosebit de nepopulare într-un Paris care murea de foame și era afectat de cea mai grea iarnă pe care și-o putea aminti cineva, cu Sena care înghețase. Micul rege, care se găsea într-o convalescență în urma pojarului și care a trebuit să fie transportat în Marea Cameră de Consiliu, își învățase discursul pe dinafară, dar l-a uitat și a izbucnit în lacrimi. Cât despre regina-mamă, „singurul bărbat din guvern”, cum se spunea, a plâns și ea în timpul discursului insolent ținut de Omar Talon, avocatul general. El a recomandat trecerea prin parlament a edictelor, dar a învinuit guvernul pentru suferințele francezilor. Atmosfera devenise apăsătoare, pentru că judecătorii se raliaseră - cu greu - acestei opinii, iar la plecarea familiei regale, nu s-au auzit strigăte de „*Vive le roi!*”. În timpul următoarelor câteva săptămâni, judecătorii au amendat edictele guvernului, reducând considerabil suma ce urma să fie adunată prin *franc-fief*.

În acest moment, Mazarin a comis o eroare dezastruoasă; el a încercat să dezbine opoziția folosind *la paulette* (vezi pagina 12). Reînnoirea acestui impozit, aplicat o dată la nouă ani, era pe punctul de a avea loc. Guvernul a anunțat că, pentru a-și păstra dreptul de a transmite urmașilor slujbele, membrii celor trei curți suverane din Paris (*Cour des Aides*, *Chambre des Comptes* și *Grand Conseil*) și ai parlamentelor din provincie urmau să-și cedeze salariile pe patru ani în loc să plătească obișnuita taxă care consta în a șizecea parte din valoarea funcției, dar această lege *nu* se aplica Parlamentului din Paris. Această încercare grosolană de a atrage curțile într-un conflict fratricid a avut repercusiuni. La 13 mai 1648 toate curțile suverane au convenit asupra unui *arrêt d'union* (edict de unire) prin care să se trimită delegați la o adunare lărgită în *Chambre Saint-Louis* a Palatului de Justiție. Această adunare a propus un număr de reforme radicale: desființarea intendenților, reducerea impozitului *la taille* cu o treime, investigarea activității financiarilor de către o cameră de justiție, parlamentarii să fie consultați de acum înainte cu privire la impozite, abolirea așa-numitelor *lettres de cachet* și judecarea persoanelor arestate în termen de 24 de ore.

Dacă Ana de Austria s-a albit de furie („acesta este republicanism curat!”), Mazarin, cu mult mai inteligent și realist, a ajuns la concluzia că acele concesii erau inevitabile. La 9 iulie, superintendentul finanțelor, nepopularul d’Emeri, a fost înlocuit de mareșalul de La Meilleraye, un soldat cinstit. La 31 iulie, cu ocazia unui *lit de justice*, guvernul a acceptat propunerile adoptate în *Chambre Saint-Louis*. S-a desființat funcția de intendent, cu excepția provinciilor de frontieră, iar *la taille* a fost redusă.

Apoi au început să sosească vești de pe front: Condé îi învinsese pe spanioli la Lens. Acest triumf a întunecat judecata lui Mazarin. Acum, a conchis el, era momentul psihologic pentru o ofensivă. Avea să prevaleze tactica forței. Victoria lui Condé merita un *Te Deum* la Nôtre Dame în dimineața zilei de 26 august. Cu ocazia ceremoniei, trupele au defilat ca gardă de corp a familiei regale. De ce să nu folosească aceste trupe pentru a-i aresta pe turbulenți? Decizia lui Mazarin de a recurge la forță a transformat o confruntare politică în război civil. Fronda începuse.

Ce anume a determinat izbucnirea Frondei? Categorie, Richelieu se confruntase cu probleme practic insolubile: un război care nu se mai termina, o vistierie în criză, o populație nemulțumită. Cu toate acestea,

există limite ale răspunderii care poate fi aruncată pe umerii unei personalități după moartea acesteia; Bismarck nu poartă singur toată vina pentru apariția lui Hitler. Mazarin a transformat o criză într-o rebeliune prin solidarizarea împotriva guvernului a principalilor magistrați, nobili de robă cu slujbașii obișnuiți. Acest aspect necesită a fi accentuat din nou: în mod obișnuit, acești oameni erau cei mai consecvenți susținători ai Coroanei. Nimeni nu și-l poate imagina pe Richelieu comițând o asemenea gafă. Iar Mazarin și-a adâncit greșeala transformându-i pe liderii periculoasei coaliții în eroi și martiri. Ca rezultat, cardinalul a avut de înfruntat și pe locuitorii Parisului. Această situație a fost exploatată de inamicii aristocrației ai lui Mazarin. Italianul dăduse de necaz.

b) Fronda parlamentară (august 1648 – martie 1649)

Cine pretinde că a înțeles Fronda pe de-a-ntregul a înțeles-o, probabil, greșit. Pentru că, în realitate, a fost un episod de o complexitate excepțională, cu multe enigme rămase nerezolvate. Existau, în Franța anilor 1648-1653, continue crize și frământări, problemele apăreau peste tot, cu o intensitate variabilă și aparent total lipsite de logică. Contemporanii acestor evenimente erau consternați, în timp ce istoricii Frondei prezintă explicații, estimări și interpretări total diferite.

De obicei, se face distincția între *Fronda parlamentară* (august 1648 - martie 1649) și *Fronda prinților* (ianuarie 1650 - februarie 1653), ceea ce reprezintă în mod clar o simplificare excesivă, deoarece magistrații au continuat să joace un rol mult după martie 1649, în timp ce aristocrația a fost implicată în revolta din toamna lui 1648. Totuși, există un oarecare adevăr în această distincție, ceea ce este mai mult util decât inutil. (Vezi rezumatul evenimentelor la pagina 152.)

Confruntarea lui Mazarin cu Parlamentul din Paris a pus toate chestiunile pe tapet. Deși în opoziția magistraților exista un element indubitabil de egoism, Parlamentul din Paris era considerat aproape unanim ca expresia autentică a doleanțelor națiunii. Astfel, atunci când Ana de Austria și Mazarin au decis să treacă la ofensivă și să transforme în victime câțiva parlamentari respectați, au descoperit că aveau de-a face cu o revoltă. Parisul a fost ultragiat la aflarea veștii că gărzile regelui îl arestaseră pe Pierre Broussel, unul dintre cei mai respectați și sinceri critici ai guvernului din Parlament, care trăia într-o relativă sărăcie

datorită generozității sale față de săraci. Trecătorii șocați au urmărit cum bătrânul - avea șaptezeci și doi de ani - a fost smuls de la masa de prânz și, încă în papuci, aruncat într-o trăsură și dus la închisoare. Președintele Blancmesnel fusese de asemenea arestat, iar președintele Charton, care pledase pentru reducerea impozitelor, scăpase de gărzi sărind gardul propriei grădini. Dar numele lui Broussel s-a răspândit prin oraș ca gândul: „Broussel a fost arestat!”. A sunat *tocsin-ul* (semnal de alarmă dat de clopotele bisericilor). Pe străzile înguste au răsărit baricade ridicate din pietre de caldarâm, butoaie, căruțe și răngi. Au fost mobilizate milițiile burgheze. Proprietarii magazinelor au tras obloanele. O mulțime de artizani s-a îndreptat către podul Nôtre-Dame, strigând „Trăiască regele și libertate pentru Broussel!”. Când mareșalul de La Meilleraye, aflat la comanda gărzilor regale, a încercat să restabilească ordinea, oamenii săi au fost bombardați de pe acoperișurile caselor. În ciuda deciziei sale de a deschide focul asupra gloatei, a trebuit în cele din urmă să se retragă, lipsit de glorie.

În acest moment apare unul dintre „actorii” Frondei, Paul de Gondi. Acesta era vicar (asistent) al unchiului său, arhiepiscopul Parisului; ulterior a fost ridicat la rangul de cardinal de Retz. Gondi avea un fler de jurnalist pentru publicitate și o inimă de aur; îi trimisese lemne de foc reginei în exil a Angliei, Henriette-Marie, în timpul iernii 1648-1649, fiindcă aceasta era prea săracă pentru a-și permite să facă focul. S-a descris o dată pe sine însuși drept „persoana cea mai puțin evlavioasă din lume”, deși atunci când a fost bătut de un rival la grațiile unei doamne remarcă: „este exact genul de lucru care i *s-ar fi* întâmplat unui sfânt”. Întotdeauna s-a mirat cum era posibil să nu fie prim-ministru, căci Gondi era lipsit complet de conștiință de sine. Acest cleric neconvențional făcea curățenie după *Te Deum* când a auzit despre baricade. Imediat s-a îndreptat într-acolo, pentru a „înăbuși răzmerița”. Cu toate acestea, a descoperit că era puțin cam greu pentru el, așa că s-a trezit brusc și alungat. Dar, după ce a iertat de păcate, în plină stradă, un muribund, una dintre victimele lui de La Meilleraye, rebelii l-au adoptat ca purtător de cuvânt. În cele din urmă, vicarul, încă îmbrăcat în veșmânt preoțesc, a condus mulțimea spre Palais Royal pentru „a-i spune reginei să-l elibereze pe Broussel”.

În acest moment, rolul vicarului s-a încheiat. Ana de Austria îl detesta pe Gondi, acesta fiind libertin și turbulent. Regina a respins cererea sa de eliberare a lui Broussel, preferând sfaturile curtenilor. Aceștia au

presupus că Gondi exagerase situația în mod deliberat. Departea de a înăbuși răzmerița, acesta o încurajase. Fusese chiar văzut binecuvântându-i pe rebeli! Prin urmare, decizia luată a fost de a rămâne pe poziții și de a-l trimite pe cancelarul Séguier a doua zi dimineață la Palatul de Justiție pentru a interzice Parlamentului să discute în continuare despre arestarea liderilor săi.

Dar nepopularul Séguier nu a ajuns niciodată la Palatul de Justiție. De îndată ce a scos capul în stradă a fost pus pe fugă de o bandă înarmată, trebuind să se adăpostească îndărătul primei uși deschise pe care a găsit-o. Séguier tremura în pivniță, în timp ce banda răscolea casa. Séguier avea să iasă numai scos de expediția de salvare condusă de mareșalul de La Meilleraye. A doua zi, toate bunurile stăpânului casei i-au fost înapoiate fără stricăciuni, dovadă a idealismului rebelilor. Séguier n-a ajuns nicăieri și baricadele au rămas la locul lor.

Iar Parlamentul și-a continuat discuțiile. Membrii săi au ajuns la concluzia că trebuie să se îndrepte către Palais Royal pentru a solicita eliberarea lui Broussel. Președintele Molé urma să fie purtător de cuvânt. La început, nu a avut un succes mai mare decât Gondi. Dar Henriette-Marie, din experiența sa engleză, o sfătuia pe regină să asculte. După ce l-a ascultat pe Molé, regina a promis că îl va elibera pe Broussel, cu condiția ca Parlamentul să nu se amestece. În acest punct, magistrații au fost mai reticenți, dar continuarea violențelor stradale a determinat ambele părți să accepte compromisul. În seara lui 27 august, Broussel, încă în papuci, s-a întors acasă în triumf. Se părea că bunul simț prevalse. Dar nu pentru multă vreme. Ambele părți au manevrat pentru a câștiga noi poziții, în timp ce tensiunea creștea. Parisul fusese inundat de pamflete triviale - faimoasele *Mazarinade* - care atacau și ridiculizau pe regină și pe primul ei ministru.

Nu-l acuz pe cardinal, e un străin în căutare de răzbunare.
Îl iert. Dar tare aș vrea să o sugrum pe târfa aia de regină.

Incapacitatea lui Mazarin de a pronunța corect în franceză era cea mai neînsemnată dintre crimele de care era acuzat. Majoritatea acestor fițiuci speculau lăcomia, desfrâul și originea modestă a cardinalului („*un étranger de très sordide naissance*”). Dacă italienii aveau reputația de vicioși, sicilienii aveau încă și mai multe păcate. Astfel că se presupunea.

în mod greșit, că Mazarin era sicilian. Cu toate acestea, *Mazarinadele* aveau oarecare dreptate atunci când făceau aluzie la relațiile intime dintre regină și primul său ministru! Mai puțin probabil este totuși că Mazarin ar fi fost tatăl - sau iubitul! - lui Ludovic al XIV-lea. Dar răul fusese făcut. Mazarin observa, cu amărăciune, că acum nepoatele sale îi deveniseră fiice. Între timp, Parlamentul a repus în vigoare o lege din 1617, care interzicea accesul străinilor la slujbe. Mazarin era pus pe picior de egalitate cu Concini.

La 22 octombrie, guvernul a emis declarația de la Saint-Germain, prin care era acceptat programul adoptat în *Chambre Saint-Louis*. Parlamentul a luat act de această declarație două zile mai târziu, în aceeași zi cu parafarea păcii din Westfalia. Comentariile lui Mazarin sunt de înțelese:

- 1 Trebuie să recunoașteți că este necesar un devotament aproape de limită și un zel extraordinar pentru a-ți dubla eforturile în serviciul public – așa cum am procedat eu – când ești tratat atât de rău și într-un moment în care este posibil să afirm fără vanitate că
- 5 eforturile mele încep să dea roade.

De fapt, ambele părți se pregăteau pentru război. Regenta și primul său ministru au dus curtea la Saint-Germain (la aproximativ 30 km de Paris) și s-au pregătit să atace Capitala. Condé, învingătorul de la Rocroi și Lens, a fost recrutat pentru a-i învinge pe propriii conaționali. Nici parlamentarii nu au stat degeaba. Ei erau de părere că declarația de la Saint-Germain era praf în ochi și că urma să fie denunțată. La 8 ianuarie 1649, Parlamentul a decretat surghiunirea lui Mazarin ca „persoană care tulbură liniștea publică”. Nobili precum Beaufort și Conti, fratele cocoșat al lui Condé, și-au pus spadele în slujba magistraților, în timp ce vicarul Gondi coordona rezistența cu parlamentele din Rouen și Aix, ambele capitale ale unor provincii nemulțumite.

Războiul a izbucnit la sfârșitul lui ianuarie, când armata regală condusă de Condé a asediat Parisul. A fost o afacere sordidă, care a adus orașului multe greutăți, deși lupte au fost mai puține. Condé a capturat importantul avanpost de la Charenton din mâinile fratelui său, dar nu era prea entuziasmat de acest război „de oale de noapte și rigole”.

I s-au opus nu numai Conti și Beaufort, ci și Gondi „sfântul”, care ridicase o armată din cetățeni ai Parisului, fiind convins că geniul său militar îl egala pe cel politic. Curtea s-a amuzat când recruții săi au luat-o la goană. Cu toate acestea, veștile că Turenne revenea din Germania pentru a lupta de partea rebelilor și că parizienii luaseră legătura cu spaniolii au alarmat-o pe regentă. În tabăra Parlamentului, Molé era în favoarea compromisului. El și secretarul de stat al lui Mazarin, Le Tellier, au negociat pacea de la Rueil (12 martie 1649).

Cel puțin aparent, era vorba de un compromis apreciabil. Guvernul a confirmat declarația de la Saint-Germain, iar Parlamentul și-a retras măsurile luate împotriva primului ministru. Nobilii care luptaseră pentru *Parlament* și care sperau să obțină noi ranguri de la regentă erau furioși. Beaufort dorea să fie guvernator al Breteniei, Bouillon dorea Sedanul înapoi (oraș care îi fusese luat din cauza implicării sale în complotul Cinq-Mars), iar Conti dorea reîntoarcerea turbulentei doamne de Chevreuse din exil. Fuseseră trădați! Molé a avut de înfruntat critici și din partea unor colegi mai „duri” din Parlament. Dar Parisul a răsuflat ușurat că războiul se încheiase. La 18 august 1649, Ludovic al XIV-lea s-a reîntors în capitală, fiind primit cu căldură de credincioșii săi parizieni.

În această etapă a evenimentelor este bine să scoatem în evidență realizările Parlamentului din Paris. Fără nici un dubiu, motivele acțiunii magistraților erau eterogene, iar idealurile umbrite de considerații egoiste. Cu toate acestea, ei au dus la capăt cu succes o campanie pentru drepturile omului de rând împotriva unui regim tiranic. În timpul asediului Parisului, ei au stat literalmente lângă tunuri, deși au dat dovadă de moderație în tot timpul acțiunii. Lloyd Moote scrie că „Frona parlamentară nu a fost întru totul legală, dar în mod sigur legalistă”. Această preocupare legalistă pentru precedent și o procedură corectă i-a salvat pe parlamentari de la acțiuni extremiste care le-ar fi atras, cu siguranță, calificativul de rebeli. Francezii erau la curent cu cele ce se întâmplau dincolo de Canalul Mânecii. Nimic nu i-a supărat mai tare pe magistrați decât acuzele de republicanism ale reginei, acuze pe care propria lor moderație le respingea. Departe de a dori să-l execute pe Ludovic al XIV-lea, așa cum se întâmplase cu Carol I, ei au intenționat să apere Coroana de critici prin eradicarea abuzurilor. Graba cu care Molé și-a abandonat aliații aristocrați deriva din faptul că era la curent cu experiența Coroanei britanice și a parlamentarilor englezi în urma nreluării controlului de către armată

Evitând extremele: supunerea față de un guvern autoritar pe de o parte și o revoluție radicală pe de alta, magistrații au exploatat reușit o situație nu prea favorabilă lor.

Să nu fi primit bine Mazarin pacea de la Rueil, datorată într-o oarecare măsură și lui? Într-un an situația avea să se schimbe, atunci când Ludovic al XIV-lea avea să ajungă la majorat. Tânărul rege urma a fi capabil să dezavueze toate concesiile obținute prin forță de la mama sa în timpul regenței. Și, fără îndoială, se va conduce în continuare după sfaturile credinciosului său prim-ministru. De ce să nu accepte pacea și să temporizeze? Dar nu aceasta a fost opțiunea aleasă de Mazarin. La câteva săptămâni după reîntoarcerea Curții la Paris, cardinalul a decis să mărească miza, ceea ce a determinat aruncarea Franței într-un război civil încă și mai distrugător.

c) Fronda prinților (ianuarie 1650 – februarie 1653)

Mazarin nu era nici slab de minte și nici o fire războinică. Deși faptul că pacea de la Rueil nu a fost de durată a reprezentat o tragedie, în realitate trebuie să determinăm motivele pentru care primul ministru a ales o strategie atât de riscantă.

Din păcate, pacea de la Rueil nu a dus nici mulțumire, nici stabilitate. Nelegiuirile făceau ravagii în Franța, deoarece sfidarea magistraților parizieni determinase o serie de mișcări de protest împotriva unui regim nepopular. Au apărut conflicte în Guyenne, între guvernator și magistrații locali. Curțile suverane din Normandia au atacat percepții guvernului. În Dauphiné, armata guvernamentală a fost izgonită. În Provența a izbucnit războiul civil între guvernatorul Alais și Parlamentul din Aix. Pe măsură ce credibilitatea guvernului scădea, creșterea impozitelor a devenit imposibilă. Mazarin și-a folosit ultimele resurse într-o campanie către frontiera nordică, în încercarea de a obține o victorie rapidă. Dar nici Turenne și nici Condé nu mai voiau să lupte pentru el, astfel că ofensiva franceză a fost un fiasco. Între timp, armatele franceze neplătite se îndeletniceau cu jafuri, violuri și crime în satele din jurul Parisului, la concurență cu armata Frondei. 15 000 de oameni și-au abandonat căminele și au fugit în capitală, în vreme ce registrele parohiale atestă că aproape un sfert din populația satelor limitrofe Parisului a pierit în timpul Frondei.

Situația în Paris rămânea extrem de instabilă. A fost o mare greșeală că Mazarin nu l-a adus pe rege înapoi imediat după încheierea păcii, prezența Curții asigurând o garanție a stabilității și înlesnind activitatea negustorilor și meșteșugarilor. În timpul evenimentelor, turbulenții au avut toate motivele să întrețină frica atât de caracteristică Frondei, frica de foamete și de boli, dar mai ales de soldați. Atacurile la adresa lui Mazarin au adâncit adversitățile. Un pamflet, intitulat *Le Custode du lit de la reine, qui dit tout* (custodele de la patul reginei, care spune totul), începea astfel: „Oamenii nu se mai îndoiesc, e adevărat că i-o trage”. Când guvernul l-a condamnat pe autor la spânzurătoare, o bandă l-a salvat pe acesta de la funie. În această atmosferă de ură și neîncredere, nobilii frondeuri dezamăgiți au intrat în scenă. Când Beaufort a auzit că stilul său de conducere fusese luat în derâdere de nobilii regaliști la o cafenea, a zvârlit pe jos fața de masă și farfuriile și a pornit o răzmeriță. Regina ar fi vrut să-l dea în judecată pe Beaufort, dar Parlamentul a asigurat-o că nu avea nici o șansă să obțină un verdict împotriva „regelui halelor”. La 11 decembrie 1649, secretarul lui Gondi, Guy Joly, a supraviețuit unui presupus atentat, deși ulterior s-a zvonit că și-a provocat rănil singur, pentru a crește cota de simpatie a stăpânului. De asemenea, se presupunea că există un complot al Frondei de a-l asasina pe Condé.

În aceste condiții, Ana și Mazarin aveau două alternative. Puteau forma un guvern de coaliție, obținând câștig de cauză împotriva frondeurilor prin slujbele înalte oferite și împotriva facțiunii Condé prin funcții de conducere în armată și prin posturi de guvernatori ai provinciilor. Dar regina îi detesta pe Beaufort și pe Gondi, în timp ce Condé nu putea uita „ingratitudea” cu care fusese tratat după asediul Parisului. În momentele sale cele mai bune era un om dificil, dar acum aroganța și setea de putere îl făceau insuportabil. Astfel că Mazarin a optat pentru a doua alternativă - în orice caz, mult mai pe gustul lui - de a asmuți facțiunile rivale una împotriva alteia. Prima lui idee a fost de a-l susține pe Condé împotriva frondeurilor, acuzându-i pe aceștia de tentativă de asasinat. Dar Parlamentul nu a fost cooperant, dovezile fiind extrem de obscure. Astfel că Mazarin s-a decis să se alieze cu frondeurii și să-l distrugă pe Condé.

După negocierea unui pact secret cu Gaston d'Orléans și cu frondeurii, la 18 ianuarie 1650 Mazarin l-a arestat pe Condé, pe fratele său Conti și

pe cumnatul său, Longueville, sub acuzarea de trădare. Cei trei prinți au fost închiși, mai întâi la Vincennes și apoi la Le Havre. Mazarin a intenționat să continue acțiunea prin înfrângerea armatelor lui Condé și capturarea fortărețelor din provincie aflate sub stăpânirea acestuia. Cardinalul spera că această demonstrație de autoritate avea să restabilească credibilitatea regimului și să-i reducă la tăcere pe inamici.

A fost aceasta o lovitură de maestru sau o greșală? Istoricii moderni sunt de părere că Mazarin trebuia să acționeze împotriva lui Condé pentru a-și păstra poziția de prim-ministru. Orest Ranum scrie: „Avea de ales între a-i aresta pe prinți și a capitula total în fața lui Condé, oferindu-i controlul în Consiliul de stat și abilitatea de a numi guvernatori”. Dar Mazarin, în mod sigur, a greșit din nou. În ciuda calităților sale de om politic, nu reușise să-i înțeleagă pe francezi. În mod viclean Parlamentul a luat apărarea lui Condé, argumentând că arestarea sa contravenea prevederilor păcii de la Rueil, care apăra libertatea individuală de o privare de libertate nejustificată. Din moment ce regenta nu putea prezenta nici un fel de dovezi cu privire la trădarea lui Condé, acesta nu ar fi trebuit să se afle la închisoare. Ca rezultat, opinia publică, de o xenofobie și un snobism exagerate, i-a condamnat pe regentă și pe cardinal. Cine se credeau străina asta și parvenitul ei amant italian, de-l arestau pe primul prinț de sânge? Molé i-a spus reginei: „Ce ați făcut, Doamnă? Aceștia sunt copiii Casei regale”.

În curând, Mazarin a descoperit că mersese prea departe. Cardinalul știa că avea să provoace un conflict, dar nu se așteptase ca sângerosul război să se întindă rapid în întreaga Franță. În timp ce Condé lenevea în închisoare, citind cărți de istorie și udându-și plantele, susținătorii săi s-au răspândit în fortărețele lor și au declanșat un protest armat în numele prințului. Condé era foarte puternic și influent. Oamenii care locuiau pe moșiile lui, comandanții de garnizoană din provinciile pe care le controla, clerul care îi datora rangurile înalte, magistrații și slujbașii de rang mai mic care erau protejații lui, toți au aderat la cauza sa. A fost una dintre cele mai impresionante demonstrații a ceea ce însemna relația patron-client. Interesul personal se combina cu obligația. Și chiar dacă nimeni nu-l agreea pe Condé, Mazarin era încă și mai disprețuit. Cel puțin temporar, Condé nu mai era patronul care trebuia ajutat la nevoie, ci un martir al tiraniei italianului.

Planul lui Mazarin era de a transfera conducerea politică în mâinile lui Gaston, ale neexperimentatului Le Tellier și ale exfrondeurului Chateauneuf, acesta din urmă înlocuindu-l pe indignatul Séguier în funcția de cancelar. Această echipă nepotrivită a primit misiunea de a apăra Parisul, în timp ce regele copil, regina și primul ministru urmau să facă un tur al Franței, pentru a face față rebelilor și pentru a solicita ajutor. Nu era o strategie nepotrivită. Regionalismul medieval, încă o caracteristică a vieții politice franceze, îngreuna sensibil constituirea unei mișcări naționale de protest. Prin urmare, un itinerar prin teritoriu care să anihileze rebeliunile încă lipsite de coordonare avea sens. Dar Mazarin avea prea mulți dușmani, iar Condé prea mulți prieteni, între care se număra și vechiul său rival Turenne, care era îndrăgostit de sora lui Condé, ducesa de Longueville. Sistemul de patronaj al lui Condé era mult mai eficient decât cel al lui Mazarin. Astfel, deși Mazarin avea oameni plasați în poziții strategice, Condé își asigurase supunerea necondiționată a unor provincii întregi. De exemplu, în Guyenne susținătorii prințului s-au aliat cu Parlamentul din Bordeaux împotriva lui Epernon, guvernatorul regal.

Ca o ironie a soartei, tocmai succesele primului ministru au fost cele care i-au grăbit căderea. După pacificarea orașului Bordeaux, Mazarin a condus armata regală spre victoria de la Rethel, împotriva lui Turenne și a spaniolilor (14 decembrie 1650). Gaston a fost invidios și Parlamentul s-a alarmat, amintindu-și de reacția cardinalului după victoria de la Lens. Aveau să aibă loc noi arestări? Într-o dispută lipsită de demnitate, Mazarin l-a acuzat pe Gaston că a provocat declinul monarhiei, comparându-l cu Fairfax și Cromwell. Gaston a replicat că Mazarin o luase razna. Memoriile lui Gondi povestesc cum obișnuia Gaston să fluiere printre dinți atunci când dorea să se eschiveze după luarea unei decizii. Dar în acel moment, cu o hotărâre care nu-i era caracteristică, Gaston s-a aliat cu Gondi și Molé. Parlamentul a fost încurajat să ceară eliberarea prinților și alungarea italianului. Mazarin capitulă. După o discuție nereușită cu Condé la Le Havre, cardinalul a plecat pe nesimțite în exil la Köln (februarie 1651). Prinții au revenit la Paris în triumf. Între timp, Gondi a auzit că regenta era pe cale să-l scoată pe rege din Paris. Astfel că înconjură Palais Royal cu trupe, în timp ce parizienii treceau prin dormitorul regelui, pentru a se asigura că n-a plecat. Regele se prefăcea că doarme. În timp ce Ana afișa o furie nerutincioasă

Aveau să urmeze luni întregi de anarhie. În lipsa sprijinului mult iubitului său prim-ministru, regenta rămăsese neprotejată. Mazarin continua să îi dea sfaturi, dar nici măcar el nu putea guverna prin corespondență, sugestiile sale fiind de obicei depășite în momentul sosirii la destinație. Ar fi fost mai înțelept ca Ana să îl asculte pe Le Tellier, mereu atent și cu mintea trează. Este imposibil să nu o compătimentești:

- 1 Nu mai știu când să aștept reîntoarcerea voastră, fiindcă fiecăare par să ridice paveze în calea-i. Tot ce pot spune este că aceasta mă îndurerează foarte și că îndur această întârziere cu mare nerăbdare; iar dacă șaisprezece (Mazarin) ar ști că cincisprezece
- 5 (Ana) suferă atât de mult, sunt sigură că ar fi mișcat. Am primit zilnic misivele voastre; nu știu ce s-ar fi întâmplat fără ele. Continuați să-mi scrieți la fel de des, pentru că numai astfel îmi mai alinați durerea.

Cât privește compasiunea de care se bucura Ana în Paris, iată cum glăsuiau două *Mazarinade*:

Iată o târfă, gătită în straie de cardinal. Priviți copia și veți vedea și originalul.

Ce să-i facem dacă se-ntoarce? Am putea să-i tăiem părțile rușinoase. Dar regele spune: „Nu faceți asta, mama zice că mai sunt bune la ceva”.

Între timp, problemele se înmulțeau. Condé devenise insuportabil; pretindea postul de guvernator în Guyenne în locul lui Epemon și se lua la harță cu toată lumea, inclusiv cu Turenne, care-i fusese preferat la comanda armatelor regale. De asemenea, Condé l-a îndepărtat pe Gondi, care fusese ademenit cu o pălărie de cardinal pentru a intra în guvern. Fiind acum cardinal de Retz, putea spera să-și atingă scopul și să devină prim-ministru. Dar n-a fost să fie așa. Tânărul rege a devenit major la 7 septembrie 1651. Câteva săptămâni mai târziu și-a rechemat nașul din exil. Mazarin se întoarse cu o gardă de 6 000 de mercenari germani. La 23 martie 1652, Parlamentul a trimis regelui un document intitulat *Remonstrances*:

- 1 Prin încercările sale de a continua războiul, cardinalul Mazarin a arătat că nu-l interesează viitorul și a făcut toate eforturile în acest scop, istovind finanțele și soldații Franței. Se poate vedea că a stârnit o asemenea dezordine, încât acum ne aflăm atât în
- 5 război civil, cât și în război în afara granițelor țării. Cine se poate îndoi că Mazarin a dorit să conducă singur războiul? Atunci când cardinalul Mazarin își va aminti ce i s-a întâmplat acum mai bine de treizeci de ani unui conațional al său, care era mai puțin nelegiuit decât el, își va da seama că se află în mare pericol.

Mazarin a fost îngrozit de comparațiile dintre el și Concini, fiindcă știa foarte bine că italianul fusese asasinat. Din fericire pentru el, Condé a venit în ajutorul guvernului, îndepărtând pe toată lumea. Prințul s-a întrecut pe sine, comițând crime de război în Paris. Nereușind să supună Bordeaux, el s-a îndreptat asupra capitalei. Dar pe o căldură sufocantă, a fost învins de Turenne lângă Faubourg Saint-Antoine. „Mi-am pierdut toți prietenii”, se plânga Condé, după bătălie, în timp ce se dezbrăca la piele, ca să se răcorească. Cu toate acestea, a pătruns în oraș datorită intervenției unei doamne. În timp ce Gaston nu reușea să se decidă pe cine să susțină, fiica lui îndreptă tunurile Bastiliei împotriva armatei victorioase a lui Turenne - una din multele situații din timpul Frondei când femeile au decis desfășurarea evenimentelor. Trupele au luat-o razna pe străzile Parisului, au dat foc caselor și i-au masacrat pe magistrați, în timp ce Condé a făcut o încercare stângace de a intimida Parlamentul. Când un preot a încercat să stingă incendiile și să oprească masacrele arătând sfânta ostie (pâinea sfințită oferită la liturghie), soldații l-au trântit pe jos și „au săvârșit fapte nedemne de un creștin și de un catolic”. Condé a instaurat un regim-marionetă condus de Beaufort și de Broussel. Dar Broussel era prea bătrân, Beaufort avusese o controversă cu cumnatul său Nemours, pe care îl ucisese într-un inevitabil duel, în timp ce Condé se ciorovăia cu toată lumea, inclusiv cu Gaston și cu cetățenii Parisului. Câteva săptămâni mai târziu, Condé părăsea Franța pentru a se pune în slujba regelui Spaniei. Era un om terminat.

Între timp, Mazarin s-a autoexilat, ca nu cumva prin prezența sa să piardă susținerea guvernului. Astfel, Ludovic al XIV-lea și-a putut face o intrare necontestată în Paris la 21 octombrie 1652. Parlamentul și guvernul au convenit asupra unei amnistii generale. desigur zece magistrați

(inclusiv Broussel) au fost surghiuniți în provincie. Gaston a fost din nou iertat. Spre uimirea sa, cardinalul de Retz a fost trimis la închisoare. Mazarin a revenit în Paris în februarie 1653.

A avut oare cineva de câștigat în urma Frondei prinților? Mazarin? A dat dovadă de flexibilitate, dar el a provocat Fronda, fiind salvat numai de noroc, de poziția sa de cardinal și de devotamentul Anei de Austria. În plus, el n-a fost patriotul dezinteresat prezentat de istoriografia franceză. Disputa sa cu Condé n-a pornit numai de la politică sau principii, ci și de la chestiuni ca patronajul sau promovarea în funcții a membrilor familiei sale. Nobilii? Egoismul și lipsa de responsabilitate ale lui Condé, Beaufort, de Retz și ale altora nu au justificat pe deplin guvernarea autoritară a lui Ludovic al XIV-lea? Richard Bonney a arătat că nobilimea merită respect pentru că avea un program: anularea revoluției administrative a lui Richelieu, alungarea intendenților, reducerea impozitelor, încheierea urgentă a păcii cu Spania, înlocuirea aventurierului venetic cu prinții de sânge. Acestea erau scopurile păturii aristocratice celei mai conservatoare a societății franceze, iar faptul că din acestea transpare un egoism reacționar poate fi supus discuțiilor. Modul în care participanții au schimbat atât de des taberele cu greu poate inspira încredere în atașamentul lor față de un principiu. Iar plecările lui Mazarin în exil au arătat că într-adevăr exista un singur „principiu” unificator: ura față de cardinal.

Memoriile cardinalului de Retz aruncă o lumină interesantă asupra motivațiilor aristocrației, deoarece autorul se oprește asupra propriilor abilități, scandalos de ignorate, dar și asupra principiilor sale aristocratice. De exemplu, el susține că, aristocrat fiind, se situa deasupra ambițiilor lumești, nu avea nici o dorință de a ajunge cardinal și voia să devină prim-ministru numai spre binele Franței, deoarece era în interesul Franței ca puterea să aparțină adevăratei nobilimi. Cum era de înțeles, șaful ispășitor al memorialistului rămâne Mazarin. Era oare drept ca acest străin, de obârșie umilă, să ia puterea unor nobili ca el? Cu accentul pe stil și aparențe, de Retz era întruchiparea codului aristocrației. Se mândrea cu o comportare onorabilă, sinceritate, dezinteres financiar, curaj fizic. Câtă deosebire față de jalnicul sicilian! Este semnificativă atitudinea ambiguă a lui de Retz față de Condé. Deși, ca toți ceilalți, îl găsea de neînțeles pe marele general, totuși îi căuta cu disperare calități ascunse.

Cu o origine ca a lui Condé, acestea trebuiau să fie ascunse pe undeva! Reamintim observația lui Robin Briggs: „Susținerea unor pretenții lipsite de orice rațiune era aproape sinonimă cu statutul de nobil”.

În cele din urmă, chiar și nobilii cei mai neraționali au căzut de acord cu magistrații, clericii, negustorii și țăranii că un stat în care domnește ordinea, chiar și guvernat de un prim-ministru nepopular, era preferabil anarhiei. Iar dacă trebuia să fie război, în loc să se lupte între ei, francezii puteau la fel de bine să se lupte cu spaniolii. În final, chiar și frondeurii se săturaseră de Fronadă.

d) Fronda la Bordeaux - *Ormée* (1652 - 1653)

Pentru a găsi o politică radicală și un idealism autentic în perioada Frondei, trebuie să ne îndreptăm către Bordeaux. Aici a izbucnit *Ormée*. Am văzut cât de inegală a fost opoziția împotriva Coroanei în diferitele provincii franceze. Aix, de exemplu, își manifesta mereu nemulțumirea, în timp ce Lyon, al doilea oraș al țării, rămăsese loial Coroanei. Orașul Bordeaux avea o lungă tradiție de subversiune și sfidare. Epemon, guvernatorul regal al provinciei Guyenne, era detestat. Cetățenii orașului Bordeaux au fost electrizați de zvonurile venite din Paris în timpul Frondei parlamentare. Conflictul dintre guvernator și cetățeni a fost exacerbă de sosirea în oraș a soției și copilului lui Condé în mai 1650, la puțin timp după încarcerarea prințului. Impasul creat a determinat o vizită a Anei de Austria și a regelui în septembrie 1650. Dar numirea lui Condé ca guvernator al provinciei (mai 1651) în locul lui Epemon a determinat o creștere a protestelor radicalilor.

Cu toate acestea, populația orașului Bordeaux era divizată. Principala autoritate executivă era *la jurade* sau consiliul local, dominat de burghezia înstărită. Autoritatea judecătorească supremă era parlamentul, dominat de magistrații din nobilimea de robă. Cele două instituții erau la cuțite. Atât Mazarin, cât și Condé se folosiseră de patronaj pentru a asmuți *parlamentul* și *jurade* unul împotriva altuia. În consecință, situația era confuză. Pe acest fundal, a izbucnit *Ormée* în 1652. Există o grupare radicală, formată din meșteșugari și mici burghezi, ai cărei membri se adunau sub ulmii din centrul orașului, de unde și numele grupării (*orme* înseamnă ulm). Aceștia îl urau atât Mazarin, cât și pe Epemon, iar timiditatea manifestată de *parlament* și *jurade* îi impăciunea. Când li s-a ordonat să-și întrerupă

întâlnirile, s-au opus. Conducătorul lor era Christophe Dureteste, avocat prosper și om inteligent, idealist și plin de inițiativă.

În iunie 1652 a curs sânge, când *Ormée* a intrat în *Chapeau Rouge* (cartierul burgheziei bogate) și a preluat puterea. Dureteste a încercat să pună în practică manifestul de la Ormist, care se baza pe două locuțiuni latinești: „*Vox populi vox Dei*” (Vocea poporului este vocea a lui Dumnezeu) și „*Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut colombarum*” (Să fiți înțelepți precum șerpii și neprihăniți precum porumbeii). Nimeni nu trebuia prost tratat din pricina rangului, ceea ce însemna pierderea monopolului puterii de către clasele superioare:

- 1 Refacerea statului francez poate fi realizată numai de către popor. Marea nobilime și magistrații sunt complicii și discipolii tiraniei; dacă, pentru a se elibera, oamenii se întorc către alți conducători militari decât cei din mijlocul lor, suferința lor se va prelungi mai
- 5 mult.

Acestea erau discursuri din timpul luptei, iar *Ormée* era decisă să lupte pentru a păstra puterea. Brigăzi puternic înarmate, reprezentantele Consiliului celor treizeci, organismul executiv al *Ormée*, făceau „vizite” nobililor recalcitranți. Dureteste a trimis următorul mesaj unui asemenea nobil:

Aflând că sunteți bolnav, vă aduc ordinul să luați ceva aer curat. Dacă nu veți pleca în 24 de ore, veți fi asasinat și aruncat în râu.

Articolele Uniunii, pe care regimul *Ormée* le făcuse publice, au continuat să accentueze rolul iubirii creștine într-o societate creștină, importanța unor impozite corect evaluate și colectate, asigurarea îngrijirii medicale pentru cei lipsiți de mijloace și garantarea protecției văduvelor și orfanilor. Regimul a făcut tot ce era posibil pentru „*menu peuple*” (oamenii de rând), care rareori au avut o importanță pentru lumea nemiloasă a secolului al XVII-lea. La început, liderii mișcării au renunțat la loialitatea față de rege, pentru ca în etapele următoare să treacă la exprimarea unor sentimente republicane. Poate că aceasta a fost o consecință a vizitei radicalului britanic Edward Sexby, care a adus cu el manifestul

revoluționarilor britanici, intitulat *Agreement of the People* (Acordul poporului).

Dar *Ormée* intra în criză de timp. „Lumea cere pace și pâine”, i se spunea lui Dureteste. Datorită decăderii comerțului cu vin și grâne, orașul era devastat de foamete și terorizat de bande de tineri scăpați de sub controlul administrației. S-a trimis un apel disperat de ajutor către Cromwell, dar fără rezultat. În iulie 1653 Mazarin a complotat cu parlamentarii din Bordeaux, iar *Ormée* s-a prăbușit la apariția trupelor regale. Dureteste s-a retras într-o ascunzătoare, dar a fost trădat în ianuarie 1654. A fost judecat de parlament, tras pe roată în fața foștilor susținători și apoi executat sub ulmii unde-și începuse remarcabilul și curajosul experiment de justiție socială. Au mai existat proteste efemere ale săracilor împotriva celor bogați la Paris, Rouen și Aix, dar numai conducătorii mișcării *Ormée* au reușit să preia puterea - o performanță unică în acele vremuri, neegalată nicăieri în Franța sau Anglia.

e) Ultimii ani ai cardinalului Mazarin, 1653 - 1661

Ultimii ani petrecuți de Mazarin în calitate de conducător al Franței au fost presărați cu dificultăți, deoarece problemele care au dus la izbucnirea Frondei rămăseseră nerezolvate. Dat fiind că războiul extrem de costisitor cu Spania continua, s-ar putea crede că Mazarin învățase din experiență și că introdusese reforma financiară. Totuși, cardinalul nu a procedat astfel. El și-a exploatat victoria împotriva Frondei prin reintroducerea vechiului sistem, corupt. Unica lui concesie a reprezentat-o introducerea treptată a sistemului. În timpul Frondei, funcționarii a căror responsabilitate o constituia mărirea impozitelor - *élus* și trezorerii - și-au recuperat o parte din fostele privilegii pe socoteala detestaților intendenți. Acum ei i-au promis lui Mazarin că, dacă li se permitea să-și continue activitatea, Coroana își va primi partea sa. Dar cardinalul le-a respins ofertele și în curând au apărut *maîtres des requests*, nume mai puțin provocatoare. Financiarii își reluaseră activitatea, reîncepând să acumuleze averi considerabile pe cheltuiala contribuabililor. Pentru a administra acest jaf, Mazarin a numit trei superintendenți ai finanțelor, presupunând că cei mai inteligenți și mai vicleni îi vor depăși pe ceilalți, dovedindu-și astfel meritele. Așa s-a și întâmplat. În ultimii ani ai

cardinalului, Nicolas Fouquet a transformat corupția în artă. Palatul său, Vaux-le-Vicomte, este un monument al gustului său.

Reapariția „terorismului fiscal” a determinat reacții de o duritate previzibilă. S-a întâmplat ca anii 1650 să fie o perioadă de recolte slabe și de epidemii de ciumă. Ca atare, receptorul nu era o persoană binevenită. Revolte țărănești au izbucnit în toată Franța; reprezentativă a fost aceea a purtătorilor de saboți (*sabotiers*), care a afectat zona rurală din sudul orașului Orléans în 1658. Nobilii s-au revoltat și ei în nouă provincii între 1657 și 1659. Orașele au sfidat guvernul. De exemplu, în 1656 a fost necesară ocuparea orașului Angers de o armată regală, iar Ludovic al XIV-lea și Mazarin au invadat Provența în 1660, tratând Marsilia ca pe un oraș ocupat.

Parisul a continuat să creeze probleme guvernului, deși aceste probleme erau de o natură mai bizară. Clerul parohial a decis să-l angajeze pe Mazarin în ceea ce istoricii au numit „Frona religioasă”. Liderul clerului era de Retz, în acel moment nu numai cardinal, ci și arhiepiscop al Parisului, după moartea unchiului său în iulie 1654, deoarece vicarul prelua automat funcția episcopului după decesul acestuia. Cu toate acestea, de Retz era un arhiepiscop mai mult absent. El își croise drumul spre exil escaladând zidul castelului din Nantes, deși din păcate căzuse de pe cal și își fracturase umărul (unul dintre cele mai profunde momente de cotitură ale istoriei, ne asigură de Retz în memoriile sale). Clerul Parisului a respins încercările guvernului de a-l înlocui pe de Retz cu un om de încredere, iar papa a refuzat să-i ia cardinalului titlul, deși Mazarin demonstrase că „colegul” său era ateu. Clerul era motivat de loialitatea față de arhiepiscop, ura împotriva lui Mazarin și preocuparea pentru victimele impozitelor prea ridicate. De asemenea, clerul era afectat de două mișcări religioase. Jansenismul era un fel de puritanism romano-catolic, apărut ca o reacție împotriva iezuiților, considerați prea toleranți, de o moralitate prea relaxată și a căror influență la Curte era privită cu neîncredere, în timp ce richerismul susținea dreptul parohilor la independența față de papă sau episcop.

Pentru guvern a fost dificil să contracareze această mișcare de protest, elocvent susținută de preoți de la amvonul lor. Opinia publică s-a raliat clerului, adoptându-l pe liderul acestuia, părintele Chassebras, ca figură de referință. Guvernul știa că situarea pe poziții de forță ar fi dat naștere

unor martiri, dar nu putea nici să-l aresteze pe de Retz, care se afla la sute de kilometri și refuza să renunțe la arhiepiscopat, și nici să-l găsească pe părintele Chassebras, care se ascundea în turnul de la Saint-Jean-en-Crève. Mai mult, Chassebras avea o tiparniță în turn, de unde inunda Parisul cu pamflete antiguvernamentale și cu *Mazarinade*. Cancelarul Séguier își epuizase toate metodele. Peste două treimi din clerul Parisului erau implicate în această mișcare, iar guvernul apărea într-o postură ridicolă. Revolta preoților s-a sfârșit numai o dată cu moartea lui Mazarin și atunci când cardinalul de Retz a fost, în cele din urmă, convins să renunțe la arhiepiscopat. Ludovic al XIV-lea i-a ordonat să reprezinte interesele Franței la Roma - în fine, o slujbă de răspundere! De Retz o ura.

Mazarin și-a căutat un refugiu în fața acestor probleme concentrându-se asupra unor chestiuni mai cerebrale. Mai întâi a fost educația tânărului rege. Natura fusese generoasă cu Ludovic al XIV-lea. Era inteligent, fermecător, frumos și sănătos. Gusturile sale erau destul de inofensive, până când s-a îndrăgostit de una dintre nepoatele lui Mazarin. Acesta dorea ca nepoatele sale să-și găsească soți pe măsură, dar nici chiar așa... După ce se smiorcăi, lipsit de demnitate, vreo câteva săptămâni, Ludovic ascultă de sfaturi și puse capăt relației. De asemenea, Ludovic asculta povețele nașului său privind conducerea statului. Era un elev excelent și Mazarin era pe drept cuvânt mândru de el. După cum îi spunea monarhului: „Dumnezeu v-a dăruit cu toate darurile, inclusiv cu ipocrizia. Tot ce aveți de făcut este să folosiți aceste daruri și veți deveni un mare rege”. Ludovic, Mazarin și regina erau un trio foarte unit. Ludovic moștenise pietatea instinctivă a mamei sale și împrumutase din cinismul nașului său.

Cealaltă problemă căreia Mazarin îi acorda acum atenție era refacerea propriei averi, deoarece pierduse totul în timpul Frondei. Parlamentul îi vânduse chiar și biblioteca. Dar acum cardinalul profită de posibilitatea de a-și recupera averea. În ultimii opt ani de viață, cardinalul a adunat bogății uriașe. Dacă un nobil bogat putea strânge 7-8 milioane de livre, iar averea de 22 milioane de livre a lui Richelieu era considerată remarcabilă, faptul că Mazarin a lăsat 37 milioane este ieșit din comun. Picturi, bijuterii, proprietăți, episcopii, bani lichizi - nimic nu-i scăpase bătrânului avar. Omul său de încredere era Jean-Baptiste Colbert, care

nu ierta nimic, indiferent că era vorba de corupția lui Nicolas Fouquet, superintendentul finanțelor, după al cărui post tânjea, sau de creșterea averii stăpânului său. Cu puțin timp înainte de moarte, Mazarin și-a lăsat întreaga avere regelui, crezând că gestul său generos va fi refuzat. Ludovic I-a perpelit pe cardinal timp de 24 de ore înainte de a înapoia cadoul. Până la urmă, toate se aranjaseră pentru bătrânul cartofor.

Realizările în plan politic ale cardinalului Mazarin au fost remarcabile. Chiar dacă Ludovic al XIV-lea mai avea încă multe de făcut pentru ca Franța să devină o țară stabilă și prosperă, Mazarin restabilise mecanismul unei guvernări autoritare. Din nou intendenții își îndeplineau dubla misiune de a aduna impozitele și de a oprima populația. Alianța dintre Coroană și clasa politică, mai ales slujbașii, fusese restabilită. Pretențiile nobilimii privind posturile de guvernatori de provincie sau gradele superioare în armată fuseseră satisfăcute. Patronajul regal funcționa din nou fără probleme. Condé se liniștise, iar Le Tellier se ocupa cu crearea unei veritabile armate regale, lipsită de dominația aristocrației. Deși lui Mazarin îi lipsea viziunea globală a lui Richelieu, totuși frontierele Franței deveniseră mai sigure. Datorită tratatelor de pace, la a căror negociere contribuise Mazarin, Franța domina Europa, iar căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu infanta Spaniei crea perspective și mai strălucitoare. Din punctul său de vedere, Mazarin fusese un slujitor eficient al Franței și al dinastiei sale.

Desigur că prioritățile și realizările lui Mazarin sunt discutabile, în aceeași măsură în care se poate argumenta că Richelieu nu a fost în mod necesar „cel mai mare slujitor public al Franței”. Nu există dovezi că Mazarin ar fi regretat izbitoarele anomalii sociale și economice ale Franței Bourbonilor. Nu a făcut nimic pentru industrie sau agricultură. Sistemul de impozitare rămăsese scandalos de ineficient și de corupt. În acel moment, guvernul trebuia să suporte povara a 60 000 de slujbași. Mazarin s-a complăcut în a accepta datoriile grele ale Coroanei în timp ce își acumula propria avere. Dar poate că acuzația cea mai serioasă ce îi poate fi adusă este simularea față de regalul său elev a unei presupuse necunoașteri a adevăratelor necesități ale poporului francez. Regele Soare, în ciuda abilităților sale de monarh și de om politic, a rămas un inițiator de strategii conservator și neinspirat. Sub acest aspect, era într-un totuși loial ghidului și mentorului său, cardinalul.

Cum rămâne cu Mazarin? El a moștenit probleme serioase, agravate de propriile erori și de xenofobia francezilor. Cu toate acestea, a învățat din greșeli și rareori și-a pierdut cumpătul. În ciuda abuzurilor de care a fost acuzat, Mazarin nu s-a dovedit răzbunător în tratamentele aplicate altora. E posibil să fi „asasinat” limba franceză, dar, spre deosebire de Richelieu, nu i-a asasinat pe francezi. Printre dușmanii trimiși la închisoare, poate că de Retz a fost tratat mai aspru, deși existase o provocare din partea acestuia. Categorie, Mazarin are multe pe conștiință. Era corupt de putere, iar lăcomia sa era respingătoare. Era un ambițios, preocupat să-și mărite nepoatele cu oameni bogați și puternici. Când Hortensia s-a măritat cu fiul lui La Meilleraie, Mazarin a aranjat ca acesta să primească titlul de duce de Mazarin! Cu toate acestea, deși a fost un hrăpăreț, Mazarin era un om civilizat, pe care era greu să nu îl plăci. Ultimele sale cuvinte au fost impresionante și umile: „Clipa îndurării, clipa îndurării”.

f) Fronda - o evaluare

În acest moment, după o privire asupra cauzelor, desfășurării și consecințelor Frondei, îi putem examina natura și semnificația. Cum putem evalua această criză dramatică, ce a sfâșiat Franța vreme de cinci ani interminabili? A fost Fronda o revoluție autentică? A fost constructivă sau sterilă? A fost ea, așa cum arată unii istorici, o componentă a unei crize de amploare ce a afectat Europa la jumătatea secolului al XVII-lea și care s-a manifestat prin confruntări între conducători și conduși? Sau între Frondă și evenimentele din alte țări există mai degrabă deosebiri decât asemănări? În particular, ce reiese din comparația cu revoluția din Anglia aceleiași perioade?

Mai întâi, când examinăm Fronda, avem în față o revoluție? Mulți istorici sunt de părere că da. Subtitlul cărții despre Frondă a lui Orest Ranum este „O revoluție franceză”. Louis Madelin a denumit Fronda „*une revolution manquée*” - o revoluție ratată. Pe de altă parte, așa cum am văzut, Goubert arăta în biografia lui Mazarin că era nevoie să traversezi Canalul Mânecii pentru a găsi o revoluție.

Dacă admitem că revoluția înseamnă „răsturnare prin forță a unui sistem politic” sau „schimbare radicală de situație” (*Penguin English Dictionary*), atunci Ranum are dreptate. În timp ce Mazarin a fost primul

care a apelat la violență, magistrații parizieni și-au organizat rapid propriile forțe armate în apărarea reformelor politice promovate. Totuși, prinții de sânge au recurs și mai mult la forță pentru a răsturna sistemul de guvernare creat de Richelieu. În ceea ce privește schimbările radicale, liderii Frondei parlamentare au determinat guvernul să accepte programul aprobat în *Chambre Saint-Louis*. De exemplu, funcția de intendent a fost desființată, ceea ce nu a fost o reușită minoră, indiferent de nesinceritatea guvernului. Similar, nobilii frondeuri l-au alungat cu succes pe Mazarin, și încă de două ori. Acesta a fost înlocuit de Condé și de Retz. Dacă aceste numiri s-ar fi păstrat, nobilimea și-ar fi recâștigat supremația în consiliul regal și sistemul lui Richelieu ar fi fost răsturnat prin forță și schimbat radical.

Pe de altă parte, la o examinare mai atentă, aceste schimbări apar mult mai puțin radicale. Programul adoptat în *Chambre Saint-Louis* era prudent și conservator, reflectând drepturile până atunci recunoscute ale francezilor din clasele superioare. Acest program a fost comparat cu reformele Parlamentului cel Lung. Dar diferența este izbitoare. Înlăturarea curților privilegiate și *Triennial Act* (act ce asigura convocarea regulată a parlamentului, cel puțin o dată la 3 ani) din Anglia erau mult mai radicale decât propunerile magistraților parizieni. Chiar mai puțin impresionante sunt schimbările reușite de nobilime. Nu era decât o problemă de înlocuire. Nu se puneau problema schimbării sistemului, ci a celor care exploatau sistemul. Așa ceva nu se poate numi revoluție.

La o comparație a evenimentelor petrecute pe cele două țărmuri ale Canalului Mânecii, constrastele sunt și mai evidente. Nu e vorba de „egoismul” frondeurilor, deoarece și dușmanii lui Carol I erau „egoști”. După cum arăta Christopher Hill, deseori „libertate” era echivalent cu „privilegii”. Ceea ce contează este că, indiferent de motivația oamenilor, Anglia Stuartilor a fost răsturnată cu susul în jos. Regele a fost executat, Camera Lorzilor desființată și a fost instaurată o dictatură militară. Clasele superioare au fost înlocuite, în cadrul autorităților centrale și locale, cu oameni noi, cu un statut social inferior sau inexistent. Controlul bisericii anglicane asupra dezvoltării spirituale și intelectuale a poporului a fost distrus. Clasele conducătoare din stat și biserică au început să tremure pentru viața lor. Asta era revoluție! Pe de altă parte, neplăcuta și violenta tulburare a societății franceze din perioada 1648-1653 era în esență superficială, nici radicală și nici lipsită de precedent, pentru că asemenea lucruri se întâmplaseră încă din vremea războaielor religioase din secolul

al XVI-lea. Era o caracteristică mult prea familiară a modului de viață francez. Cu alte cuvinte, nu era vorba de „o schimbare radicală de situație”.

Se poate merge mai departe afirmându-se că, în timp ce revoluționarii englezi avuseseră succes, cei francezi nu reușiseră? În realitate, ambele „revoluții” au eșuat. Atât în Anglia, cât și în Franța, s-a revenit la vechile situații și inovațiile „revoluționare” au dispărut. „Unde ți-e cauza cea bună?”, era întreat generalul Harrison în timp ce era dus la spânzurătoare, în iulie 1660. Similar, în Franța intendenții și financiarii au fost reinstalați în funcții, ceea ce avea să se întâmple și cu Mazarin. Broussel a fost exilat, de Retz a fost expedit la Roma, iar Condé și-a sfârșit zilele plimbând doamnele cu barca pe lacul de la Versailles. Dar timpul nu poate fi dat înapoi și nu se poate pretinde că nimic nu s-a întâmplat. Revoluția a adus schimbări ireversibile în Anglia. De asemenea, de la Ludovic al XIV-lea încoace, francezii au fost categoric influențați de experiența Frondei. Lloyd Moote susține că mai ales Colbert a apreciat cauzele Frondei, de unde și reformele sale juridice și financiare radicale din anii 1660. Similar, regimul nu avea să-i mai atace niciodată pe slujbași. Nici în momentele sale de arbitrar Ludovic al XIV-lea nu a încercat să împiedice activitatea legislativă a Parlamentului - de exemplu, când a încercat să instituie dreptul de succesiune pentru bastarzii săi. Cu alte cuvinte, Moote arată că, fie că a fost sau nu o revoluție, Fronda nu a fost un eșec.

Dar să revenim la contraste. Dacă într-adevăr a existat o criză în Europa la jumătatea secolului al XVII-lea, în fiecare țară s-au petrecut evenimente diferite, truisim nicăieri mai clar decât la examinarea tulburărilor din Anglia și Franța acestei perioade. Deosebirea cea mai clară este „curățenia” făcută de revoluționari în Anglia, pentru că aceștia au deținut efectiv puterea în perioada 1646-1660. Ca rezultat, moștenirea revoluției s-a concretizat în schimbări dinamice petrecute în comerț, politică externă, în gândirea politică și științifică. Chiar dacă clasa conducătoare tradițională a fost restaurată în 1660, Anglia a progresat inexorabil către o monarhie cu puteri limitate, garantată de legea constituțională. Dacă analizăm Fronda, aceste realizări nu-și găsesc corespondența. În comparație cu revoluția engleză, aceasta apare ca fundamental negativă și sterilă.

De ce? În principal, fiindcă Fronda nu a reușit să învingă Coroana. Niciodată nu au avut frondeurii ocazia de a-și pune ideile în practică și nici nu s-au văzut puși în fața necesității de a alcătui un program realist,

deoarece nu au reușit să preia complet puterea în stat. Pe de altă parte, revoluționarii englezi au înfrânt Coroana și au trebuit să creeze o alternativă politică. Ei aveau nevoie de o atitudine constructivă, și nu de una negativă.

De ce revoluționarii englezi au câștigat și cei francezi au pierdut? Întrebarea ne trimite la esența investigațiilor cu privire la caracterul Frondei. În aparență, ambele situații de criză au debutat similar. În ambele țări, un regim nepopular avea de înfruntat spectrul falimentului, din cauza implicării într-un război aparent de necâștigat. Miniștrii erau lipsiți de popularitate în ambele țări. Cele două regimuri au făcut concesii urmate de sfaturi inoportune de arestare a nemulțumiților. În acest moment, scenariile încep să difere. Carol I era un conducător neinspirat, lipsit de fermitatea Anei de Austria și de realismul și flexibilitatea lui Mazarin. Coroana Franței dispunea de resurse militare și financiare superioare, iar venitul său era de cinci ori mai mare decât al regelui Angliei, fapt avut în vedere de cămătari, care se arătau mult mai dornici să îl salveze pe Ludovic al XIV-lea decât pe Carol I. Coroana britanică își îndepărtase o fracțiune semnificativă a clasei politice. În Franța, întrenobilimea de spadă și cea de robă au apărut divergențe ce au putut fi exploatate de Coroană, care le-a asmuțit una împotriva alteia. Pentru a-și coordona și conduce diferitele facțiuni, o revoltă are nevoie de un Lenin sau de un Cromwell. În Franța nu a apărut un asemenea lider. Mazarin greșea când îl compara pe Condé cu Fairfax și pe de Retz cu Cromwell. În ceea ce privește sprijinul extern, dacă scoțienii au salvat Parlamentul britanic, spaniolii au jucat în Franța un rol simbolic.

Din nou, pentru ca o revoluție să schimbe o anumită situație, era necesar, conform lui Robin Briggs, „să găsească și să distrugă un stăpân identificabil și responsabil”. Ludovic al XVI-lea, Nicolae al II-lea și mai ales Carol I se potrivesc acestei descrieri. Cardinalul Mazarin nu se potrivește, pentru că un prim-ministru, oricât de hulit ar fi, nu este responsabilul suprem și ca atare poate fi înlăturat fără a răsturna regimul. Nici Ana de Austria, fiindcă durata păstrării puterii de către regentă era limitată. Nici Ludovic al XIV-lea. Nu aveai cum să ataci un băiat de doisprezece ani, într-o societate ce venera monarhia și mai ales când băiatul în chestiune avea ținuta și șarmul lui Ludovic („mai degrabă o păpușă de rege decât un rege-păpușă”, cum remarcă un istoric).

Ce altceva puteau face frondeurii decât să-și proclame loialitatea față de Coroană?

O altă deosebire esențială între Anglia și Franța este că parlamentul francez nu-l egala pe cel britanic. Categorie, prestigiul Parlamentului din Paris, ca și cel al parlamentelor de provincie, era considerabil. Dar acestea aveau statutul unor tribunale, îndeplinind numai atribuții legale limitate. Parlamentul englez era diferit, în timp ce „Înalta Curte”, angrenată în crearea de legi organice, era mai mult decât un simplu tribunal. Această instituție și-a consolidat poziția de organism deliberativ și consultativ, cu drept de a critica ministrii și politica regelui. Este adevărat, nu fusese stabilit principiul răspunderii ministeriale, dar aceasta avea să fie inclusă în „Mustrea cea Mare” (noiembrie 1641). Nici nu fusese instituit controlul spadei, dar acesta va apărea în ordonanța referitoare la miliții (martie 1642). De asemenea, Parlamentul reprezenta națiunea engleză, indiferent cât de restrâns și de prost definit era conceptul de națiune. Magistrații Parlamentului din Paris se reprezentau numai pe ei înșiși, pentru motivul că ajunseseră în acele poziții prin mijloace financiare, și nu prin alegeri. Jurisdicția lor se întindea pe mai puțin de jumătate din teritoriul Franței. După cum remarcă Richard Bonney, „în 1649 existau patru conflicte distincte, ce aveau la bază parlamentele din Paris, Rouen, Aix și Bordeaux”. Atunci când au creat parlamentele de provincie, regii Franței știau ce fac. Într-un mod foarte aproximativ, Parlamentul din Paris devenise purtătorul de cuvânt al doleanțelor poporului în etapele de început ale Frondei. Dar poziția sa era indecisă și neoficială. Dacă exista o instituție care reprezenta întreaga națiune, aceasta o constituiau Stările Generale, care nu se întruniseră din 1615 și nu aveau să se mai reunească înainte de 1789. Această lipsă a unei organizații îndrituite să rezezeze poporul a reprezentat un handicap grav pentru orice mișcare de opoziție din Franța.

Religia furnizează însă cea mai mare deosebire între Frondă și revoluția engleză. Puritanismul a inspirat și a justificat nesupunerea Parlamentului britanic. Morala înaltă a Armatei noului model și hotărârea neclintită a lui Cromwell sunt de asemenea de sorginte religioasă, în timp ce regaliștii erau și ei convinși că împlinesc voința Domnului. Prin contrast, rolul religiei în evoluția Frondei a fost nul. Am văzut că preoții (*curés*) parizieni erau „contaminați” de jansenism,

dar aceasta s-a întâmplat după încheierea Frondei. Nimic nu este mai izbitor decât atitudinea rezervată adoptată de hughenoți. Istoricul S.A. Westrich, care s-a ocupat de *Ormée*, notează: „Relația dintre *Ormée* și hughenoții din Bordeaux nu este foarte clară, dar nu se poate pune la îndoială faptul că ultimii au susținut rebeliunea altfel decât tacit, iar *Ormée* era foarte dispusă la colaborare”. Faptul în sine nu este impresionant. Cum să susții tacit o rebeliune? Mazarin și-a exprimat aprecierea față de loialitatea hughenoților în timpul Frondei. În mod clar, istoricii trebuie să fie de acord cu cardinalul că religia nu a avut o influență semnificativă asupra Frondei.

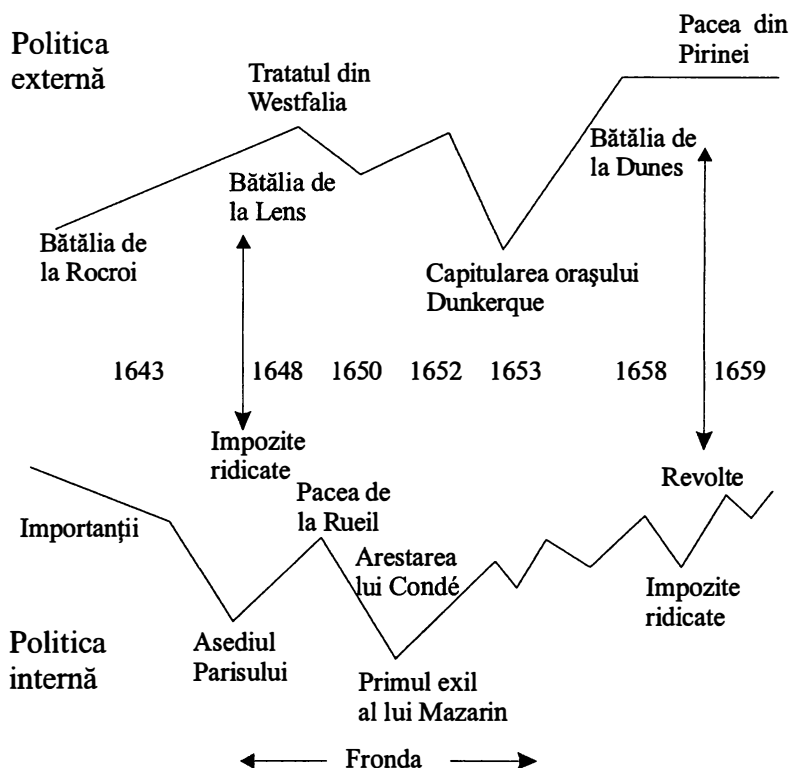
Orice mișcare de protest are nevoie de idealuri. Dacă oamenii își riscă viețile în beneficiu personal, ei vor lupta pentru o cauză numai dacă cred în ea. Cauza nu trebuie să fie neapărat religioasă, putând reprezenta, de exemplu, o țară, o rasă sau o clasă. Dar este necesar să fie convingătoare pentru armată. După spusele lui Cromwell, armata „trebuie să aibă în sânge rădăcinile problemei”. Există idealism în Frondă? Nu este o chestiune de judecată morală. Conștiința de sine a lui Cromwell poate fi preferată brutalității lui Condé sau autovictimizării lui de Retz. Dar Cromwell credea în cauză, după cum credeau și susținătorii săi. Două secole mai târziu, pictorul Auguste Renoir a fost luat drept spion, în timpul Comunei din Paris, pentru că picta un tablou. Ulterior, artistul avea să spună despre comunarzi: „Erau smintiți, dar aveau în ei cea mică flacără care nu moare niciodată”. Legalismul sterp al lui Molé sau codul aristocratic al lui Condé nu erau de natură să înflăcăreze pe cineva. *Mazarinadele* nu se pot compara cu fraze de genul „Dumnezeu i-a schimbat în spice în fața spadelor noastre”, „În numele Camerei Comunelor și al întregului popor englez”, „Nu suntem o armată de mercenari” sau „Isus Christos este conducătorul nostru”. În afară de *Ormée*, asemenea declarații răsunătoare au fost inexistente pe vremea Frondei.

Și totuși frondeurii trebuie apărați. Ei n-au fost complet egoiști sau inutili. În felul lor împiedicat și nepotrivit, au pus la încercare un sistem pe care mulți contemporani l-au etichetat ca tiranic. Într-adevăr, Fronda a reprezentat ultimul protest serios împotriva autoritarismului Bourbonilor, înainte ca Revoluția Franceză să șteargă această dinastie de pe fața pământului, într-o baie de sânge. Oare înfrângerea Frondei a corespuns integral intereselor poporului francez?

Scurtă cronologie a Frondei

15 ianuarie	1648	<i>Lit de justice</i> . Se introduc noi funcții și impozite.
13 mai	1648	Edictul de uniune. Întâlnirea curților în <i>Chambre Saint-Louis</i> .
9 iulie	1648	D'Emeri înlocuit de La Meilleraye în postul de superintendent.
31 iulie	1648	<i>Lit de justice</i> . Propunerile de reformă provizoriu acceptate.
20 august	1648	Victoria lui Condé la Lens.
26 august	1648	<i>Te Deum</i> la Notre Dame. Arestarea lui Broussel.
27 august	1648	Baricadele. Broussel eliberat.
24 octombrie	1648	Guvernul acceptă programul de reforme
6 ianuarie	1649	Curtea părăsește Parisul și se stabilește la Saint-Germain.
8 ianuarie	1649	Parlamentul îl scoate pe Mazarin în afara legii.
ianuarie-martie	1649	Asediul Parisului.
8 februarie	1649	Condé cucerește Charenton.
12 martie	1649	Tratatul de la Rueil. Acceptarea reformelor, ignorarea prinților.
11 decembrie	1649	Tentative de asasinat împotriva lui Joly și Condé.
18 ianuarie	1650	Mazarin îi arestează pe Condé, Conti și Longueville.
ian. 1650 - feb.	1653	Frona prinților.
octombrie	1650	Ludovic al XIV-lea și Ana de Austria la Bordeaux.
14 decembrie	1650	Bătălia de la Rethel. Mazarin îl învinge pe Turenne.
8 februarie	1651	Mazarin îi eliberează pe prinți la Le Havre și pleacă în exil.
7 septembrie	1651	Majoratul lui Ludovic al XIV-lea.
decembrie	1651	Mazarin revine din exil.
iunie	1652	<i>Ormée</i> preia puterea la Bordeaux.
23 martie	1652	Parlamentul îl acuză pe Mazarin pentru războiul civil.
2 iulie	1652	Luptele din Faubourg Saint-Antoine.
4 iulie	1652	Masacrul de la Hôtel de Ville.

iulie	1652	Condé creează un guvern-marionetă condus de Broussel și Beaufort.
august	1652	Al doilea exil al lui Mazarin.
octombrie	1652	Condé părăsește Parisul și pleacă în exil.
21 octombrie	1652	Ludovic al XIV-lea revine la Paris.
februarie	1653	Mazarin revine din al doilea exil.
20 iulie	1653	<i>Ormée</i> este înfrântă.

Situația financiară a Franței în timpul cardinalului Mazarin

Să luăm notițe despre „Ministeriatul cardinalului Mazarin”

Istoricul belgian Henri Pirenne scria: „Două pericole amenință disciplina istoriei, și anume superficialitatea și tendința de a scrie o istorie partizană”. Studiind cei optsprezece ani ai ministeriatului cardinalului Mazarin, ați observat că partizanatul poate fi evitat cu ușurință: există prea puține personaje cu care am dori să ne identificăm, dar că „superficialitatea” este de înțeles. Dacă s-ar putea găsi principii de bază și generalizări simple! Dar nu există „scurtături”. Pentru o bună orientare în această babilonie, un sistem de note eficiente este esențial.

Politica externă a lui Mazarin este un subiect relativ simplu. Este indicat să alcătuiți un rezumat detaliat al cronologiei evenimentelor și tratatelor de pace din Westfalia și Pirinei. Familiarizați-vă cu harta de la pagina 158. Înarmați-vă cu note referitoare la următoarele întrebări:

1. În politica sa externă, cardinalul Mazarin a apărut adevăratele interese ale Franței?
2. De ce a durat atât de mult până să se pună capăt războiului cu Habsburgii ?
3. Cât de inspirată a fost politica externă a lui Mazarin?

Notele privind Fronda trebuie să creeze o imagine clară a problemei. Mai întâi, treceți în revistă cauzele. Apoi porniți de la rezumatul evenimentelor, prezentat la paginile 152-153. Dacă procedați conștiincios, fiecare eveniment trebuie să vă fie clar și plin de semnificații. O altă metodă poate fi redactarea unor note cu privire la personajele cheie: Mazarin, Gondi (de Retz) și Gaston. Referiți-vă la probleme cum ar fi reușita sau eșecul Frondei, cauzele prăbușirii finale și comparația cu revoluția engleză (mai ales dacă ați studiat subiectul). Familiarizați-vă cu cauzele, desfășurarea și înăbușirea revoltei din Bordeaux (*Ormée*).

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Ministeriatul cardinalului Mazarin”

Aveți toate șansele să vi se pună o întrebare cu privire la politica externă a lui Mazarin, dar în trecut examinatorii aveau tendința să se concentreze asupra Frondei. De asemenea, este foarte posibil să vi se ceară să faceți

comparație între Richelieu și Mazarin. Deși majoritatea examinatorilor nu reușesc să formuleze întrebări referitoare la o comparație între revoltele din Franța și Anglia în perioada 1642-1653, orice profesor va aprecia referiri pertinente la cele două evenimente.

Aveți în vedere următoarele întrebări:

1. De ce a fost Mazarin capabil să supraviețuiască Frondei?
2. Cât de reușită a fost politica externă a lui Mazarin?
3. Ce opoziție a întâlnit Mazarin și de ce a fost capabil să o contracareze?
4. Cât de serioasă a fost Fronda ca amenințare la adresa monarhiei?
5. Cât de justificată este descrierea Frondei ca „reacționară în esență”?
6. „Nu au realizat nimic deoarece au ținut prea sus.” Discutați această caracterizare a frondeurilor.
7. Este justificată descrierea Frondei drept o „revoluție”?
8. Comparați și sesizați deosebiriile dintre realizările lui Richelieu și cele ale lui Mazarin.

Întrebările referitoare la capacitatea de supraviețuire a lui Mazarin sunt de obicei directe, deși trebuie să fiți atent la formularea exactă a întrebării. Este posibil ca aceasta să se refere numai la Frondă. Întrebările care se referă la moștenirea lăsată de Mazarin lui Ludovic al XIV-lea sunt frecvente, dar ne vom ocupa de ele la sfârșitul capitolului următor. Întrebările despre caracterul Frondei sunt destul de dificile. Să luăm în considerare întrebarea 4.

Tehnica unei introduceri bune este esențială. Nu uitați să tratați următoarele probleme: Care este semnificația întrebării? De ce este o întrebare bună? Puteți începe prin a remarca faptul că Fronda a izbucnit aproximativ în perioada în care Carol I era judecat și executat. Francezii cunoșteau acest fapt, guvernul lui Mazarin acuzându-i pe frondeuri de republicanism. Istoricii însă nu sunt de acord cu privire la seriozitatea amenințării Frondei la adresa Coroanei franceze.

În cuprins demonstrați o apreciere corectă a complexității întrebării. În primul paragraf, arătați că monarhia ca atare era respectată de frondeuri. Apoi aveți nevoie de un paragraf care să înceapă cu fraza „Dar ce fel de monarhie?”. Cât de radicale ar fi fost modificările aduse sistemului francez de guvernământ dacă Fronda ar fi triumfat? Arătați

că sunteți la curent cu programul adoptat în *Chambre Saint-Louis* și cu ambițiile lui Condé și Gondi (de Retz). Apoi trebuie să arătați, într-un alt paragraf, cât de aproape a fost Fronța de victorie. Argumentați-vă afirmațiile cu analiza etapelor principale ale revoltei.

În final, dați un răspuns clar. O bună ilustrare a dificultății subiectului este că un răspuns de calitate poate, la fel de bine, să fie de acord sau nu cu sugestia că monarhia franceză era într-adevăr serios amenințată! Stăpânirea tehnicii redactării unei concluzii satisfăcătoare nu lasă cititorului nici un dubiu privind opiniile voastre și motivațiile acestora. Încercați să introduceți elemente noi, pentru ca această concluzie să nu fie o simplă recapitulare.

Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre „Ministeriatul cardinalului Mazarin”

Mazarin și criticii săi

Citiți cu atenție protestul trezorerierilor (paginile 125-126), *Mazarinadele* (paginile 130, 131 și 134), protestul *Parlamentului* (pagina 138) și comentariile lui Mazarin asupra felului în care a fost tratat (pagina 131). Răspundeți la următoarele întrebări:

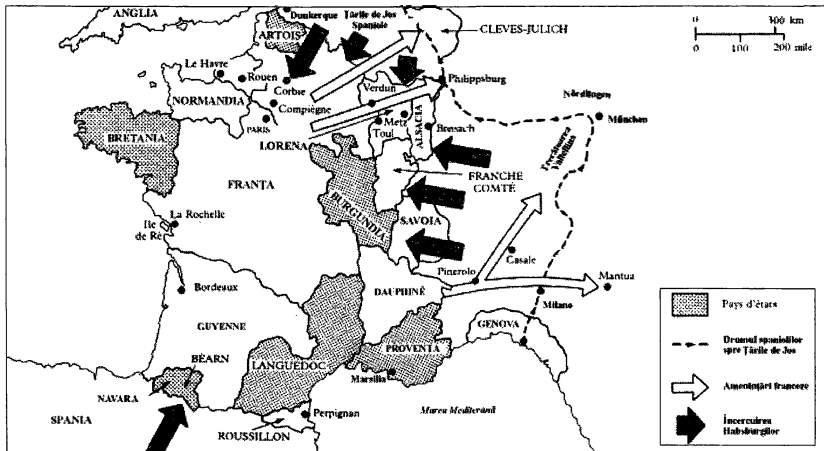
- a) Cât de serioase și de utile pot fi pentru istoric sursele ce îl critică pe cardinalul Mazarin? (6 puncte)
- b) Aceste documente sugerează că Mazarin era judecat cu asprime de contemporanii săi? Explicați răspunsul. (4 puncte)
- c) Ce se poate afla din aceste surse despre motivele frondeurilor? Ce alte tipuri de dovezi mai pot folosi istoricii în încercarea de a identifica motivele frondeurilor? (10 puncte)

Concluzie: Moștenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea

La 10 martie 1661 Ludovic al XIV-lea și-a convocat principalii consilieri pentru a-i informa cu privire la succesorul lui Mazarin în funcția de prim-ministru. Spre surpriza tuturor, s-a desemnat pe sine însuși, și avea să îndeplinească acest rol vreme de 54 de ani. În cel mai rău caz, acesta a reprezentat un uluitor test de duranță, dar Regele Soare se poate mândri cu multe realizări.

La începutul acestei jumătăți de secol de muncă grea, care era moștenirea primită de Ludovic al XIV-lea? Dacă până acum se credea că Mazarin îi lăsase tânărului său stăpân o situație sigură, în prezent se știe că realitatea a fost cu mult diferită. Imaginea demodată a anilor 1650, cu o regină grațioasă, un cardinal bătrân și înțelept și un rege tânăr și plin de calități, conducători ai unei națiuni senine și mulțumite, nu ne mai satisface. Într-adevăr, a fost o perioadă tensionată, pentru că viața era tensionată atât pentru Ana de Austria și cardinal, cât și pentru poporul francez. Categorie, războiul împotriva Habsburgilor se încheiase. Dar una dintre consecințele acestui război pentru Coroană era o datorie de 451 milioane de livre (conform calculelor lui Colbert), Franța era extenuată și populația se afla în pragul revoltei. Ciurma și foametea erau ceva comun. După cum arăta Ludovic al XIV-lea în memoriile sale, „confuzia domnea peste tot”, pentru că Franța era un tărâm al instabilității sociale și politice. Nefiind dotați cu darul clarviziunii, nici Ana și nici Mazarin nu puteau să anticipeze reușitele interne și externe ale Regelui Soare în deceniile ce aveau să vină, pentru că în situația din 1661 orice asemenea pronostic s-ar fi dovedit improbabil.

Cu toate acestea, nu trebuie să contestăm existența unor schimbări profunde și semnificative survenite în Franța în jumătatea de secol care trecuse de la moartea lui Henric al IV-lea. Amicul nostru Rip van Winkle ar fi fost impresionat dacă s-ar fi dus la culcare în 1610 și s-ar fi trezit în 1661. Aspectul exterior al Franței nu se modificase semnificativ:

Franța în 1661

aceleași palate ale Renașterii și impozante ziduri ale cetăților ce contrastau cu mahalalele orașelor și cu bordeiele țăranilor, aceiași oameni secerați de boli, aceleași animale vlăguite. Dar peisajul politic cunoscuse schimbări de substanță, fapt ce se petrecuse și pe scena lumii intelectuale și religioase. Nici sub aspect social și economic, Franța nu mai era țara în care fanaticul religios Ravaillac îl asasinase pe Henric al IV-lea.

Chiar dacă Ludovic al XIV-lea și miniștrii săi se confruntau cu mari probleme în 1661, se găseau într-o poziție potențial mai puternică decât fuseseră predecesorii lor în 1610. În jumătatea de secol care trecuse, fuseseră obținute victorii importante asupra forțelor de dezbinare. Timpul și din nou nobilii au fost învinși, culminând cu eșecul Frondei prinților. Falsul feudalism medieval târziu a sucombat pentru a face loc statului modern timpuriu. Nobilii nu mai puteau să-și angajeze armate personale sau să deturneze armatele regale împotriva Coroanei. Dimpotrivă, prin reorganizarea forțelor armate și a structurii de comandă, atribuită lui Le Tellier, regele dispunea acum de ceea ce un istoric a numit monopolul violenței. Hughenoții au arătat Coroanei o loialitate evidentă în timpul Frondei, dovedind că nu mai reprezentau o amenințare. Revoltele împotriva perceptorilor regali, care cuprindeau deseori toate grupurile sociale dintr-o anumită localitate, erau reprimare cu brutalitate. Dacă proteste similare au mai izbucnit în primii ani ai domniei personale a lui Ludovic al XIV-lea, totuși acestea aveau să dispară complet în deceniul următor.

Între timp, în aparență Coroana avea cu mult mai puțin a se teme din partea opoziției constituționale a corpurilor reprezentative. Pretențiile parlamentelor fuseseră respinse și sfidate. În iulie 1665, regele în vârstă de 17 ani admonesta plin de aroganță Parlamentul din Paris:

- 1 Se știe cum adunările dumneavoastră au creat dezordini în statul meu și câte efecte periculoase au avut acestea. Am aflat că doriți să o luați de la capăt, sub pretextul discuțiilor asupra edictelor mele, care nu cu mult timp în urmă au fost citite și promulgate în prezența mea. Am venit aici special pentru a opri aceste dezbateri și pentru a vă interzice, domnule prim președinte, să le permiteți sau să le încuviințați.

În timpul Frondei au existat cereri ca Stările Generale să rezolve problemele țării. Acestea chiar au fost convocate în 1649 și 1651, dar nu s-au reunit niciodată. Ca rezultat, nu a existat nici un echivalent al Parlamentului britanic, care să pretindă că reprezintă întregul popor. În ceea ce privește adunările stărilor din provincie, acestea fuseseră abolite în Provența, Normandia și Dauphiné, iar puterile lor fuseseră reduse în Languedoc, Burgundia și Bretania.

O guvernare centrală conciliantă restabilise o relație de lucru apropiată cu intendenții din localități, în ciuda încercărilor frondeurilor de a le anihila. În continuare, colectarea impozitelor fusese reluată nu numai prin intermediul canalelor tradiționale reprezentate de trezoreri sau *élus*, ci folosind din nou mult mai productiva alianță dintre intendenți și financieri. Guvernatorii provinciilor aveau tot mai puține ocazii de a-și ridica oamenii la revoltă, și aceasta nu numai datorită intendenților care-i supravegheau, ci și datorită pierderii monopolului asupra patronajului local. Similar, independența orașelor fusese sever „ajustată”, deoarece se instituiseră dreptul Coroanei de a controla alegerile în consiliul municipal și de a influența veniturile și cheltuielile orașului.

Cu toate acestea, este eronat să presupunem că acum regele și miniștrii săi aveau posibilitatea de a exercita puteri cvasidictatoriale. Restabilirea post-Frondă a Coroanei nu a fost nici pe departe atât de impresionantă pe cât doresc să ne convingă istoricii care citesc istoria de-a-ndoaselea. În ceea ce-i privește pe contemporani, victoria guvernului a reprezentat un avertisment; exista încă o conștiință globală a traiului pe marginea prăpastiei. În plus, mai mulți factori impuneau limitări serioase ale autorității coercitive și ale libertății de mișcare a Coroanei. Comunicațiile lente, distanța și nesupunerea pasivă a milioane de oameni continuau să mineze eficacitatea autorităților centrale. Provinciile își păzeau cu grijă privilegiile, stabilite prin legi pe care nici Coroana nu le putea ataca. Chiar dacă nobilimea nu mai putea recurge la revolta armată, totuși aceasta domina Curtea, care rămânea principala sursă a puterii și a patronajului. Numărul de funcționari venali crescuse acum la 60 000, ceea ce constituia o scurgere perpetuă a resurselor financiare ale Coroanei și o garanție a ineficienței. Toate încercările de revenire sau reformă s-au lovit de acest uriaș conglomerat de privilegii și interese legitime, pe care nici cel mai încrezător sau puternic Bourbon nu și-ar fi permis să le

destrame. Aceasta fusese greșeala lui Mazarin în primii ani ca prim-ministru, de unde și Fronda. În plus, absența unei instituții similare Parlamentului britanic, care să reprezinte întreaga națiune, a fost în egală măsură dăunătoare și utilă puterii regale, deoarece regele nu avea posibilitatea de a solicita rapid sprijinul național prin explicarea politicii duse sau de a cere ajutor. Pe scurt, întrebarea pusă la începutul acestei cărți devine chiar mai relevantă în 1661 decât în 1610: era posibil ca guvernul să aibă certitudinea că este ascultat?

Întrebarea de mai sus devine mult mai oportună în 1661, deoarece este clar că, într-un sens foarte real, guvernul era într-adevăr ascultat. Nu este vorba aici numai de reușita încercării Anei de Austria de a apăra autoritatea fiului său, nici de supraviețuirea său de îmbogățirea cardinalului Mazarin, nici de energia *intendenților* sau de a financiarilor sau de înfrângerea revoltelor populare. Realitatea este că Franța *era* guvernată, chiar dacă trebuie să adăugăm „într-un anume fel” și chiar dacă trebuie să admitem că „absolutismul”, la o examinare atentă, are tot mai puține semnificații. Dovada cea mai impresionantă a relativei eficiențe a guvernului o constituie strângerea de fonduri pentru finanțarea războaielor împotriva Habsburgilor. Nici un istoric revizionist nu poate contesta această realizare indiscutabilă. Indiferent cât de haotice sau de improvizate au fost metodele, a fost adunată o sumă colosală de bani pentru ca războiul să ajungă la un final satisfăcător. Cum s-a reușit aceasta?

Răspunsul la întrebare este foarte clar. „Absolutismul” Bourbonilor se baza mult mai puțin pe forța brută și mult mai mult pe capacitatea de persuasiune și pe exploatarea lăcomiei și ambiției umane decât s-a apreciat până acum. Esențial era patronajul. În timpul exercitării puterii de către Mazarin, sistemul de clienți, intermediari și patroni despre care am vorbit în Capitolul 2 a căpătat o influență tot mai mare și a devenit cu adevărat decisiv. Manevrarea stângace de către Mazarin a patronajului regal, datorată în principal propriei sale ignoranțe și lipse de experiență în politica franceză, a reprezentat una dintre principalele cauze ale Frondei. Similar, disputa între cardinal și Condé a apărut parțial dintr-un diferend privind căsătoriile în familie, ceea ce implica invariabil patronajul. Dar Mazarin a învățat repede. Desfășurarea și evoluția Frondei prinților au fost decise atât prin patronaj, cât și prin forța armelor. De exemplu, ducele de

Mercoeur, fiul lui Vendôme, unul dintre bastarzii lui Henric al IV-lea, a devenit clientul lui Mazarin și s-a însurat cu Laura Mancini, nepoata lui Mazarin, deși cardinalul se afla în exil la Köln. Familia lui Mercoeur l-a dezaprobat viguros pentru această mezalianță. Dar Mercoeur știa ce face. El intuise exact că socrul său va reuși să depășească Fronde. Când aceasta s-a întâmplat, Mercoeur a devenit de neoprit, obținând, în cele din urmă, funcția de guvernator al Provenței. În timpul zilelor negre ale Frondei, sprijinul și loialitatea lui Mercoeur față de Mazarin și implicit față de Coroană au fost foarte prețuite. Capacitatea de a anticipa direcția din care bătea vântul reprezenta anticamera succesului. De exemplu, influentul cleric Daniel de Cosnac i-a fost recunoscător patronului său, prințul Conti, care îi procurase episcopia de Valence. Dar în toamna lui 1656 Cosnac l-a părăsit pe Conti, a cărui stea începuse să pălească, în favoarea lui Mazarin. Conti a fost furios, dar Mazarin s-a îngrijit de noul său client, făcându-l prim *aumônier* la curtea fratelui regelui.

Forța a continuat să joace un rol cheie, dar eficiența sa maximă era numai în combinație cu patronajul. Restabilirea controlului regal asupra Provenței este o poveste instructivă. La început, Mazarin nu a reușit să perpetueze sistemul de patronaj al lui Richelieu, prin care această provincie, potențial instabilă, rămânea suficient de loială. Dar combinația dintre un guvernator nesperios, Alais, și luptele intestinale între *gros bonnets* (persoane importante) au aruncat provincia în haos în timpul Frondei. În cele din urmă, trupele regale au restabilit ordinea. Dar, așa cum am văzut, Mazarin a consolidat poziția guvernului prin numirea ducelui de Mercoeur ca guvernator și prin recrutarea nobilimii locale prin bunele oficii ale intermediarului său, Henri d'Oppède. Mazarin l-a răsplătit pe d'Oppède cu generozitate și a etalat public favoarea, locuind în casa acestuia când Curtea regală a vizitat Aix în ianuarie 1660.

Acest sistem corupt, care exploata vanitatea, cruzimea și lăcomia oamenilor, sistem pe care Sharon Kettering l-a numit „o formă neclară și expurgată de feudalism”, a fost pentru Coroană o sursă de putere sau de slăbiciune? Și de putere, și de slăbiciune, după cum s-a demonstrat în perioada ministeriatului lui Mazarin. Sistemul se putea dovedi dezastruos de eronat dacă era condus fără îndemânare. Dar dacă persoana care controla patronajul regal știa cum să procedeze, atunci Coroana putea deveni puterea supremă, nu numai la Paris sau Versailles, ci și în Bretania,

Provența sau alte regiuni. Ludovic al XIV-lea trebuia să-și demonstreze abilitățile atât ca manipulator de oameni, cât și de sinecure. În timp ce, grație șarmului și subtilității sale native, a reușit să domine nobilimea de la Versailles, regele s-a folosit în mod strălucit de patronaj pentru a submina influența nobililor din provincie. Astfel, s-a instaurat în Franța stabilitatea politică și socială. Ca și în Anglia dinastiei de Hanovra, nu era o stabilitate edificatoare sau una model, fiind bazată pe interes și corupție. Dar era funcțională și categoric preferabilă anarhiei.

Cu toate acestea, deși Ludovic al XIV-lea a fost capabil să își exploateze moștenirea socială și politică, existau mai multe aspecte îndreptate împotriva adevăratelor interese ale majorității francezilor. Am remarcat prevalența acestor aspecte între anii 1610 și 1661; acum, în 1661, trebuie să recunoaștem că acestea s-au accentuat. De exemplu, apărarea cu succes a privilegiilor aristocraților și slujbașilor a accentuat diferența dintre bogați și săraci. Un proces similar avusese loc în orașele mici, unde reprezentanții oligarhiei municipale exploataseră oportunitățile clientelismului în defavoarea vecinilor lor mai puțin norocoși. Și la sate diferența dintre țăranii bogați și cei foarte săraci se adâncise. Aceste nedreptăți fuseseră exacerbate de sistemul de colectare a impozitelor, care oferea posibilități crescute de îmbogățire celor care știau cum să-l exploateze.

Din nou, exacerbarea considerației pentru cei cu sânge albastru și stilul de viață aristocratic a avut implicații negative asupra economiei franceze. Snobismul poate părea relativ inofensiv sau pur și simplu ridicol, dar în Franța secolului al XVII-lea a avut efecte economice dezastruoase. Disprețul pentru industria manufacturieră, pentru o agricultură metodică și pentru comerț a descurajat mințile strălucite ale Franței de la încercarea de a aborda imensele probleme economice ale țării. Singurele vocații respectabile erau biserica și armata, iar unicul stil de viață respectarea manierelor aristocratice. Aceasta însemna că se investeau sume în obligațiuni guvernamentale, în cumpărarea de funcții sau de pământ, care reprezenta un simbol al poziției sociale, și nu o investiție economică destinată întreținerii și dezvoltării. Similar, acceptarea aristocratică a exagerărilor naționaliste și a războiului ca instrument politic a dominat procesele decizionale. Atât Richelieu, cât și Mazarin erau convinși că prosperitatea internă era mai puțin importantă decât prestigiul

internațional. Ludovic al XIV-lea a fost elevul lor sânguincios. În consecință, comerțul, agricultura și industria au fost sacrificate în vederea finanțării unor războaie costisitoare. Între timp, piețele internaționale și chiar cele interne ale Franței erau amenințate de englezi și de olandezi. Aspectul ce trebuie scos în evidență este că această influență aristocratică își mărise ponderea în 1661, în loc să scadă. În consecință, comerțul și industria manufacturieră franceză pierdeau teren din ce în ce mai mult, în favoarea Angliei și a Olandei. În realitate, agricultura franceză era din ce în ce mai inferioară celei a rivalilor săi englezi și olandezi.

A îndrăznit cineva să pună la îndoială această dezastruos de dezechilibrată scară a valorilor? Guvernele franceze ale secolului al XVII-lea nu au ezitat să-i persecute pe gânditorii subversivi. Richelieu l-a dojenit pe tânărul Paul Gondi, numindu-l „spirit nesupus” și l-a alungat din Franța pe Descartes, cel mai mare filosof al acelei perioade. După cum vom vedea, și Pascal avea în mod curent necazuri. Cu toate acestea, ideile circulau, intelectualii se bucurau de o oarecare libertate a expresiei, iar Parisul se bucura de presa sa de scandal. Mazarin nu a putut opri *Mazarinadele*, după cum nici poliția lui Ludovic al XIV-lea nu s-a dovedit capabilă să oprească atacurile triviale la adresa politicii publice și a aventurilor particulare ale regelui. După cum vom vedea, guvernele franceze, de la Richelieu la Ludovic al XIV-lea, nu au putut eradică jansenismul. Dată fiind relativa libertate de expresie, ce avea Franța de spus? Care era starea opiniei publice în momentul în care Ludovic al XIV-lea a început să și guverneze, nu numai să domnească? Avea el a se teme de criticile subversive și radicale?

Nu prea mult, s-ar părea. Combinația dintre propaganda lui Richelieu și amintirile Frondei a avut drept rezultat un respect solid al francezilor pentru monarhie. Într-o proporție remarcabilă, francezii și-au iertat conducătorii pentru ororile și privațiunile a aproape jumătate de secol de război, de suferințele provocate de terorismul fiscal și de statul războinic, precum și de incredibil de nedreptul și coruptul sistem de impozitare. În loc să ajungă la concluzia că sistemul monarhiei absolute este greșit, ei s-au încrezut în noul rege. Cruzimea lui Ludovic al XIII-lea, brutalitatea și obstinația războinică a lui Richelieu și lăcomia subtilă a lui Mazarin erau de domeniul trecutului. Ludovic „Darul lui Dumnezeu” avea să se dovedească darul lui Dumnezeu pentru națiunea franceză. Faptele aveau

să-i fie pe măsura înfățișării. Într-adevăr, Fronza fusese un cadou pentru scriitorii și partizanii monarhiști. Când îți amintești de haosul și de vărsarea de sânge din timpul Frondei și de egoismul și incompetența rebelilor, cum mai poți afirma că există alternative viabile ale monarhiei? Este semnificativ că Molière, unul dintre cei mai perceptivi și de succes critici ai societății în primii ani ai domniei efective a lui Ludovic al XIV-lea, a satirizat religia, pe medici, pe parveniți, dar niciodată monarhia. A fost un bun supus al lui Ludovic al XIV-lea.

Dacă admitem că Molière era mai mult un scriitor de satire decât un gânditor serios, ce fel de probleme îi preocupau pe adevărații gânditori ai Franței? Răspunsul este că erau mai preocupați de lumea de apoi decât de lumea în care trăiau. Dacă monarhia absolută era acceptată, teoriile contradictorii cu privire la adevărul teologic erau cu entuziasm puse pe tapet și supuse controverselor. În perioada ultimilor ani ai lui Mazarin, foarte semnificativ pentru prioritățile elitelor educate este faptul că abordarea de către guvern a problemelor religioase a provocat mai multe discuții decât chestiuni stringente ca impozitele, politica economică sau agricultura.

Controversa intelectuală care a aprins spiritele educate în anii 1650-1660 a fost cea legată de jansenism. Jansenismul era un produs al reformării bisericii catolice franceze, o mișcare dinamică și fructuoasă care a inspirat creștinătatea franceză în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ducând la apariția unor sfinți precum François de Sales și Vincent de Paul sau intelectuali precum cardinalul Bérulle. În mod natural, această revenire la originile creștinismului a determinat impunerea unei rigori morale și a unor standarde înalte ale vieții personale. Bigoții au răspuns pozitiv la asemenea cereri, așa cum a procedat *Compagnie du Saint-Sacrement* (vezi pagina 29). În 1640, aflat în căutarea excelenței morale și teologice, Cornelius Jansen, episcop de Ypres în Țările de Jos spaniole, a publicat *Augustinus*, o masivă expunere a teoriilor sfântului Augustin privind predestinarea. Erau oamenii predestinați mântuirii sau damnării înainte de a se naște, așa cum predica, chipurile, Augustin, sau exista un element de voință liberă care influențează destinul etern al omenirii, cum susțineau iezuiții? În mod paradoxal, janseniștii și-au câștigat reputația de sfinți, deși erau convinși că soarta omenirii în lumea de apoi era stabilită, în vreme ce iezuiții erau criticați pentru toleranță morală. chiar dacă predicau mântuirea prin fapte bune.

Conflictul dintre janseniști și iezuiți a avut și accente politice. În timpul secolului al XVII-lea, confesorii regilor Franței au fost invariabil iezuiți. Pe de altă parte, janseniștii aveau deseori probleme cu autoritățile. Am văzut în Capitolul 3 cum prietenul lui Jansen, Saint-Cyran, l-a înfuriat pe Ludovic al XIII-lea atacând procedeul invocării Fecioarei Maria pentru sprijinirea efortului de război al Franței. Richelieu l-a închis ca subversiv periculos. Jansen i-a criticat aspru pe francezi pentru războiul împotriva Habsburgilor catolici. Atât cardinalul de Retz, cât și ducesa de Longueville, care au jucat un rol important în desfășurarea Frondei, i-au protejat pe janseniști; ne amintim de influențele janseniste asupra parohilor recalcitranți.

Din păcare pentru guvern, janseniștii au obținut un suport public considerabil. Pretențiile de sfințenie personală ale acestor puritani catolici au fost acceptate pe scară largă, astfel încât „cartierul general” al acestora de la Port-Royal des Champs, o mănăstire de lângă Paris, a devenit un refugiu pentru cei care doreau să renunțe la viața de mirean sau să se regăsească spiritual. Pretenția iezuiților că janseniștii ar fi eretici a stârnit controverse aprinse. Un jansenist proeminent, Antoine Arnaud, a contraatacat cu a sa *De la Fréquente Communion*, în care critica intențiile facile și incorecte teologic ale iezuiților de a acorda iertarea păcătoșilor care participau la câteva slujbe. Realitatea era că biserica ezita să îl condamne pe Jansen, pentru că aceasta însemna condamnarea foarte respectatului sfânt Augustin. Când Mazarin l-a convins pe papă, reticent de altfel, să emită o bulă care să condamne jansenismul, Parlamentul din Paris a refuzat să o recunoască, fiind necesară impunerea acesteia prin intermediul unui *lit de justice*. Acțiunile papei l-au determinat pe unul dintre cei mai iluștri scriitori ai epocii, Blaise Pascal, să-i ridiculizeze pe iezuiți în opera sa *Lettres provinciales*, o lucrare pe care guvernul a încercat zadarnic să o suprimă, deși autorul a fost supus persecuțiilor.

Pe scurt, Mazarin i-a lăsat moștenire lui Ludovic al XIV-lea o problemă nerezolvată, pe care o agravase inutil. Discipol al nașului său și produs al epocii sale, Ludovic împărtășea obsesia jansenistă a contemporanilor săi, pe care avea să o trateze tot mai inadecvat până la sfârșitul lungii sale domnii. Controversa jansenistă ilustrează atât deosebirea dintre prioritățile secolelor al XVII-lea și al XX-lea, precum și extrem de realele limite practice ale posibilelor realizări ale „absolutismului” Bourbonilor.

Cu toate acestea, Ludovic al XIV-lea are propriile merite. Într-adevăr, marea majoritate a problemelor moștenite au fost abordate cu un realism și cu un fler de invidiat. Am remarcat că era departe de a avea totul în favoarea sa atunci când a devenit propriul său prim-ministru. Totuși, Ludovic și-a dat seama că secretul succesului constă în a-i convinge pe privilegiați și pe cei bogați că au mai mult de câștigat decât de pierdut din colaborarea cu monarhia. În ciuda faptului că nu i-a fost întotdeauna ușor să-i convingă de aceasta, Ludovic a avut în ansamblu un succes remarcabil, la fel de mare cu acela reputat în impunerea propriei personalități și a propriului sistem de valori în Franța și în Europa.

Dacă triumful influenței politice și sociale a lui Ludovic al XIV-lea a fost benefic pe scară largă este un fapt discutabil. Am văzut că jumătatea de secol scursă de la moartea lui Henric al IV-lea a marcat în Franța triumful privilegiilor și al autoîmbogățirii în detrimentul celor care nu-și puteau apăra propriile interese. Această tendință s-a perpetuat sub domnia Regelui Soare. El însuși era privilegiul și snobismul în persoană. Regele nu a avut idei originale. Sub aspect spiritual și intelectual, Ludovic al XIV-lea era omul potrivit pentru a aduce stabilitate în Franța guvernată - uneori prost - de cardinali. De fapt, el a reprezentat moștenirea cardinalilor lăsată Franței. A fost un om cu o inteligență mediocră, de un conservatorism profund și mai degrabă un manipulator oportunist decât un om de stat, creatorul neinspirat al unei perioade neinspirate. „Acolo unde nu există viziune, poporul piere”, după cum aveau să o constate supușii Regelui Soare.

Să luăm notițe despre „Concluzie: Moștenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea”

Acest capitol include materialul necesar pentru estimarea schimbărilor aduse în Franța de către cardinali. Desigur, nu toate schimbările survenite în perioada 1610-1661 pot fi atribuite lui Richelieu sau lui Mazarin. Totuși, ei au avut mari ocazii de a schimba soarta Franței în bine sau în rău. În particular, puteți face note cu privire la schimbările de natură politică. Actualizați-vă notele referitoare la absolutism: în 1661 Franța era mai aproape sau mai departe de statul absolutist descris de manualele de istorie? Completați-vă notele cu răspunsul la întrebarea „De ce era monarhia ascultată?”. În general, Franța devenise o țară a modernismului

timpuriu sau mai aparținea încă sfârșitului de Ev Mediu? Mai ales dacă intenționați să studiați domnia lui Ludovic al XIV-lea, trebuie să adoptați o atitudine constructivă față de controversa legată de jansenism. Observați originile disputei, folosind materialul din acest capitol. Rezumați metodic moștenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea, ce va constitui subiectul eseului următor.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Concluzie: Moștenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea”

Se dă următoarea întrebare:

Evaluați slăbiciunile și punctele forte ale moștenirii lăsate de Richelieu și Mazarin lui Ludovic al XIV-lea.

Aceasta este o întrebare care ar trebui să fie o surpriză plăcută ca subiect de examen, în ciuda faptului că este foarte vastă și greșelile sunt foarte ușor de făcut. Evitați o descriere narativă a reușitelor și eșecurilor celor doi; nu astfel se răspunde la întrebare. De asemenea, evitați afirmațiile fără suport factic („Richelieu a fost cel mai mare slujitor pe care l-a avut Franța”). Obiectivele voastre sunt de a stabili în ce constă moștenirea, iar apoi să-i evaluați slăbiciunile și punctele forte. Trebuie să procedați analitic.

În introducere, scoateți în evidență reputația de care se bucurau Richelieu și Mazarin. Apoi evidențiați instabilitatea socială și politică moștenită de Ludovic al XIV-lea. Aceasta este concluzia unor cercetări recente; deși ar mai fi fost multe de făcut, Ludovic al XIV-lea a moștenit probleme grave. Care *a fost* moștenirea pentru care erau cardinalii răspunzători? În ce constau slăbiciunile și punctele forte ale acesteia?

În cuprins, este necesar un paragraf care să determine cu claritate care a fost această moștenire. Apoi, un alt paragraf este dedicat punctelor forte ale acesteia: înfrângerea Frondei, restabilirea intendenților, cultivarea unei opinii publice promonarhice. Alt paragraf trebuie să trateze slăbiciunile - problemele financiare, slujbașii, o țară nefericită și instabilă politic, probleme de înapoiere economică, inechitate socială și un sistem de impozitare inefficient și injust - complet ignorate în acea vreme.

Concluzia este decisivă. Trebuie să estimați, cu alte cuvinte, să evaluați. Nu contează dacă sunteți generos sau critic cu cardinalii, esențial este să fiți coerent și să răspundeți la întrebare.

Antoine
duce de Vendôme = Jeanne d'Albret
regina Navarei

Filip al III-lea
al Spaniei
(1598-1621) =
Margareta
de Austria

Margareta (I) Henric al IV-lea (II) Maria
de Valois = 1589-1610 = de Medici

Elisabeta = Filip al IV-lea
a Franței al Spaniei
(1621-1665)

Ana de
Austria
(1601-1666) =

Ludovic
al XIII-lea
(1610-1643)

Gaston
duce d'Orléans
(1608-1669)

Henriette
Marie
(1609-1669) =

Carol I
al Angliei
(1625-1649)

Carol al II-lea
(1665-1700)

Maria
Tereza
(1638-1683) =

Ludovic al XIV-lea
(1643-1701)

Filip
duce d'Orléans
(1637-1701) =

Henriette
(Minette)
(1637-1685)

Carol al II-lea
(1649-1685)

Iacob al II-lea
(1685-1689)

Louis Delfinul
(1661-1711)

Regii francezi din
dinastia de Bourbon

Pentru regi, datele reprezintă perioada
de domnie. Celelalte date reprezintă anii de viață.

Familia lui Ludovic al XIII-lea

Tabel cronologic

1610, 14 mai	Este asasinat Henric al IV-lea. Ludovic al XIII-lea devine rege, iar Maria de Medici regentă
1614 - 1615	Întrunirea Stărilor Generale
1617, aprilie	Lovitura de stat a lui Ludovic al XIII-lea. Asasinarea lui Concini
1620 - 1621	Războiul împotriva hughenotilor. Moartea lui Luynes
1622	Richelieu este numit cardinal și admis în consiliu
1624, august	Richelieu este numit prim-ministru
1626	Conspirația lui Chalais. Adunarea Notabililor
1627 - 1628	Războiul cu Anglia. Asediul și cucerirea cetății La Rochelle
1629	Pacea de la Alais cu hughenoții
1630	Cucerirea cetății Pinerolo. Dieta de la Regensburg
1630, 11 nov.	Ziua Păcăliților
1631	Tratatele de la Bärwalde cu Suedia și Cherasco cu Spania
1632	Înăbușirea revoltei lui Montmorency
1633	Vincent de Paul înființează ordinul Surorilor de Caritate
1635	Franța participă la Războiul de treizeci de ani Fondarea Academiei Franceze
1636	Armata spaniolă ajunge la Corbie. Reprezentarea piesei lui Corneille <i>Cidul</i>
1638, 5 sept.	Se naște Ludovic al XIV-lea
1639	Răscoala „desculților” în Normandia
1640	Publicarea lucrării lui Jansen <i>Augustinus</i>
1642	Conspirația lui Cinq-Mars
1642, 4 dec.	Moartea lui Richelieu
1643, 14 mai	Moartea lui Ludovic al XIII-lea. Ludovic al XIV-lea devine rege, Ana de Austria regentă, iar Mazarin prim-ministru
1643, 19 mai	Bătălia de la Rocroi (Condé îi învinge pe spanioli). Revolta <i>importantilor</i> .
1648, aug. 20	Bătălia de la Lens (Condé îi învinge pe spanioli)
1648, oct.	Tratatele din Westfalia pun capăt Războiului de treizeci de ani
1648 - 1649	<i>Frona parlamentară</i> (vezi cronologia, pag. 152-153)
1650 - 1653	<i>Frona prinților</i> (vezi cronologia, pag. 152-153)
1656	Publicarea <i>Scrisorilor provinciale</i> ale lui Pascal

1657 - 1658	Alianța cu Anglia. Bătălia de la Dunes
1659, noiembrie	Pacea din Pirinei între Franța și Spania
1660, iunie	Căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu Maria Tereza
1661, 9 martie	Moartea lui Mazarin

Franța și cardinalii în contextul european

1598 - 1621	Filip al III-lea rege al Spaniei
1603 - 1625	Iacob I rege al Angliei
1609 - 1610	Criza Cleves - Julich
1611 - 1632	Gustav Adolf rege al Suediei
1612 - 1645	Mihail Romanov țar al Rusiei
1616	Moartea lui Shakespeare
1618 - 1648	Războiul de treizeci de ani
1619	Execuția lui Oldenbarnevelt
1619 - 1637	Ferdinand al II-lea, împărat al Sfântului imperiu romano-german
1621 - 1665	Filip al IV-lea rege al Spaniei
1622 - 1642	Olivares prim-ministru al Spaniei
1625 - 1649	Carol I rege al Angliei
1628	Piet Hein capturează flota ce transporta argintul destinat vistieriei spaniole
1631	Bătălia de la Breitenfeld (Gustav Adolf îi învinge pe spanioli)
1632	Bătălia de la Lützen (moartea lui Gustav Adolf)
1634	Bătălia de la Nördlingen (victoria armatelor spaniole și imperiale)
1635	Pacea de la Praga face necesară intervenția Franței
1637 - 1657	Ferdinand al III-lea împărat al Sfântului imperiu romano-german
1640 - 1660	Întrunirile Parlamentului cel Lung în Anglia
1640	Revolta Portugaliei și a Cataloniei împotriva Spaniei
1640 - 1688	Marele elector conduce Brandenburgul
1642 - 1648	Războaiele civile din Anglia
1649	Execuția lui Carol I. Republica în Anglia
1652	Primul război anglo-olandez
1658	Moartea lui Cromwell
1658 - 1705	Leopold I împărat al Sfântului imperiu romano-german
1660 - 1685	Carol al II-lea rege al Angliei

Lecturi suplimentare

a) Surse documentare

Richard Bonney, *Society and Government under Richelieu and Mazarin* (Macmillan 1988)

J.H. Shennan, *Government and Society in France 1461 - 1661* (Allen and Unwin 1972)

Pierre Corneille, *Le Cid and Other Plays* (Penguin 1970)

b) Lucrări speciale

Punctul nostru de vedere cu privire la perioada în discuție a cunoscut modificări ca urmare a unor lucrări recente. Unele din următoarele cărți sunt foarte solicitante, dar dacă vă propuneți să studiați subiecte aparținând acestei epoci nu vă puteți permite să omiteți opere ale unor istorici precum Richard Bonney, Orest Ranum sau Sharon Kettering. Toate aceste cărți pot fi procurate de la bibliotecile publice (din Marea Britanie - n.t.).

Richard Bonney, *Political Change in France under Richelieu and Mazarin* (Oxford 1978)

Richard Bonney, *The King's Debts* (Oxford 1981)

William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France* (Cambridge 1985)

Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France* (Oxford 1986)

David Parker, *The Making of French Absolutism* (Arnold 1983)

Orest Ranum, *Richelieu and the Councillors of Louis XIII* (Oxford 1963)

Orest Ranum, *The Fronde – a French Revolution* (New York 1993)

Richard M. Golden, *The Godly Rebellion* (New York 1981)

S.A. Westrich, *The Ormée of Bordeaux* (Johns Hopkins 1972)

Robin Briggs, *Communities of Belief* (Oxford 1989)

R.R. Harding, *Anatomy of a Power Elite* (Yale 1978)

P.J. Coveney, *France in Crisis* (Macmillan 1977)

A. Lloyd Moore, *The Revolt of the Judges* (New York 1975)

c) Următoarele biografii sunt interesante și merită consultate:

J.H. Elliott, *Richelieu and Olivares* (Cambridge 1984)

E.W. Marvick, *Louis XIII, the Making of a King* (Yale 1986)

J. Bergin, *Cardinal Richelieu. Power and the Pursuit of Wealth* (Yale 1985)

Robert Knecht, *Richelieu* (Longman 1991)

Ruth Kleinman, *Anne of Austria, Queen of France* (Ohio 1985)

G.R.R. Treasure, *Cardinal Richelieu and the Making of French Absolutism* (London 1972)

G.R.R. Treasure, *Mazarin* (Routledge 1995)

A. Lloyd Moote, *Louis XIII - the Just* (California 1989)

Georges Dethan, *The Young Mazarin* (Thames and Hudson 1977)

J.H.M. Salmon, *Cardinal de Retz* (London 1969)

d) Lucrări generale

Victor-L. Tapié, *France in the Reign of Louis XIII and Richelieu* (Cambridge 1984)

Robin Briggs, *Early Modern France 1560 - 1715* (Oxford 1977)

G.R.R. Treasure, *Seventeenth Century France* (Macmillan 1972)

David Maland, *Culture and Society in Seventeenth Century France* (Batsford 1970)

Robert Knecht, *The Fronde* (Historical Association 1971)

Orest Ranum, *Paris in the Age of Absolutism* (New York 1968)

Toate titlurile menționate aici sunt foarte valoroase. Cititorul nespecialist va descoperi că biografiile sunt foarte accesibile, în vreme ce candidatul la examen va fi atras de concizia lucrării lui **Knecht**, publicată de Historical Association. Lucrarea *Early Modern France* a lui **Briggs** este accesibilă ca preț, plină de idei stimulatoare și merită achiziționată.

Index

- Ana de Austria, 3, 10, 37, 44-47, 54, 57, 73, 78, 110-151 *passim*
Beaufort, duce de, 123, 131-139, 153
Bouillon, duce de, 10-11, 78, 87, 111, 132
Bouthillier, Claude de, 91-94
Broussel, Pierre, 128-130, 138-139, 148, 152-153
Buckingham, George Villiers, duce de, 57-59, 70
Bullion, Claude de, 91, 93-94
Cardinalul Infante, 37, 64-66, 78
Champagne, portretist, 30, 37, 52
Chassebras, părintele, 143-144
Chevreuse, Marie, ducesă de, 46, 132
Christine de Savoia, 46, 132
Cinq-Mars, marchiz de, 77-80, 92, 111, 132, 170
clientelism, 35-38, 162-164
Colbert, Jean-Baptiste, 26, 83, 92, 104, 144, 148, 157
Concini, marchiz d'Ancre, 13
Condé, prințul Louis de, 6, 10-11, 14, 35, 38, 68, 81, 95, 109-115, 121, 127, 131-140, 145-153, 156, 161, 170
Conti, prinț de, 10, 131-134, 152, 162
Corneille, Pierre, 30, 97
Cromwell, Oliver, 31, 51, 68, 118-119, 136, 142, 149-151, 171
Dureteste, Christophe, 141-142
Emeri, Particelli d', 124
Epernon, duce de, 136-137, 140
Fouquet, Nicolas, 85, 143, 145
Fronza, 43, 110-151 *passim*
Gondi, Paul de, cardinal de Retz, 129-137, 154, 156, 164,
Grandier, părintele Urbain, 23-25, 48, 106
Gustav Adolf, 62-64, 99, 171,
Henric al IV-lea, 4-10, 30-31, 44, 73, 81, 85, 98, 123, 157, 159, 162, 167, 170
Henriette-Marie, regina Angliei, 16, 44, 57, 129, 130
hughenoți, 10-15, 52, 58, 65, 69-71, 75, 83-84, 100, 151, 170
intendenți, 3-4, 28, 33, 43, 67-68, 78, 81-83, 89, 95-96, 125, 127, 139, 142-148, 160-161, 168
jansenism, 143, 150, 164-168
Joseph du Tremblay, părintele, 54, 61, 66-67, 102, 112
La Meilleraye, mareșal de, 38, 95, 127-130, 146, 152
Laubardement, Jean-Martin de, 24, 28, 49
La Vieuville, marchiz de, 16-17, 57
Le Tellier, Michel, 114, 132-137, 145, 159
Longueville, duce de, 115-116, 135-136, 152, 166
Ludovic al XIII-lea, 2-4, 9-22, 28, 34, 38, 42, 44, 46-48, 50, 54, 57, 59, 63-77, 79, 81-82, 85,

87, 91-94, 97-99, 102-103, 108-109, 111, 118, 164, 166, 170
 Ludovic al XIV-lea, 2-4, 18, 27-35, 73, 79, 83-84, 100, 117, 119-120, 122, 131-133, 138-139, 143-145, 148-149, 152, 153, 155, 157-171
 Luynes, Albert de, 14-15, 93, 170
 Maria de Medici, 3-4, 9, 11, 13-16, 75-77, 98, 170
 Marillac, Michel de, 32, 75-76, 80, 106
 marină, fondată de Richelieu, 83-84
 Mazarin, Jules, 2-5, 19-20, 32, 35, 41, 47-48, 54-59, 110-151, *passim*
Mazarinade, 130-131, 137, 144, 151, 156, 164
 Mercoeur, duce de, 126
 Molé, Mathieu, 124, 130, 132, 135-136, 151
 Molière, 165
 Montmorency, duce de, 38, 70, 77, 80, 95, 170
 Montmorency-Bouteville, conte de, 74
 Olivares, conte-duce, 67, 78, 102, 104, 171
 Orléans, Gaston, duce de, 28, 49, 73-78, 81, 94, 109-111, 121, 134-139, 154
Ormée, 140-142, 151-154, 172, parlamente, 62-64, 85-99
 Pascal, Blaise, 164, 166, 170
paulette, 12, 41, 127

patronaj, 3, 34-35, 37-38, 42-43, 48, 72-73, 77, 79, 100, 106, 110, 123, 125, 136, 139-140, 160-163
 Pirinei, tratatul din, 117-122
 Ravillac, François de, 7
 Retz, cardinal de, *vezi* Gondi 22, 110, 129, 137, 139, 143, 146-149, 151, 154, 156, 166
 Richelieu, 2-5, 9, 13-14, 16-19, 26, 28, 30-33, 42, 44, 46, 50-108 *passim*
 richerism, 143
 Saxa-Weimar, Bernard de, 66
 Séguier, Pierre, 28, 46, 49, 78, 96, 105, 130, 136, 144
 Stările Generale, 11-13
 Sully, duce de, 10
 superstiție, 23-25
 Turenne, Henri de, mareșal, 28, 114-115, 119, 132-133, 136-138, 152
 Valtellina, 16, 58, 64
 vânzarea funcțiilor, 40-44
 Westfalia, tratatul din, 104, 114, 117, 121-122, 131, 154, 170

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

Această carte tratează domnia lui Ludovic al XIII-lea, inclusiv regența Mariei de Medici, și perioada minoratului regelui Ludovic al XIV-lea - adică perioada pe care o putem numi epoca de început a absolutismului. Autorul menționează și rezultatele cercetărilor recente în domeniu, scoțând în evidență importanța patronajului, rivalitățile dintre facțiuni și insistând îndeosebi asupra rolului jucat de cardinalii Richelieu și Mazarin. Cititorilor li se recomandă să ajungă la concluzii proprii asupra unor probleme controversate, cum ar fi existența și limitele absolutismului în perioada guvernării cardinalilor.

ISBN 973-9431-37-2